

63.3(4Укр)61

1772

ВІЙСЬКА ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА

Ярослав Тинченко

Художник Богдан Піргач

АРМІЯ
УКРАЇНСЬКОЇ
ДЕРЖАВИ,
ТРАВЕНЬ—ГРУДЕНЬ
1918 РОКУ

807042 *1 сит*

ОБЩЕСТВЕННЫЙ ПРИМЕР

Ярослав Тинченко

ВІЙСЬКА ЯСНОВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА ГЕТЬМАНА

АРМІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ,
ТРАВЕНЬ-ГРУДЕНЬ 1918 р.

Художник Богдан Піргач

НБ ПНУС

807042

Київ
TEMP
PORA
2014

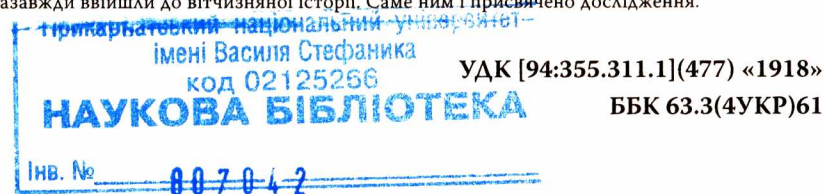
Художні реконструкції: *Богдан Піргач*
 Редакція: *Вікторія Олексієнко*
 Дизайн, верстка: *Юрій Жарков*

Т42 Я. Тинченко.

Війська Ясновельможного Пана Гетьмана. Армія Української Держави, травень–грудень 1918 р.: науково-популярне видання. — К.: Темпора, 2014. — 152 с.: іл.

ISBN 978-617-569-173-1

Сучасні дослідники по-різному оцінюють період правління в Україні гетьмана П. П. Скоропадського у травні–листопаді 1918 року. Одні перераховують чимало здобутків останнього Гетьманату, інші засуджують Скоропадського за ухили в російську сторону та марнування часу. У військовій галузі — організації українських збройних сил, гетьман користався наробками та здобутками свого попередника — військового міністра Центральної Ради Олександра Жуковського. Характерною відмінністю від періоду Центральної Ради стали, хіба що, зовнішні ознаки — уніформа, у царині якої за часів гетьманування П.П. Скоропадського було здійснено чималі зрушення. «Барвисті» сердюки та конвоїці П. П. Скоропадського, характерні «гетьманські» погони, закарбовані на відеохроніці та фотонегативах того часу, назавжди ввійшли до вітчизняної історії. Саме ним і присвячено дослідження.

ЗМІСТ

1. Напередодні перевороту.....	4
2. Гетьман П. П. Скоропадський та його оточення	16
3. Збройні сили Української Держави	30
4. Боротьба за українські кордони	46
5. Запровадження основних знаків розрізнення Армії Української Держави	64
6. Уніформа Штабу Гетьмана, Конвою та частин Сердюцької дивізії	80
7. Уніформа загальновійськового зразка	95
8. Уніформа інших військових формувань, створених за часів Гетьманату	109
9. Прапори, ордени, нагрудні знаки	121
10. Адреси військових установ та частин Української Держави у Києві	128
11. Піші полки Армії Української Держави	129
12. Кінні, гарматні та технічні частини Армії Української Держави	133
13. Чисельність кадрових частин Армії Української Держави станом на 1 листопада 1918 року	139

НАПЕРЕДОДНІ ПЕРЕВОРОТУ

Останній український гетьман Павло Скоропадський у сучасній літературі став майже культовою постаттю. Значна частина авторів ідеалізує часи його правління, а ще більше — діяльність гетьманського уряду. Але глибокий аналіз звершень, здійснених за часів гетьманування П. П. Скоропадського, зокрема — у військовій галузі, змушує нас поставити під сумнів значущість цих досягнень.

Фактично гетьман використовував результати двомісячної діяльності військового міністра Центральної Ради Олександра Жуківського. Суттєвим втручанням П. П. Скоропадського у військові справи стали лише кадрові зміни у командному складі армії, які здебільшого виявилися невдалими.

Але одна ключова постать у військовому апараті залишилася непорушною з часів Центральної Ради. Це — начальник Генерального штабу військовий старшина Олександр Сливинський. Потрапити на посаду Сливинського прагнуло багато генералів та полковників зі службовим стажем більшим, ніж у порівняно молодого військового старшини. Цікаво, але і сам гетьман П. П. Скоропадський згодом зізнавався у спогадах, що хотів прибрати його. Він писав про це так: «Создано было Главное управление Генерального штаба, начальником Главного управления Генерального штаба был полковник Сливинский. Он был еще при Центральной Раде. В то время я его видел один раз. Этот полковник почему-то вызывал всеобщее недоверие и озлобление среди кругов собственников. Неоднократно ко мне приходили и предупреждали, что Сливинский опаснейшее лицо. Что это человек, который стремится сам сделаться гетманом, что он нарочно тормозит создание армии, что он находится в связи со всеми элементами, готовящими восстание и т.д. Дошло дело до того, что Бусло, начальник особого отдела при штабе гетмана, представил мне рапорт, в котором уведомлял, что

Портрет гетьмана Павла Скоропадського з дарчим написом Дмитрові Дорошенку
(фото з фондів ЦДАВОУ)

Сливинский чуть ли не убежденнейший большевик, что он покушался на убийство генерала Щербачева, главнокомандующего Румынским фронтом, и все в таком духе. Последний рапорт, конечно, мне показался сплошным вздором, тем более, что я знал, что, наоборот, будучи на Румынском фронте, Сливинский умудрился арестовать как-то какого-то крупного большевика, кажется, Рошаля, если не ошибаюсь. Но все же эти

Начальник Генерального штабу Олександр Сливинський,
1916 рік (фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

разговори о начальнике Генерального штаба, т.е. человеке, долженствующем явиться одним из ближайших моих помощников, конечно, не могли не отразиться на моем к нему доверии. Я решил предложить ему другое какое-либо место. Вопрос этот был решен, и я его больше к себе не приглашал, ожидая, что со дня на день он получит назначение, а потому мне

Синьожупанники та січові стрільці на Софійській площі у Києві,
24 березня 1918 року (фото з «Літопису Червоної Калини»)

делиться с ним своими мыслями не приходилось. Беда была в том, что у меня положительно не было кем его заменить. Были, конечно, в Киеве даже, могу сказать, блестящие генералы и штаб-офицеры Генерального штаба, но все они стояли исключительно за Добровольческую армию генерала Деникина, против которой я ничего не имел. Но эта ориентация мне совершенно не подходила, так как там тогда проповедовалось полнейшее отрицание Украины. Выбор мой поэтому был очень ограничен, и сколько я не искал себе подходящего начальника Генерального штаба, найти не мог. В это самое время ко мне явился мой начальник штаба и описал мне Сливинского совершенно не в том свете, как его мне очеркивали раньше. Я стал к нему приглядываться, и постепенно у меня складывалось убеждение, что это чрезвычайно честолюбивый, но одновременно с этим умный и работающий человек, что на украинский вопрос он смотрит так же, как и я, а, кроме того, очень работоспособный. Я его тогда оставил на его прежней должности и не раскаялся. По крайней мере, я никогда не слышал потом, чтобы Сливинский был замешан в чем-нибудь предосудительном, с точки зрения нашего правительства. Даже во время восстания Петлюры его имени не упоминалось. Он был молод, конечно, многие из его же товарищей ему завидовали; но лучше, по-моему, иметь молодого помощника, нежели старого рутинера. И так мы уже сделали крупную ошибку, принимая в военное министерство старых деятелей, которые привыкли работать только в известных

условиях организованного государства и армии, а выбираться из трудностей, в которых мы тогда находились, и самим творить заново были не в состоянии»¹.

У перші ж дні свого урядування П. П. Скоропадський прибрав практично всіх урядовців, призначених Центральною Радою. Отож, чому він раптом залишив на своїй посаді молодого старшину, який до того ж був членом однієї з лівих українських партій?

Аналіз фактів дає змогу стверджувати, що начальник Українського Генерального штабу Олександр Сливинський саме й був тією особою, яка реально готувала Гетьманський переворот. І без нього цей переворот навряд чи міг статися. Але — звернімося до перебігу подій.

Пізніше у своїх спогадах Павло Петрович Скоропадський зазначав, що підготовка державного перевороту, а потім — прихід до влади, для нього самого були цілковитою несподіванкою. Зі слів Скоропадського випливає, що до перевороту він почав готуватися десь з початку квітня 1918 року. Але цього часу було замало для того, аби повалити Центральну Раду, навіть за умов, що окупаційні війська підтримують заколотників. Ще більше наводять на роздуми такі слова останнього гетьмана: «Одна из главных моих ошибок, вызванная тем, что мое появление на посту гетмана произошло совсем не планомерно, а почти внезапно для меня самого, была та, что перед тем, чтобы взять власть в свои руки, я не имел людей, с которыми спелся бы, которые разделяли бы мои убеждения, которые доверяли бы мне, а я им вполне. Это случилось потому, что я сам не шел сознательно к Гетманству, к которому меня выдвинули быстро развивавшиеся события»².

Підґрунтя для державного перевороту готувалося ще з березня 1918 року, причому не тільки у політичній галузі, але й у військовій, яка, може, була навіть важливішою за політичну.

Ще з лютого 1918 року організаторами українських збройних сил були військовий міністр Центральної Ради Олександр Жуківський та начальник Генерального штабу Олександр Сливинський. До кінця квітня їм вдалося створити:

— Окрему Запорізьку дивізію у складі 4-х піших, 2-х гарматних, 1-го кінного, 1-го інженерного полків, 2-х панцирних дивізіонів, авіаційного загону та допоміжних частин;

— кадри 8-ми армійських корпусів, у складі яких мало бути 16 піших дивізій (по 4 полки у кожній), 4 ½ кінних дивізій, а також безліч гарматних, інженерних та допоміжних формувань;

— Інструкторську школу старшин для перепідготовки офіцерів військового часу старої російської армії до служби в українських збройних силах;

— 1-й полк Січових Стрільців, який ніс службу у Києві;

Вояки 1-го полку Січових Стрільців складають зброю на подвір'ї своїх казарм на вул. Львівській у Києві, 1 травня 1918 року (листівка з приватної колекції)

— апарати губернських та повітових військових начальників з охоронними частинами при них.

Додамо до цього, що в Німеччині з військовополонених українців старої російської армії формувалися дві Українські (Синьожупанні) дивізії, а в Австро-Угорщині — ще одна Козацько-Стрілецька (Сірожупанна) дивізія.

Маючи такі колосальні, як на той час, збройні сили, Центральна Рада могла себе почувати цілком упевнено.

Українська військова залога Києва протягом березня-квітня 1918 року була досить потужною. Тут перебували:

— 4-й (потім — 1-й полк) Січових Стрільців з гарматною батареєю;

— 3-й Гайдамацький полк;

— Інструкторська школа старшин;

— кадри Київського (згодом — 4-го) корпусу.

Перший начальник штабу Ясновельможного Пана Гетьмана генеральний хорунжий Владислав Дашкевич-Горбацький
(фото зі збірника «За Державність»)

Гайдамаки були найбільше віддані Центральній Раді, бо вони склалися, по-перше, з переконаних націоналістів, а по-друге — із заповзятих соціалістів. Тому вони би жорстоко придушили будь-які антидержавні прояви.

Січові стрільці, у більшості сформовані з українців — колишніх військовополонених з австро-угорської армії, почувалися невпевнено. Офіційна австро-угорська влада могла у будь-яку мить зажадати їх повернення під свої прапори. Що, поміж іншим, було б цілком логічним, особливо, зважаючи на те, що в Україні було і без того повно австро-угорських військ.

Нарешті, особовий склад Інструкторської школи старшин та кадри Київського корпусу формально були цілком аполітичними. Фактично до кадрів Київського корпусу належали старшини старої генерації, які швидше підтримали б П. П. Скоропадського. Проте у стінах Інструкторської школи старшин навчалося близько 800 молодиків, значна частина яких вже встигла повоювати з більшовиками під прапорами Центральної Ради. Частина з них зі зброєю в руках могла підтримати останню.

Отож, для початку, аби здійснити державний переворот, треба було прибрати з Києва 3-й Гайдамацький полк. Проти особового складу цієї частини у київській пресі несподівано почалась ціла кампанія. Гайдамаків звинувачували в антисемітизмі та поодиноких вбивствах київських євреїв. Представники гайдамаків не заперечували, що у лавах червоної гвардії вони дійсно стикалися з євреями-більшовиками, які за бойових умов гинули від їхніх куль або багнетів. Але причетність гайдамаків до суто кримінальних убивств на тлі антисемітизму доведена не була.

23 березня 1918 року до Києва почали прибувати частини 1-ї Української (Синьожупанної) дивізії, сформованої німцями з військовополонених. Отож, для потенційних заколотників склалися сприятливі умови для того, аби «сплавити» гайдамаків з Києва. Згідно з розпорядженням начальника Генерального штабу Олександра Сливинського 29 березня 1918 року 3-й Гайдамацький полк відбув з Києва до Полтави — аби взяти участь у боях з більшовиками.

Сотник 3-го Гайдамацького полку Омелян Волох, весна 1918 року. Оригінальна фотографія була надрукована фотографом зі шкляного негативу у дзеркальному відображенні: першим (ліворуч) у Волоха має висіти офіцерський орден Святого Георгія 4-го ступеня (білий), другим (праворуч) — відзнака Святого Георгія 4-го ступеня для солдатів. У нашій книжці фото публікується так, як воно має бути (фото з приватної колекції)

Тим часом 24 березня у Києві відбувся урочистий парад підрозділів 1-ї Української дивізії, яка потому розташувалася у місті. Українська преса на всі боки розхвалювала синьожупанників: «За час свого буття в Києві частини дивізії повняли у місті гарнізонну службу. В останніх днях березня відбувся тут новий перегляд усіх частин дивізії. Вражіння, яке той перегляд оставив по собі, було незвичайно гарне. Усі учасники — а спеціально ж представники союзних держав були прямо одушевлені — захоплені цілим виступом „синьожупанців“. Дивізія вислала між иншим своїх представників на засідання Ц.Ради, де вони ще раз з'ясували мету свого приходу на Україну й ще раз виказали гаряче бажання боронити рідний край перед грабіжниками. Поодинокі частини дивізії, мають у найближчому часі відійти на фронт, на криваву розправу з большевиками»³.

Але минуло ще кілька днів і виявилось, що ні на яку «криваву розправу з большевиками» синьожупанники не надаються. Військовий міністр Олександр Жуківський вирішив відправити один з полків 1-ї Української дивізії — 4-й, для залогової служби у Катеринославі. Але, дізнавшись про наказ, козаки цього полку обурились та категорично заявили, що з Києва не поїдуть. Стало зрозумілим, що якщо підрозділи дивізії не хочуть нікуди їхати з Києва навіть для служби у мирних умовах, то воювати вони тим паче не будуть. Замість 4-го полку до Катеринослава 18 квітня 1918 року мав відбути 2-й Український полк⁴. Але ця частина теж залишилася у Києві. Все це призвело до того, що у ніч з 26 на 27 квітня 1918 року німці, не повідомляючи Центральну Раду, розформували 1-шу Українську (Синьожупанну) дивізію.

Історія з синьожупанниками наочно довела, що Центральна Рада залишилась у Києві беззахисною. Незабаром німецькі солдати вломилися до приміщення Центральної Ради та заарештували кількох її членів — за звинуваченням у справі викрадення київського банкіра Доброго. Жоден з українських вартівих їм не перешкодив.

Услід гайдамакам та синьожупанникам з Києва було усунуто Інструкторську школу старшин. Саме напередодні Гетьманського перевороту вона була виведена на польові навчання за межі міста — на лівий берег. Ось що про це повідомляла преса: «Управління інструкторської школи старшин, випускаючи з мурів школи 1-ий курс учнів, улаштувало 28 квітня за Слобідкою, біля Броварів, військові маневри. Маневри пройшли незвичайно складно; у них брали активну участь усі роди зброї, заступлені в школі. Учні практично перейшли всі галузі військового знання, головну-ж увагу звернено на гарматну стрільбу. Маневри були найкращим доказом того, що мозоляна праця управління школи й учнів не пройшла безслідно, а навпаки — дала здоровий плід. За короткий час школа встигла обновити в учнях усі потрібні вимогання військової служби й дати новоформуемим українським військовим частинам добрих провідників-інструкторів»⁵.

П. П. Скоропадський серед військових та політиків — активних учасників Гетьманського перевороту, травень 1918 року (листівка з приватної колекції)

«Відчистити» Київ від великої кількості «небажаних» військ могли лише дві особи: або Олександр Жуківський, або начальник Генерального штабу Олександр Сливинський. Але перший був замішаний у т.зв. справі Доброго та зник з Києва. Отож, «диригентом» цих зрушень був Олександр Сливинський.

Таещене все. Вособистому розпорядженні начальника Генерального штабу Сливинського було три військові частини: т. зв. Сердюцький кінний дивізіон сотника Миколи Аркаса, Полтавський (Лубенський) партизанський загін братів Олександра та Василя Сахно-Устимовичів та т.зв. Офіцерський загін. Перша з цих частин несла варту біля більшості важливих державних об'єктів, друга переважно складалася зі старшин та заможних землевласників Полтавщини. У третій частині, очолюваній полковником Глинським та підполковником Бенецьким, були офіцери, які приєдналися до військ Центральної Ради у лютому 1918 року — для боротьби з большевиками. Вливатися до українських військ ці офіцери не хотіли, але й виїздити на з'єднання з білогвардійцями не поспішали. Олександр Жуківський домагався розформування цього загону, та Олександр Сливинський під різними приводами відтягував цю справу.

Всі три військові формування відіграли вирішальну роль у Гетьманському перевороті. Фактично вартіві Сердюцького дивізіону примусили держслужбовців або прийняти Гетьманський переворот, або негайно облишити державні установи. Інші перебрали на себе охоронні та наступальні функції.

У середині квітня П. П. Скоропадський домовився з представниками німецького окупаційного командування, що вони нейтралізують січових стрільців та інші збройні формування, які підтримують Центральну Раду⁶. Отож, справу роззброєння останньої частини, яка могла чинити спротив, взяли на себе німці.

Таким чином, стараннями Олександра Сливинського було усунуто з Києва 3-й Гайдамацький полк та Інструкторську школу старшин, проте збережено три загони, які підтримали Гетьманський переворот. Що ж до німців, то вони взяли на себе роззброєння 1-ї Української (Синьожупанної) дивізії та стримування, а потім і розформування полку Січових Стрільців.

Загальне керівництво операцією із захоплення влади у Києві здійснював генерал Дашкевич-Горбацький (згодом — начальник Власного Гетьмана Штабу). У його розпорядженні були Сердюцький кінний дивізіон, Полтавська партизанська сотня та офіцерські загони.

Об 11-й годині 29 квітня у приміщенні київського цирку розпочався з'їзд хліборобів. Невдоволені політикою Центральної Ради, зокрема — 3-м її універсалом, в якому ліквідувалось приватне право на землю, делегати жорстко критикували існуючу владу. Відтак люди П. П. Скоропадського поступово стали вигукувати гасла, в яких вимагали обрання диктатора — гетьмана. Навкруги цирку були офіцерські караули, що підтримували П. П. Скоропадського. Незабаром сам він з'явився у залі цирку у супроводі одного зі своїх ад'ютантів — Гната Зеленевського. Один з ораторів указав на Скоропадського, як на гетьмана. Вся юрба заголосила, що вона згодна з цим вибором. Генерал, тепер гетьман, ступив наперед та виголосив вдячну промову. Потому всі рушили на Софійський майдан — для проведення святочного молебну.

Тим часом офіцерські загони поступово перебирали владу у місті до своїх рук. Прибічники нового режиму без бою захоплювали одну державну будівлю за одною. Останнім уже вночі з 29 на 30 квітня загоном партизанів Василя Сахна-Устимовича було взято Державний банк. На ранок нова гетьманська влада запанувала всюди у Києві, а ще за кілька днів — по всій Україні.

1-й полк Січових Стрільців намагався чинити опір офіцерським загонам, але його казарми були оточені німецькими військами. Січовиків роззброїли та розпустили на всі чотири боки. Більшість із них все ж вирішила залишитись у складі українських військ та незабаром вступила

до 2-го Запорізького полку П. Болбочана. Зброю 1-го полку Січових Стрільців німці забрали собі. Зокрема, 3-тя батарея 219-го артилерійського полку німецької армії привласнила 120 коней, 4 гармати, 8 набійних скринь, бусолі, труби та майно⁷.

Офіційна українська військова преса трактувала розпуск 1-ї Української дивізії та полку Січових Стрільців таким чином:

«Роззброєння „синьожупанців“, про яких формування й дальшу діяльність писалося в 1-й книзі „В.-Н. Вістника“, наступило в перших днях травня. Головне командування, зваживши пережиті роки їхнього полону та беручи на увагу те, що змучене серце кожного з них стремить-рветься до рідних, до сім'ї — почуло себе морально обов'язаним дати належний одпочинок тим, які з цілковитою посвятою своїх особистих інтересів, забуттям свого родинного „я“ згодилися безпосередньо по виході з полону далі служити молодій Українській Державі; зі щирими словами подяки за їх ревний патріотизм і труди з признань їхніх заслуг розпущено їх по домівках. Там зуміють вони теж послужити рідному народові як ясні його провідники, як свідомі одиниці серед своїх рідних незрячих братів.

Із таких же більш-менш мотивів, себто як частину, що не входить у план організації новосформованої української армії розпущено й січових стрільців, тих ідейних вояків, що так дуже вславилися в часи большевицького наїзду й які скрізь вірно стояли на сторожі добра й самостійності України. І вони розійшлись по Україні й там будуть провадити в життя свої ідеали; там стануть вони щирими порадиниками й вірними помішниками народніх мас і будуть берегти й скріпляти основи самостійності України»⁸.

ГЕТЬМАН П. П. СКОРОПАДСЬКИЙ ТА ЙОГО ОТОЧЕННЯ

Генерал-лейтенант російської армії та колишній генерал-ад'ютант Миколи ІІ П. П. Скоропадський з'явився на арені української історії не з власної волі. У всьому було винне його старовинне українське прізвище, історію якого добре знали в Російській імперії. У вир українських подій 1917 року Скоропадський потрапив завдяки головнокомандувачам російської армії генералам Брусілову та Корнілову.

Ось що про це згадував найближчий співробітник Скоропадського Василь Кочубей: «В некоторых наших армиях самовольно образовались небольшие соединения из украинцев. Ввиду того, что они были вполне дисциплинированы и боеспособны, их там терпели. Существование таких небольших украинских формирований навело комиссара по военным делам Центральной Рады Петлюру на мысль предложить нашему Верховному Командованию увеличить число украинских частей, уже существующих в рядах нашей армии, с расчетом, конечно, на то, что впоследствии такие части полностью перейдут в подчинение Центральной Рады и помогут укреплению таковой. С этой целью и была образована делегация, которая была послана с этим предложением в Ставку. Брусілов ее принял, выслушал, но понял, по-видимому, заднюю мысль этого предложения и, не принимая решения, направил делегацию к Скоропадскому, бывшему Свитскому генералу, носящему старую гетманскую фамилию, который должен был бы быть поручиком тому, что если Скоропадский одобрит такую украинизацию, то она останется под контролем его, заслуженного русского генерала.

Для Скоропадского же, подавленного неудавшимся наступлением и большими, напрасными потерями его корпуса, приезд делегации был так же неожидан, как и малопонятен. Однако, ввиду того, что направил ее к нему сам Верховный, он ее принял. Его разговор с делегацией отнял у него два часа времени, но никакого решения он не принял, желая

Сотник Кочубей у мундирі штабу Ясновельможного Пана Гетьмана (стоїть посередині) з членами уряду Української Держави, 1918 рік (фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

код 02125256
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
 Інв. № 807042

прежде всего познакомиться с теми, кто эту делегацию вообще выслал, то есть — с Центральной Радой. Кроме того, хотел он и вообще ознакомиться с еще чуждым и незнакомым ему украинским национальным движением и его вождями. Поэтому, захватив меня с собою, выехал он в ближайшие же дни в Киев на автомобиле.

Поездка произвела на него самое удручающее впечатление. Картина, которую мы увидели в Киеве, ничем не отличалась от того, что в то же самое время происходило в Петербурге, в самом Временном правительстве. Люди произносили бесконечные, но малосодержательные речи, совершенно не ориентируясь в обстановке, и сами, видимо, мало понимали то, о чем так долго и пространно говорили. Единственным просветом в Киеве во всем виденном была фронтовая молодежь, которая хотела продолжать сражаться и отдавала себе отчет в нереальности и неосуществимости планов и затей Центральной Рады»⁹.

Після подорожі до Києва генерал Скоропадський вирішив категорично відмовитись від участі у будь-яких українських справах. Але минув деякий час, і вже новий російський головнокомандувач, генерал Корнілов, наказав Скоропадському українізувати свій 34-й армійський корпус.

Формально 34-й армійський корпус був перетворений на 1-й Український 2 липня 1917 року. Але фактично це сталося лише восени. Минув ще час, і корпус почав розкладатися через більшовицьку агітацію. П. П. Скоропадський вирішив самоусунутись від справ, та 6 січня 1918 року передав командування корпусом генералу Якову Гандзюку, який згодом загинув від рук більшовиків. Потому Скоропадський приватно мешкав на Київщині, а пізніше перебрався до Києва.

Восени 1917 року ім'я генерала П. П. Скоропадського деякий час було популярним, через що на з'їзді напівмілітарної організації «Вільне козацтво», який відбувся 3 жовтня 1917 року у Білій Церкві, його заочно було обрано генеральним отаманом (гетьманом). При цьому організатор з'їзду, офіцер російської армії Полтавець-Остряниця, став генеральним осаулом (помічником отамана), а ад'ютант Скоропадського Кочубей — генеральним писарем (начальником штабу).

Тому Полтавець-Остряниця та Кочубей за часів гетьманування П. П. Скоропадського стали найближчими особами в його оточенні.

Кочубей — це відомий в українській історії аристократичний рід. Походить він від реєстрових козаків часів Богдана Хмельницького. Один з їхніх нащадків, Василь Леонтійович Кочубей, генеральний писар та генеральний суддя за часів Івана Мазепи, був страчений Петром I у 1708 році за звинуваченням у зведенні клевету на свого патрона. Незабаром виявилось, що В. Кочубей надав Петру I правдиві відомості про наміри гетьмана І. Мазепи стати на бік Карла XII. Російський цар намагався заглибити свою провину перед родиною Кочубейів та зробив

їх одними з найбільших можновладців Малоросії. Відтоді нащадки цієї родини, які, крім майнових пільг, дістали ще й князівські титули, служили офіцерами в імператорській гвардії та посідали важливі державні посади при дворі.

Найближчий співробітник, незмінний ад'ютант та молодший друг Скоропадського князь **Василь Васильович Кочубей** належав до однієї з заможних гілок цієї родини. Його батько Василь Петрович був глухівським повітовим головою дворянства. Йому належали чималі маєтки у с. Богданівка Золотоноського повіту, у с. Безуглівка та у с. Лизогубівка Пирятинського повіту та у с. Згурівка Прилуцького повіту. Крім того, Василю Петровичу належав великий будинок у Києві, в якому неодноразово зупинявся Павло Скоропадський. Загалом останній гетьман довіряв та цінував думку багатьох представників родини Кочубейів, про що ми знаходимо свідчення на сторінках його спогадів.

Василь Васильович Кочубей народився 1892 року та закінчив реальне училище у Царському Селі. Потому він вступив однорічником до Кавалергардського полку, де свого часу служив П. П. Скоропадський, та у 1912 році дістав звання корнета. Тому він залишився на службі у цьому полку, у складі якого брав участь у Першій світовій війні. Після краху Гетьманату В. В. Кочубей не пристав до жодної з ворогуючих сторін та виїхав на еміграцію до Німеччини. Там він прожив довге життя та написав чимало спогадів. Помер Василь Васильович 17 березня 1971 року у м. Нейфен. Серед іншого, Кочубей залишив спогади і про Павла Петровича Скоропадського.

Поміж Павлом Скоропадським та Василем Кочубеем було 19 років різниці у віці та ще більша відстань по сходинках службової кар'єри. Але під час Першої світової війни Скоропадський обрав саме Кочубея на посаду свого ад'ютанта, хоч до того вони були майже незнайомі. Згодом Василь Васильович так описував свої перші враження від Скоропадського:

«Странно случается на этом свете: с П. П. Скоропадским мы были соседями по Глуховскому уезду Черниговской и по Прилуцкому — Полтавской губерний, а дед мой и отец Павла Петровича были большими друзьями, но до выхода моего в полк мне никогда не приходилось с ним встречаться. (...)

На войне я впервые увидел Скоропадского 6 августа 1914 г. во время Каушенского боя. Никогда не забуду этого момента! Когда цепи нашего 3-го эскадрона, в котором я был младшим офицером, вышли около Цу-Опелишкен на шоссе Краупишкен-Мальвишкен, я увидел генерала Скоропадского, который стоял, несмотря на сильный огонь германской пехоты и артиллерии, во весь рост и, будучи старшим из начальствующих лиц на этом, самом горячем участке боя, руководил всеми перемешанными между собой частями полков первых бригад 1-й и 2-й

гвардейских кавалерийских дивизий. Бесстрашие генерала произвело на меня тогда очень сильное впечатление. Выделяясь своей высокой фигурой среди окружающих его, он спокойно и хладнокровно отдавал приказания и, занятый наблюдением за развивающимся боем, не замечал, казалось, опасности»¹⁰.

Як впливає зі слів Василя Кочубея, Скоропадський вирішив зробити його своїм ад'ютантом цілком несподівано для юного офіцера. Перша така пропозиція сталася у жовтні 1914 року: «Как-то в нашу офицерскую халупу зашел Скоропадский и в моем присутствии обратился к моему эскадронному командиру, штабс-ротмистру Пантелееву: „Уступи мне Кочубея, он мне нужен в штабе дивизии“. Для меня эта его просьба, которая могла бы быть, конечно, и приказанием, была так неожиданна, что, признаюсь, поступил я здесь по отношению к Скоропадскому весьма нетактично. Хотя ко мне никто не обращался, я, не дав Пантелееву что-либо ответить, вмешался в разговор командующего с моим непосредственным начальником и заявил, что не хочу никуда уходить из своего эскадрона, с которым связан службой еще перед войной, с которым выступил в поход и в рядах которого провел такие тяжелые месяцы на войне. Скоропадский с удивлением посмотрел на меня и, ничего более не говоря и не подавая руки, быстро вышел из халупы»¹¹.

Та минуло кілька місяців, і Кочубей все ж був приряджений до штабу Скоропадського та став його ад'ютантом. Разом вони служили до січня 1918 року. Потому Василь Кочубей виїхав до своїх батьків до Києва, а коли місто зайняли більшовики — утік в район Курська. У своїх спогадах 1969 року він писав, що повернувся до Києва на початку травня — після проголошення гетьманату. Але це не відповідає дійсності: вже у квітні Василь Васильович був у Києві та старанно допомагав Скоропадському у підготовці державного перевороту. Отож, Кочубей знов став довірною особою Скоропадського, а тому його оцінку політичних поглядів гетьмана можна вважати максимально наближеною до об'єктивності:

«Скоропадский в тот же день узнал о моем возвращении (это было немудрено: дом отца, в котором тогда жила вся наша семья, находился наискосок от дома Генерал-Губернатора, ставшего теперь резиденцией Гетмана Украины) и немедленно же прислал за мной. Вся эта история с украинизацией довела меня до такого нервного переутомления, что я не хотел больше участвовать в этой затее, в которую попал случайно при официальной украинизации корпуса. Но Скоропадский моим отказом не удовлетворился и продолжал посылать за мной до тех пор, пока я не явился к нему.

Скоропадский предложил мне состоять при нем, а так как я в совершенстве владею немецким языком, возложил на меня обязанность быть чем-то вроде связного с командованием оккупирующей Украину

Найближчі співробітники гетьмана
П. П. Скоропадського: Богданович, Гнат
Зеленевський, Іван Полтавець-Остряниця
(в останнього на черкаській знак за закінчення
Чугуївського військового училища),
травень 1918 року
(фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

немецкой армии. Но, как я уже говорил выше, я – не политик, а солдат, и поэтому до конца оставался вдали от всего связанно с политикой.

Не раз приходилось мне слышать упреки Скоропадскому в том, что он — „самостийник“ — отказался прийти на помощь Добровольческой Армии. Я же могу засвидетельствовать только, что упреки эти лишены всяких оснований. Наоборот, Скоропадский отдавал себе полный отчет в том, что только совместные усилия всех в этом заинтересованных смогут ограничить распространение большевизма и, может быть, приведут даже к его падению. Однако, как известно, тогдашний Главнокомандующий Добровольческой Армией генерал Деникин стоял на политической платформе „Единой и Неделимой России“. Поэтому в его глазах Скоропадский был изменником и он не хотел ничего о нем слышать»¹².

На відміну від Кочубея, **Іван Васильович Полтавець (Полтавець-Остряниця)**, був новою людиною в оточенні Скоропадського. Сам він стверджував, що начебто походив від козацького гетьмана Яківа Остряниці, який заснував фортецю Чугуїв. На цій підставі Полтавець додав собі до прізвища другу половинку: «Остряниця». Цікаво, що у 1912–1914 роках Полтавець навчався у Чугуївському військовому училищі, розташованому саме на місці старовинної фортеці Яківа Остряниці. У цьому училищі викладав інженерну справу підполковник Олексій Сергійович Астафьев — відомий український діяч початку ХХ століття. Юнкери називали Полтавця «ад'ютантом» Астафьева. Ось що про це згадував один із них: «В Чугуєві Ол<елько> С<ергійови>ч став невидимим центром українського революційного руху, довкола якого гуртувалися юнкери-українці. Він мав добірну українську бібліотеку (в ній почесне місце займали галицькі видання), потай давав своїм учням українські книжки. В урлопові (тобто — вихідні — прим. авт.) дні у нього збиралася українська юнацька молодь, з Харкова наїзджали українські студенти, часами — знаний у Харкові Кобзарь, п. Н-ч, точилися палкі розмови, співалися українські пісні. Що то були за розмови, та які були їхні наслідки, видно хоч би з такого випадку — у р. 1903 (має бути 1913 — Я. Т.) по службовому доносу когось з юнкерів-москалів було переведено трус у тодішнього „ад'ютанта“ Ол. Сергієвича, юнкера випускної класи, пізнішого „гетьмана“ на еміграції, Івана Полтавця-Остряниці. Шукали за мапою Самостійної України, яку добрий рисовник і маляр, Ів. Полтавець скомпонував, винісши північно-східні кордони України на Самару та Оренбург, а потім завернув їх по Уралу ген аж до Хинського Туркестану! Ці гряниці автор „забезпечив“ од Московії, як значилось на мапі, цілим поясом фортець по вододілах що розмежовують Україну від Московії, повязавши ті фортеці сіткою залізничих та шосових шляхів — для боротьби „по внутрішніх операційних лініях“. Пошукуваної мапи, цього незбитого доказу „мазепінського сепаратизму“, щасливим випадком не

знайшли, бо була — „на коректурі“ у Ол. Сергієвича»¹³.

У 1917 році штабс-капітан, кавалер Золотої Георгіївської зброї Іван Полтавець став одним з організаторів Вільного козацтва та фактичним керівником з'їзду цієї організації у Білій Церкві у жовтні 1917 року. Там, за намовою Полтавця, гетьманом Вільного козацтва було обрано командира 1-го Українського армійського корпусу генерала Скоропадського, хоч він і не був присутнім на з'їзді.

Скоропадський та Полтавець не були знайомі один з одним, але генералові полестило таке обрання. Тому незабаром він наблизив до себе Полтавця, який виявився, крім всього іншого, непоганим організатором. На рівні з Василем Кочубеєм Іван Полтавець зайняв коло гетьмана місце другої довіреної особи. Він зіграв неабияку роль в організації державного перевороту, а потім став начальником канцелярії Ясновельможного Пана Гетьмана.

Ось як Полтавця-Остряницю характеризував сам Павло Скоропадський: «Многие его переоценивали то в хорошую, то в дурную сторону. На самом же деле это в общем был неглупый человек, большой украинский энтузиаст, гетманец, чрезвычайно честолюбивый, авантюрист в полном смысле этого слова, его можно было подбить на патриотическое предприятие. Очень высокого мнения о себе, действительно прекрасно говорил и владел пером и очень недурно рисовал. Часто хотел играть роль ему не по плечу, очень был подвержен лести. Те, которые изображали его каким-то Бисмарком, жестоко ошибались, также как и те многие, которые уверяли меня, что это мой гений зла. Лично я его прекрасно изучил и, отдавая ему должное, всегда относился к его докладам далеко не с тем вниманием, которое предполагали. Я знаю его семью, почему предположение, что он носит фальшивую фамилию, совершенно неверно, все сплошной вздор. Его мать порядочная женщина,

Святкування піврічного існування Сердюцького кінного дивізіону, 9 травня 1918 року (фото з «Військово-наукового вісника»)

обожавшая своего Ваню и действительно предполагавшая, что он гений. Останавливаюсь на всех этих подробностях потому, что ко мне постоянно приходили люди и предупреждали о необходимости остерегаться Полтавца. Впрочем, за всю мою деятельность, стоило мне кого-нибудь приблизить к себе, немедленно же со всех сторон его обливали в моих глазах помоями...»¹⁴.

П. П. Скоропадський стверджував у спогадах, начебто добре вивчив Полтавця та чудово знав його біографію. Але це не так. Зокрема, він згадував, що Полтавець «окончил... Елисаветградское училище, поступил в какой-то пехотный полк, затем перевелся на Кубань, будучи сам кубанским казаком...»¹⁵. Ця фраза гетьмана дезінформувала вже багатьох дослідників. Бо, по-перше, ніяким кубанським козаком Полтавець не був, а походив з Київської губернії. По друге, в Єлисаветградському кавалерійському училищі він не вчився. Тим більше, це училище не випускало офіцерів у піхоту. Як зазначалося, Іван Полтавець у 1914 році закінчив Чугуївське військове (тобто — піхотне) училище, і вийшов до 75-го піхотного Севастопольського полку, який дислокувався у Гайсині. Але майже одразу по випуску Полтавець у складі свого полку потрапив на фронт, де незабаром і заслужив Золоту Георгіївську зброю. Отож, на Кубані він теж ніколи не служив.

Навряд чи Полтавець міг розповідати про себе Скоропадському інформацію, яка не відповідає дійсності. Тим більше, на багатьох фото 1918 року він фігурує у формі з нагрудним знаком за закінчення саме Чугуївського училища. Радше напрошується висновок, що сам гетьман не дуже переймався тим, що йому розповідають, та погано запам'ятовував інформацію.

Після повалення гетьманату Полтавець-Остряниця вслід за Скоропадським емігрував до Німеччини, де у 1926 році проголосив себе «гетьманом та національним вождем усієї України». Але жодної громадської чи політичної ролі він уже не відігравав. Помер Іван Васильович Полтавець-Остряниця у Німеччині у 1957 році.

Інші наближені особи та ад'ютанти гетьмана П. П. Скоропадського часто були випадковими людьми. Так, серед ад'ютантів вирізнявся Гнат Зеленевський — старшина похилого віку, у кавказькій черкесці, з виразними вусами та борідкою, якого П. П. Скоропадський наблизив до себе за побутово-кулінарні здібності. Інший ад'ютант, туркмен Абдул Західов, напевно, імпонував гетьману своїм незвичайним східним виглядом (відходив у східному халаті та великій кудлатій шапці) і грізною поставою.

Олександр Сливинський після Гетьманського перевороту як нагорода залишився на своїй посаді начальника Генерального штабу, хоч він був військовим старшиною, і охочих замінити його, з вищими званнями, було не менше кількох сотень. Кінний дивізіон сотника

Гетьман Павло Скоропадський з Гнатом Зеленевським, Іваном Полтавцем-Остряницею та німецькими старшинами перед дверима губернаторського палацу, травень 1918 року
(фото з приватної колекції О. Шереметьєва)

М. Аркаса також тривалий час залишався на привілейованому становищі. Святкування піврічного існування цього дивізіону широко висвітлювалось у пресі того часу:

«9 травня Сердюцький кінний дивізіон одсвяткував своє перше дивізіонне свято. У дві години дня було відправлено молебінь на майдані перед казармами, після чого був церковний парад. Свято закінчилось обідом в офіцерському зібранні. На свято прибули представники П.Гетьмана, генеральний писар України Полтавець-Остряниця, представники військового міністерства, 1-ий отаман-квартирмейстер генерального штабу Дроздовський. Начальник генерального штабу отаман Сливинський прибув наприкінці обіду.

Користуємось нагодою, щоб познайомити читачів із дуже цікавою історією цієї єдиної регулярної української частини в Києві, яка за короткий час свого еснування виявила значні послуги рідному краєві.

Полковникові *Миколі Миколовичу Аркасові* (син відомого українського історика й письменника М. М. Аркаса) довелося при дуже тяжких обставинах закладати підвалини для будови сотні, поширеної тепер до дивізіону, в той час, коли він був обхоплений більшовиками, ворогами України. І при великій ворожнечі вищого російського командного уряду 26 жовтня 1917 року по почину ротмістра Аркаса й при участі ескадронного значкового Курбатова з 7-го ординарчеського ескадрону при штабі руминського фронту була відокремлена українська чота. Не дивлячись на всі заходи щоб чота ця стала самостійною українською частиною, з боку вищого уряду робилися всякі перешкоди й тільки хід подій у ночі з 2-го на 3-тє грудня (український переворот на руминському фронті) примусив полковника Сливинського до рішучих заходів, і допоміг чоті відокремитись.

Дуже цікаві подробиці відокремлення чоти. Ротмістр Аркас у 5 годин ранку 3 грудня одержав по телефону від полковника Сливинського наказ негайно виділити українську чоту й зайняти телеграф фронту, а також зайняти варту бездротяного фронтового телеграфу й грошові скриньки, котрим загрожувала небезпека від захвату більшовиків. Ротмістр Аркас зібрав людей чоти й наказав їм негайно виконати наказ полковника Сливинського.

Обставини були дуже тяжкі, завдяки тому, що зброя була в руках більшовицького ординарчеського ескадрону. Українська чота вирудалась у склад, але росіяне ввірвалися туди й не давали зброї, погрожуючи розстрілом українців. Завдяки спайці українців їм удалось озброїть і виконати завдання.

Дві доби незмінюючись козаки й офіцери стерегли штаб фронту від більшовиків, які робили зусилля неодмінно захопити штаб фронту й телеграф. Увесь час, дякуючи малому числу чоти, доводилось пускатися

на хитрощі. Так, наприклад, козак Москаленко, вартуючи, сам зупинив 18 більшовиків, що хотіли проскочити в помешкання телеграфу штабу фронту. На запитання більшовиків — чи багато тут вас, українців, він одповів — „ні, не багато, на варті стоїть дві сотні, та ще підходить дивізія“. Більшовики порадились і пішли назад. А в дійсності українців було всього 42 козаки й підмоги ждати було нівідки.

На протязі 4–6 днів чота обеззброїла станцію Сокола, де було взято велику силу кулеметів, рушниць, протиаеропланна батарея з 4-х гармат. За ці дні ротмістром Аркасом були зроблені арешти значних більшовицьких діячів: Рашаля, панни Рог, Аксьонова, Коренева й інших. Коренева було затримано в той час, коли він із пістолетом у руках хотів ускочити в кабінет бувшого головнокомандуючого українським фронтом отамана Щербачова. Після цих подій отаман Щербачов підняв питання перед Центральною Радою щоб ці українці zostались і замінили бувший ординарчеський ескадрон. Але, коли ясно зазначилася самостійна політика України, полковник Сливинський, убачаючи в українській частині, що зароджується, щире бажання служити на користь Україні й бачучи навмисне вороже відношення до всякого українського руху з боку штабу фронту, пропонував українкомісарові руминського фронту при першій нагоді вирвати цей одряд, уже сформований у сотню, й одправити на Україну.

17 січня 1918 року трапився такий випадок. В Одесі більшовики одержали перемогу над українцями й необхідно було післати підмогу. Тоді при штабі фронту був сформований одряд під проводом підполковника Аркаса в складі: 2 окремої сердюцької кінної сотні, 9 й 4 окремих Хотенських сотень, 71 куреня Вільної України, 188 куреня й 46 батареї. Цей одряд рушив через Рені-Бесарабську на Акерман, щоб, заволодівши Акарманом і перейшовши на лівий берег Дністра, піти на підмогу частинам, які ще держалися в Одесі. 18 січня з великими перешкодами одряд рушив. На ст. Бесарабка була одержана телеграма обмежиться заняттям Акермана й повідомлення, що через Бендери на підмогу йде одряд отамана Білозера. 25 січня прибули на ст. Кулевча, далше їхати не було змоги, бо містки були зірвані й насували ешелони червоногвардійців. Частина одряду, взявши кулемети, зробила засаду. Розвідка повідомила про необхідність вигрузитись, позаяк не можна було посуватися далі. Одряд, що вигрузився, походом пішов на Акерман. В Акермані виявилось, що на „Синопі“ й „Ростіславі“ приїхали більшовики-матроси й висадились у Бугазі, а на пристані стоять два великих тралери.

Пообіцяна одряду підмога не прийшла й полковникові Аркасові з його невеличким одрядом прийшлося прикладати великі зусилля, арештовувати більшовиків, боротися з агітацією, нищити великі більшовицькі

організації. Але, коли на Бугазі скупчилося 7 тисяч червоногвардійців із метою оточити місто й зробити з ним те, що було зроблено з Одесою, полковник Аркас, маючи дуже нечисленний одряд, рішив одійти на ст. Кулевча, особливо через ту причину, що гарматна батарея зрадила.

По приході 4 Хотинської сотні одряд знову рушив на Акерман, але тут повідомили, що на ст. Сарато стоять 2 большевицьких панцирники й 2 грузових скороходи з червоногвардійцями, щоб загородити дорогу полковникові Аркасові.

Завдяки сильній большевицькій агітації одряд рішив піддатись; вірними полковникові Аркасові zostалися тільки 2-га окрема сердюцька сотня й курінь Вільної України. Курінь Вільної України zostався в Бесарабії, а 2 сердюцька сотня під команду полковника Аркаса, простоявши до 15 лютого в селі Нова Ісерлія, рушила через Кишинів-Рені-Могилів на Україну, арештовуючи й роззброюючи по дорозі большевиків. У Могильові полк. Аркас заарештував командіра червоногвардійського полку Бугайова й його значкового, передавши їх австрійській владі. Під час цього арешту з сотні було поранено 2 козаків. У Могильові погрузившись сотня потягом, без перешкод, прибула в Київ, де, поширившись в дивізіон, вартує в Військовому Міністерстві й Генеральному Штабі, а з часу обібрання Пана Гетьмана вартує й у гетьманському штабі¹⁶.

«Київська історія» Окремого Сердюцького кінного дивізіону не менш цікава. Військове міністерство Центральної Ради згоду на його формування не давало. Дивізіон почав формуватись на підставі наказу начальника Генерального штабу Олександра Сливинського 12 квітня 1918 року. Причому добровольці для служби в його лавах запрошувалися через газети¹⁷.

В архіві збереглася ціла справа з документами Окремого Сердюцького кінного дивізіону полковника Аркаса. Як видно з цієї справи, дивізіон охороняв усі найважливіші державні установи міста Києва. Зокрема: будівлю Центральної Ради, військове міністерство, Генеральний штаб. Дивізіон складався з двох сотень і кулеметної команди та розташовувався на вул. Німецько-Бухтеєвській, 18 — у казармах колишнього жандармського ескадрону. 1-ю сотнею командував сотник Курбатов, 2-ю — сотник Лялін. Заступниками командіра дивізіону були сотники Сизоненко та Цешковський. Після Гетьманського перевороту дивізіон взяв на себе обов'язки з охорони палацу, штабу та похідної канцелярії П. П. Скоропадського. Але незабаром стався прикрий випадок, після якого козаки дивізіону більше не несли варту біля гетьманських установ. У ніч з 23 на 24 серпня 1918 року троє козаків чатували біля Похідної канцелярії Ясновельможного Пана Гетьмана на вулиці Олександрівській, 3. Змовившись, вони зламали двері канцелярії, знайшли грошову скриню та викрали з неї усі гроші¹⁸.

У час, коли сталося пограбування, одна з сотень та кулеметна команда дивізіону на чолі з М. М. Аркасом перебувала у Білій Церкві. Пізніше вона була пересунута до Сквирського повіту, де з наказу уряду П. П. Скоропадського брала участь у придушенні селянських заворушень. До Києва загін повернувся лише 29 жовтня 1918 року у складі полковника М. М. Аркаса, 6 старшин, 129 козаків та 125 коней¹⁹.

Вже наприкінці літа у П. П. Скоропадського з'явилася нова гвардія — Сердюцька дивізія, а відтак він охолов до Сердюцького кінного дивізіону та його командіра. Частина була перейменована у «кінно-гонецький дивізіон» (з позбавленням права зватися «сердюцькою», тобто — гвардійською) та передана у розпорядження начальника Генерального штабу. Врешті-решт сотник Микола Аркас увійшов до кола змовників проти влади П. П. Скоропадського та був заарештований напередодні Антигетьманського повстання.

Партизанська (або — Отаманська) сотня братів Сахно-Устимовичів була переформована у Власний Гетьмана Конвой та несла варту у гетьманському палаці (колишньому генерал-губернаторському будинкові). Але брати Сахно-Устимовичі також не довго користувалися з ласки Ясновельможного Пана Гетьмана. Незабаром Власний Гетьмана Конвой було переформовано, а його особовий склад замінено «великорусскими офіцерами». Як згадував сам Скоропадський, «Отдельный дивизион считался лучшей частью, которую я приберег для последнего удара»²⁰. Братів Сахно-Устимовичів було переведено до управління кінського ремонтування армії.

Генерал Дашкевич-Горбацький також недовго очолював Власний Гетьмана Штаб, і незабаром був замінений генералом Стелецьким. Отже, більшість з тих, хто підтримував гетьмана на початку його владарювання, пізніше були усунуті ним на менш значні посади, або ж навіть і заарештовані.

ЗБРОЙНІ СИЛИ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Отож, з 29 квітня 1918 року в Україні почав владарювати Ясновельможний Пан Гетьман (як офіційно звався цей титул) Павло Петрович Скоропадський.

Від військового міністра Центральної Ради Олександра Жуківського у спадок гетьману перейшли: Головний та Генеральний штаби, кадри 8-ми армійських корпусів, прикордонної охорони, інструкторські школи старшин та підстаршин, кілька місцевих охоронних формувань та Окрема Запорізька дивізія. Крім того — гігантська кількість зброї, величезні військові склади, казарми тощо. Кадри та наявні майнові запаси були цілком підготовлені, аби здійснити призов новобранців до трьох корпусів — Київського, Волинського та Подільського, вже у травні 1918 року. Геніальність ідеї Жуківського полягала в тому, що, по-перше, частковий (всього на 30%) набір новобранців не викличе суттєвих заперечень з боку німців; по-друге, призов буде відбуватись на Правобережній Україні, яка сильно постраждала від збільшовичених російських військ; по-третє, наявних сил буде абсолютно достатньо, аби самостійно захистити кордони України від будь-яких зовнішніх зазіхань.

Але П. П. Скоропадський знехтував усіма цими надбаннями, не тільки скасувавши призов та «заморозивши» подальший розвиток кадрової армії, а ще й розформувавши частину Окремої Запорізької дивізії.

Згодом гетьман зрозумів свою помилку та недалекоглядність, і згадував про це так: «В смысле создания армии в первое время дело обстояло очень плохо. Здесь я тоже принимаю большую долю вины на себя. Но, стараясь быть объективным, я все же не вижу своей вины там, где, как я слышал, многие ее находят. Я признаю свою вину и вину военного министерства и всего высшего командного состава в том, что мы предполагали, что немцы будут стоять до поздней весны, и мы успеем сформировать настоящую армию, по последнему слову военного искусства.

14. Військовий міністр генеральний бунчужний Олександр Францевич Рогоза у мундирі та з погонами, запровадженими в Армії Української Держави (фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Реестр

частин, залишених в склад Української армії

ЛН та інші назви корпусів	Губ. та інші назви корпусів	Частини, котри вхотъ в склад корпусів										Частини котри не входять в склад корпусів					
		Піхота				Гармата		Кіннота		Технічні частини							
		Ді. сіб. зії	ЛН полкі в			Гарматні бригади	Морт. дивізіон.	Інші частини	Ді. сіб. зії	Полки	Кіннота гармата		Ланцерний дивізіон	Інженерні полки	Самокатні роти	Радіо-телеграф. дивізіон	Інші частини
I (Волинський) (N 179)	XXV	11 п.д. I	41, 42, 43, 44 (N 50)			11 I	(N 50)	11 (N 50)		1150	Гар. Київський Гар. Ольвіопольск. Гар. Білоручск. 15 уч. Українск.	2 кінний гірний гармат. дивізіон (N 227)	Особлив. армія	10	18	Особлив. армія [4 см.]	Окрем. тяжок. дивізіон 1 Лит. Б } N 1 — Г } 75 2 — Р } 2 — 120 мм } 8 Лит. Е }
		1 чхр.д. II	413, 414, 415, 416 (N 50)			5 II	(4 учр. бр.) N 161		2								
II (Лодзьський) (N 179)	3 ід. нан. (N 50)	12 III	45, 46, 47, 48 (N 50)			12 III	(N 50)	12 (N 50)	I батар. 6 сіб. р. зії	12 др. Стародуб. 12 уч. Катирск. 12 уч. Білгород.	3 кін. арм. дивізіон (5-й кін. бр.) Лукваст. кін. гірн. бат. (N 198)		7	21	12	19 — N 161 30 — N 31 — N 161	
		3 стр. IV	9, 10, 11, 12 стріл. пол.			19 IV	(N 50)		4								
III (Херсонський) (N 179)	VIII	15 V	57, 58, 59, 60 (N 50)			15 V	(N 50)						4	11 (N 120)	14	Окрем. тяжок. батар. Лит. Лит. А — — В — — С — — Т — 6" 120 мм — Лит. Е — — М — 6" гаубиц. — 42" гармат.	
		4 стр. VI	13, 14, 15, 16 стріл. пол.			4 VI	стріл. гарм. бр.										
IV (Київський) (N 179)	X	9 VIII	33, 34, 35, 36 (N 50)			9 VIII	(N 50)	32 (N 116)		9 уч. Бугський 9 уч. Київський 11 уч. Чучуцьк. 11 уч. Зюльск.	9 кін. гар. дивізіон (16, 17, 18 бат.) (N 161)		11	7	15	— 6" 120 мм — Лит. Е — — М	
		31 VIII	121, 122, 123, 124 (N 50)			31 VIII	(N 50)										
V (Чернігівський) (N 179)	XXXI	83 IX	329, 330, 331, 332 (N 50)			83 IX	(N 50)						I Отман	23	21	2 Отаман Овсаренко (N 120) 52 (N 120) 9 3 3	
		130 X	517, 518, 519, 520 (N 50)			130 X	(N 50)										
VI (Львівський) (N 179)	XXVI	65 XI	127, 127, 257, 258, 259 (N 50)			65 XI	(N 50)	10 (N 50)								2 окрема самоходна для стрільби по повітрях. фр. батарея (N 161) 4 окр. самоходна для стрільби по повітр. фр. батар. (N) 2 окреший гірний гарм. дивізіон (N) I Українська залізниця бригада (1, 2, 3, 4 сот.)	
		78 XII	309, 310, 311, 312			78 XII	(N 50)										
VII (Харківський) (N 179)	N 121	42 XIII	165, 166, 167, 168 (N 121)			42 XIII	(N 121)			10 др. Новгородск. 10 уч. Одеський 10 уч. Інгерман 8 др. Астрах. (N 204)	7 кін. гар. дивізіон (13, 14 б.) 19 кін. гарм. бат. (N 217)		9	5	3		
		33 XIV	120, 130, 131, 132 (N 121)			33 XIV	(N 121)										
VIII (Латвинославський) (N 179)	V	123 XV	489, 490, 491, 492 (N 135)			123 XV		10 сіб. гір. дивізіон.		17 уч. Чернівць 3 др. Новоросійск.		8	36	8			
		147 XVI	125, 506, 507, 508			44 XVI											
Окрема Сердюцька дивізія (N 198)										8 уч. Любеньск. п. (N 198)					104 інж. рота (Окрема Сердюцька батка) (N 195)		

Увага: 1. Під дрібною рисою вказано теперешня нумерація частин.
2. В клітках - ЛН наказів о залишенні в склад Української армії.

№-18

Голова Дислокаційної Частини Відділа по службі і навчанню військ Головного Управління Генерального Штабу

Полковник *Карпів*

Року 1918. Червня 19 з. Помічник Голови
М. Київ. Саул Дурманський.

Мы не учили, что в Германии будет революция, которая изменит все положение. Я предчувствовал, что немцы не могут быть победителями, что они могут быть разбитыми. Я полагал, что в таком случае все интересы Антанты поддержать нас, и это восстановит равновесие до того времени, когда я сам буду в состоянии ходить на собственных ногах. Эта неправильная мысль легла в основание всех наших мероприятий. Раз это принято в соображение, все наши действия в военной области будут понятны.

При первом разговоре о формировании армии, генерал Греннер сказал мне: „К чему Вам армия? Мы находимся здесь, ничего противного Вашему правительству внутри страны мы не разрешим, а в отношении Ваших северных границ Вы можете быть вполне спокойны: мы не допустим большевиков. Образуйте себе небольшой отряд в две тысячи человек для поддержания порядка в Киеве и для охраны Вас лично“»²¹.

У перші дні гетьманського правління діяльність військового відомства була цілком паралізована. Лише 9 травня 1918 року П. П. Скоропадський призначив виконувачем обов'язків військового міністра генерала Олександра Лігнау (колишнього помічника Олександра Жуківського). Поміж іншим, наказом ч. 155 від 15.05.1918 Військовій офіції Української Держави Олександр Лігнау визначив принципи комплектування гетьманської армії:

«Усе діловодство, всі офіціальні відношення непохитно вести на державній мові. У всіх установах, та частинах організувати невідкладно курси українознавства, маючи на меті доведення в найскорший час знання державної мови до належної високости.

Маючи на увазі, головним чином, користь ділу, а також рахуючи нижче вартости з культурного боку переведення вузького шовінізму, визнаю можливим перебування на службі людей знання, досвіду й таланту, хоч би й не українського походження, при умовинах безумовної їх вірности самостійній Україні»²².

16 травня 1918 року військовим міністром було призначено генерала Олександра Францевича Рогозу — колишнього командувача 4-ї російської армії на фронті Першої світової війни. Цікаво, що Рогоза не став ламати запроваджену систему формування української армії та залишив спадок Олександра Жуківського майже непорушним.

Основою армії Української Держави мали стати *кадрові корпуси*, створені на базі українізованих решток старої російської армії. У кожному з 8 корпусів мало бути по 2 дивізії. У дивізіях — по 4 піших полки.

Наказами Військовій офіції ч. 177 від 25.05.1918 та ч. 203 від 3.06.1918 було здійснено перейменування кадрів старих частин російської армії на українські.

Наказом Військовій офіції ч. 268 від 27.06.1918 14-та піша (колишня 33-тя російська) та 7-ма піша (колишня 31-ша російська) дивізії помінялися своїми номерами, а також місцем дислокації. Колишня 31-ша російська дивізія, кадри якої перебували у Києві, переїхала до Харкова, де вона дислокувалася до початку Першої світової війни. Кадри 33-ї пішої дивізії, яка почала формуватись у Харкові, повернулися до Києва, який для цього з'єднання до 1914 року був також корінним містом.

Наказом Військовій офіції ч. 526 від 18.09.1918 були скасовані четверті полки у піших дивізіях. Відтепер дивізії мали триполковий склад. Відповідно, чисельність піших полків скоротилася з 64-х до 48-ми.

Кадри корпусів комплектувалися або старшинами, які мали повну військову освіту, або георгіївськими кавалерами. Старшини з короткотерміновою військовою освітою, яку вони здобули під час Першої світової війни, мали закінчити *Інструкторську школу старшин*. Цей порядок було заведено ще Військовим міністерством Центральної Ради, і гетьман П. П. Скоропадський не став його змінювати.

Ось що писала українська військова преса про діяльність Інструкторської школи старшин: «За недовгий час свого існування військ.-інструкт. школа старшин, завдяки щиро-енергійним заходам осіб, що стоять на чолі цієї справи, встигла досить викристалізуватись і набратись глибоко-національного кольору. Помімо того, що під час прийняття учнів начальство руководиться принципом приймати до школи тільки старшин свідомих українців і в усьому внутрішньому й зовнішньому життю школи підкреслюється патріотичний характер, треба сказати, що й у самих учнів виробився піднятий військовий дух. Усе внутрішнє життя їх укладається по окремих інструкціях на ґрунті строгої військової дисципліни. Учні не тільки до не нарікають на введenu дисципліну, але навпаки, в різних випадках допомагають заострення її, основується на тім, що брак дисципліни й політиканство вносять розклад і деморалізацію в армію»²³.

1-й випуск Інструкторської школи старшин відбувся 1 травня 1918 року. Всього було випущено 763 старшини, які, згідно з планом О. Жуківського, поповнили кадри Волинського, Подільського та Київського корпусів (ці з'єднання вже наприкінці весни мали розгортатися за рахунок мобілізованих). У 2-му випуску Інструкторської школи старшин, який стався 6 серпня, було 283 старшини, та у 3-му випуску, 5 жовтня — 621 старшина.

1-й випуск відбувся без присутності гетьмана П. П. Скоропадського. Проте 2-й випуск було обставлено з усією урочистістю — з прийомом випускників у гетьманському палаці. Нарешті, випускників 3-го випуску вітав лише військовий міністр, генеральний бунчужний О. Ф. Рогоза.

Згодом П. П. Скоропадський згадував про організацію своїх збройних сил таким чином:

«Кадры корпусов всюду набирались, в офицерском составе чувствовался большой недостаток, особенно в хороших кадровых офицерах. Причиной тому было то, что в тот момент, когда подходящих офицеров было много, я не мог добиться от немцев соглашения на формирование корпусов, как об этом я указывал выше. За это время вербовочные бюро Деникина, о которых немцы не знали, но которые у нас функционировали, набрали очень много хороших офицеров. Таким образом, когда я, наконец, добился своего, офицерский вопрос стал довольно остро, но особенно плохо было с унтер-офицерами. Последние являлись, но были совсем неподходящими для настоящей армии, элементом почти что большевистским. Все же с некоторым выбором их временно набирали, рассчитывая главным образом выработать за зиму своих уже унтер-офицеров, воспитавши их во вновь сформированных школах. Следовательно, для постоянной новой армии создавались все учреждения воспитательного и вспомогательного характера. Кадры восьми корпусов и Сердючкой дивизии формировались. Оружия и всякого имущества было довольно, но оно было разбросано по всей Украине. Казарм не было, так как старые хорошие были заняты немцами и австрийцами, остались лишь полуразвалившиеся, или же их совсем не хватало. Заготовок по продовольствию и фуражу не было, нужно было заготавливать. Министры относились, особенно первое время, чрезвычайно отрицательно к вопросу формирования армии и урезывали всюду ассигновки, не давая тем самым возможности стать армии в денежном отношении на твердую ногу. С другой стороны, у генерала Корниенко не клеился как-то сметный вопрос, пока это не дошло до меня. Я устроил общее заседание с товарищем министра финансов, Курилло, и тогда как будто дело пошло лучше.

Кроме кадров постоянной армии, у нас была еще бригада Натиева. Натиев, грузин по происхождению, еще при Раде, до большевиков, взялся за формирование отдельной части, которая принимала участие в январских киевских боях. На нее обратила внимание Центральная Рада, и тогдашнее министерство дало Натиеву возможность усилиться. Направили Натиева, кажется, сначала для приведения в порядок Екатеринославской губернии, а затем в Таврическую. Натиев военный человек, и, я думаю, — хороший, во всяком случае, я знаю, что бригада его дралась недурно. У него был набран, за малым исключением, всякий сброд. Мне говорили, что в национальном отношении это было какое-то смешение языков, но, благодаря появлению там нескольких украинских самостийников, бригада со временем все же приняла некоторый украинский облик. Пока эта бригада была в бою, как я говорил выше, она приносила пользу. Рада платила очень большие деньги, чуть ли не триста рублей солдату, что по тогдашним временам было заманчиво.

Рада вояків-українців, полонених у таборі Фрайштадт,
весна 1918 року (фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Когда же пришли немцы и большевики окончательно скрылись, в бригаде начались, как это всегда бывает с такими частями, набранными с бору да с сосенки и стоящими без боевого дела, скандалы и разложение. Я часто получал предупреждения, что у Натиева творится что-то неладное, что там готовится бунт и восстание против меня, но при посылке туда для расследования всегда все ограничивалось сравнительно несерьезными поступками. Немцы мне предлагали расформировать эти части из-за их неблагонадежности, я же этого не хотел, во-первых, потому, что как-никак, а это единственные части, которые у меня существовали, которые уже на деле доказали свою пригодность; во-вторых, уж почему — я не знаю, но факт тот, что у Натиева было громадное количество всякого имущества и оружия, которое, в случае расформирования этих частей, могло быть конфисковано немцами. Ввиду этого,

я решил постараться очистить эту бригаду от элементов преступных. Так как Натиев был хотя и хорошим военным, но человеком слабым в той новой сравнительно мирной обстановке, в которую ему с бригадой пришлось попасть, я назначил взамен его некоего генерала Бочковского, прекрасного начальника дивизии. Я его знал еще во время войны, когда я временно командовал 8-м корпусом Деникина. Бочковский стоял во главе, тоже временно, 14-ой дивизии, и мне он тогда очень понравился как решительный, твердый и знающий свое дело человек.

Кроме этой бригады, было еще около 16 000 всяких войск, сформированных при Центральной Раде. Все это были наемные солдаты, большинство из которых никак нельзя было разоружить; несмотря на наше желание, так как почти все они несли караульную службу при учреждениях и складах»²⁴.

У своїх спогадах Скоропадський сильно лукавить. По-перше, Окрема Запорізька дивізія за часів його правління відіграла непересічну роль, про що ми скажемо ще далі. По-друге, «около 16 000 всяких войск» — це були у більшості наємницькі підрозділи, створені вже в період гетьманування П. П. Скоропадського. Йдеться про т.зв. *охоронні (вартові) сотні*, які були створені з офіцерів та добровольців при кожному губерньському та повітовому військовому начальникові. Завданням сотень була боротьба з більшовиками та... місцевим населенням. На жаль, ці сотні прислужились німецькому окупаційному командуванню та гетьманській владі у відбиранні у селян землі та примусовому збиранні харчів. Станом на 15 вересня 1918 року у складі вартових загонів було близько 31 батальйону, 1 батарея та 1 гарматний взвод, 6 кулеметних команд, 63 кінні сотні²⁵. Пізніше охоронні сотні були переформовані у команди з охорони військового майна.

До військових формувань, створених з безпосередньої ініціативи гетьмана П. П. Скоропадського, слід зачислити *Сердюцьку дивізію*. Сердюки — історична назва гвардії середньовічних українських гетьманів.

Наказ Військовій офіції ч. 193 про формування Сердюцької дивізії з'явився 3 червня 1918 року. Дивізія мала формуватись у складі чотирьох піших полків (по два курені у кожному), легкого гарматного полку (три батареї), Лубенського кінного полку (три сотні) та інженерної сотні.

Лубенському Сердюцькому кінно-козачому полкові, який ще передбачалося сформувати, було передано прапор 8-го гусарського Лубенського полку старої російської армії. Командиром полку було призначено полковника Івана Омеляновича-Павленка, який восени 1917 року з наказу Центральної Ради очолив українізований 8-й гусарський Лубенський полк. До цієї частини також вступило кілька старшин старого гусарського полку, зокрема — сотник Юрій Отмарштейн. Сердюцька інженерна сотня мала бути сформована з решток 104-ї інженерної роти, яка

у 1917 році належала до 104-ї (1-ї Української) дивізії зі складу корпусу П. П. Скоропадського.

Що ж до решти полків, то старшинський склад до них набирався на добровільних засадах, а козацький — з синів заможних українських селян. Серед старшин великий відсоток становили георгіївські кавалери, особливо — у складі 1-го Сердюцького полку.

Начальником дивізії було призначено генерального хорунжого В. І. Клименка — колишнього імператорського гвардійця, який у 1917 році очолював 153-тю (2-гу Українську) дивізію у корпусі П. П. Скоропадського.

Станом на листопад 1918 року у складі Сердюцької дивізії служило понад 6 тисяч старшин та козаків.

27 серпня 1918 року з Володимира-Волинського до Києва прибула *1-ша Козацько-стрілецька дивізія*, сформована австро-угорською владою з полонених-українців старої російської армії. З'єднання оглянув П. П. Скоропадський, який поставився до його бойових якостей досить скептично.

Кадром дивізії став 1-й Козацько-стрілецький курінь, сформований 14.02.1918 у таборі військовополонених Фрайштадт. Незабаром цей курінь виїхав до Володимира-Волинського, де розгорнувся в полк, а 12 травня — у дивізію. Воякам дивізії було видано сіру форму, основу якої становили жупани. Тому з'єднання дістало неофіційну назву «сірозупанників». Українська преса захоплено описувала формування дивізії:

«Формується дивізія в м. Володимирі-Волинському, а частини дивізій розташовуються у Володимирських казармах.

Національна форма одіжі в дивізії така: жупан стародавнього взірця і сива шапка. Відзнаки старшин — золоті пшеничні колоски на комірях.

Приємно зазначити, що всі козаки в дивізії переважно грамотні. Це є цвіт національно-свідомої Української молоді полонених. Залізна вірцева дисципліна — є певна запорука ладу і боевої міці дивізії.

Над розвитком козаків працюють лектори, переважно старшина дивізії. Для неграмотних козаків улаштовані курси і школи. Заклались аматорські гуртки, які улаштовують вистави. Недавно відбулося дві вистави і концерт в честь Т. Г. Шевченка.

В церкві співає добрий хор, організований з козаків та старшин. Як з зовнішнього, так і з внутрішнього боку, дивізія залишає приємне враження — дивізії суто української. Українські устами, підручники, українська одноцільна команда. На українській мові ведеться усе листування і діловодство. Є книгозбірня, в якій книжки і газети виключно на українській мові. Після вечірньої переключки, кожна сотня після молитви співає народній гімн. „Вже воскресла Україна“. І це робиться не по якому небудь наказу, а по охоті самих козаків»²⁶.

Старшини-українці російської армії
та старшини австро-угорської армії —
організатори 1-ї Козацько-стрілецької
(Сірожупанної) дивізії,
весна 1918 року (фото з фондів ЦДАКФДУ
ім. Г. С. Пшеничного)

А ось що згадував про сірожупанників гетьман Скоропадський:

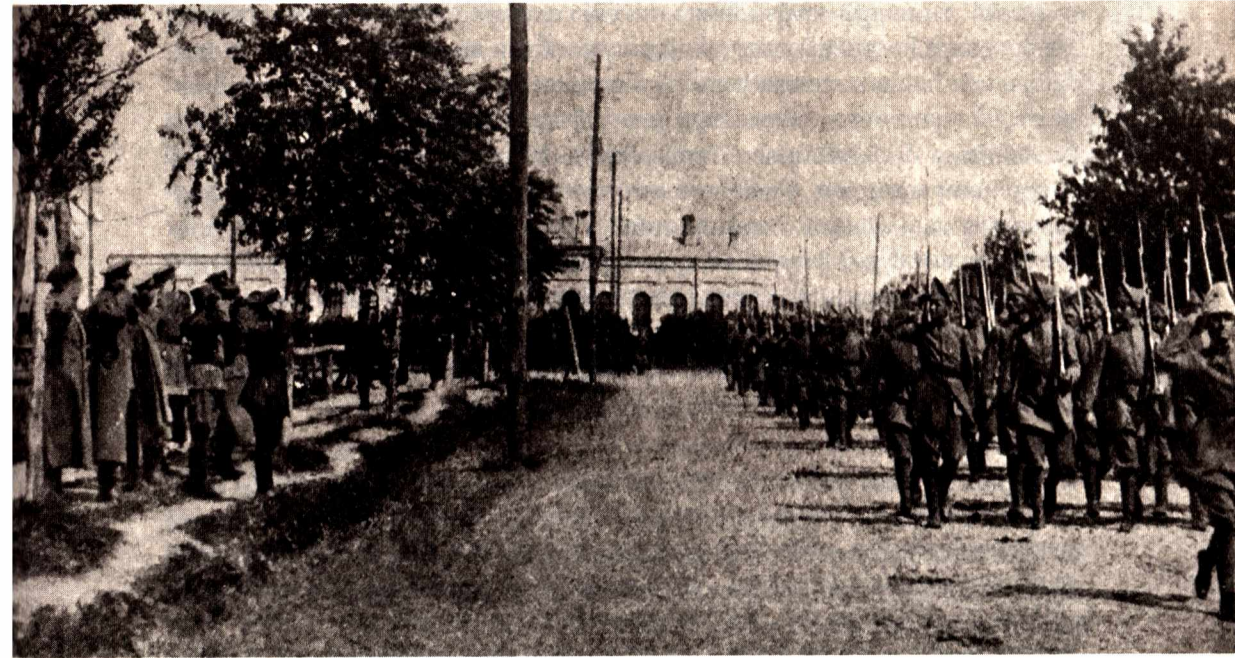
«Еще Флейшман заявил мне, что Австрия организует части из украинцев-военнопленных. Он показывал мне мундирную их одежду и очень носился с этими формированиями. Я по опыту знал, что из военнопленных, пробывших в большинстве несколько лет в плену, особого толка не выйдет. Немцы весной тоже привели дивизию „Сынежупанников“. Все с этой дивизией носились, находили ее вышколенной, потом же пришлось ее спешно расформировать. Это были люди, которым совершенно не хотелось драться против большевиков. Я думаю, что то же самое произошло с дивизией, сформированной австрийцами („Сирожупанниками“). Кроме того, я совершенно не был убежден в том, что она воспитывалась в желательном мне духе. В июле я видел один сводный полк. Люди были, как я и ожидал, негодны. Офицерский же состав мне понравился. Смотр был очень торжественный. Офицерство было потом приглашено ко мне на завтрак, я долго с ними говорил. К сожалению, я не видел остальных полков, между прочим, некоторые из них уже во время восстания тоже стали на сторону Директории, хотя об этом я еще не имею окончательных данных»²⁷.

Суб'єктивне ставлення Скоропадського одразу позначилося на долі дивізії. Так, 20 серпня 1918 року дивізія прибула у розпорядження Української Держави, маючи у своєму складі 230 старшин, 7050 козаків, 48 австро-угорських старшин, 176 австро-угорських підстаршин та стрільців, 659 коней²⁸.

Усього за дев'ять днів — до 29 серпня, чисельність дивізії скоротилася до 3500 козаків. Решта була демобілізована з наказу гетьмана. Ті ж, хто залишився, були відправлені в район Конотоп-Кролевець — для охорони східних кордонів від нападів більшовицьких загонів²⁹.

Штаб дивізії, 3-й полк та інженерна сотня розташувалися у м. Конотопі, 1-й та гарматний полки — у м. Алтинівка, 2-й полк — у м. Кролевець, 4-й полк — у м. Короп. 17.11.1918 дивізія перейшла на бік Директорії УНР та підняла збройне повстання проти гетьмана П. П. Скоропадського на Чернігівщині.

У спадок від російської армії українському Військовому міністерству дісталися кадетські корпуси, де навчалися діти офіцерів, урядовців, дворян тощо. За часів Тимчасового уряду корпуси були перейменовані на гімназію військового відомства, при Центральній Раді вони стали зватись військовими бурсами. Під час гетьманування П. П. Скоропадського використовувалися обидві назви: кадетські корпуси та військові бурси. Всього на території України у 1918 році продовжували діяльність чотири корпуси (бурси): Київський, Полтавський, Одеський та Сумський.

Парад частин 1-ї Козацько-стрілецької (Сірожупанної) дивізії у Володимирі-Волинському у травні 1918 року
(фото з часопису «Календар Червоної Калини» на 1937 рік)

Восени 1918 року гетьман П. П. Скоропадський запланував створити Державну військову академію, а також відродити діяльність дев'яти військових училищ, що діяли на території України до весни 1918 року:

- піхотні 1-ше Київське, 2-ге Київське, Полтавське (колишнє Віленське), Чугуївське та Одеське;
- артилерійські Київське та Одеське;
- кінне Єлісаветградське;
- інженерне Київське (були плани перетворити це училище на військову політехніку).

Але до початку Протигетьманського повстання вдалося призначити лише начальників училищ та декого з лекторів. Фактично деякі з училищ розпочали свою діяльність за часів Директорії.

До складу збройних сил Української Держави також належали Окрема Запорізька дивізія, яка перебувала на охороні північно-східного кордону, а також кілька добровольчих формувань, про які ми розповімо у наступному розділі.

Поза межами компетенції Військового міністерства — у розпорядженні Міністерства шляхів сполучення, перебували **залізничні війська (1-й Залізничний полк) та кадри Окремого корпусу кордонної**

охорони. У складі залізничних військ служило багато прихильників Центральної Ради. Гетьману ці підрозділи були не до вподоби, але й роззброювати їх він не наважувався — вони, все ж, добре охороняли залізницю. Пізніше він згадував про них: «Главным объектом действий мы имели тогда большевиков, а эта часть для борьбы с ними представляла хороший материал. Решено было, что часть будет приведена в порядок вновь назначаемым командиром, а старого, мало деятельного, убьют. Когда все будет в порядке, я им сделаю смотр, и тогда они присягнут Украине и Гетману и я их переведу в военное министерство. Но время шло, а я все не получал рапорта о приведении части в полный порядок. Наконец, уже в конце октября мне было донесено, что там всего около 200 человек пригодны, все остальные не годятся»³⁰.

У жовтні 1918 року, у зв'язку з очевидним наближенням поразки Четверного союзу у Першій світовій війні, гетьман П. П. Скоропадський вирішив оголосити мобілізацію всіх офіцерів та юнкерів, що мешкали на території України. Ті, хто не бажав служити у складі кадрової армії Української Держави, мусили вступити до добровольчих формувань — *офіцерських дружин*, з яких утворювались дві структури:

- Національна гвардія — заснована на початку жовтня 1918 року, у складі якої служили громадяни Української Держави;
- Особливий корпус — який почав організовуватись 21 жовтня 1918 року з офіцерів, що не були мешканцями України, але тимчасово перебували на її території.

Згодом офіцерські дружини взяли активну участь у боротьбі проти військ Директорії. Більшість особового складу дружин мала білогвардійські настрої, а тому тяжіла до з'єднання з Добровольчою армією генерала А. І. Денікіна. Гетьман П. П. Скоропадський, який створив ці дружини та розраховував на їхню підтримку у скрутний момент, врешті-решт лишився ні з чим. Ось що він сам згадував про це:

„Мне придется тут коснуться очень болезненной для меня стороны вопроса. Это вопрос формирования офицерских отрядов. Как я говорил, по моему возвращению из Берлина началось формирование Особого корпуса, целью которого было дальнейшее разворачивание с тем, чтобы, когда наступит подходящий момент, наступать на Совдепию. План был вступить в соглашение с Красновым, с одной стороны, и так как немцы выражали намерение с запада тоже перейти в наступление, общими усилиями всех трех армий сжать большевиков. С другой стороны, мы хотели, чтобы все наши центры были обезопасены от всяких случайностей, и для этого формировали в больших городах, особенно в Киеве, офицерские дружины, в Киеве начальником дружины был генерал Кирпичев. Условием поступления в эти отряды была анонимность. Единственное назначение этих отрядов — поддержание порядка и борьба со всякой

формой большевизма. Кроме того, так как в формируемых корпусах украинской армии были одни лишь кадры, новобранцы должны были прибыть лишь в ноябре месяце, мной было приказано на совещании с корпусными командирами сформировать немедленно в каждом из 48 полков по одной сильной офицерской роте, обильно снабженной пулеметами, главное назначение этих рот было поддержание порядка в провинции. Офицерам, не сочувствующим Украине, разрешалось поступать в Особый корпус, чины которого сохранили русскую форму с погонами, так же было и в городских дружинах, остальные же офицеры могли поступать в украинские корпуса. Следовательно, казалось, никакого насилия над убеждениями не было, цель же для всех общая — поддержание порядка.

Тем не менее с первого же дня начались всевозможные осложнения. Во-первых, появились, не знаю, самозванные или же действительно назначенные, представители армии Деникина, которые проповедовали, что все эти части должны признать власть Деникина. Это вносило в офицерскую среду раскол. Затем появились длиннейшие статьи в газетах, особенно в знаменитом „Голосе России“, не будь добром он помянут, внесшим столько разногласий в ряды защитников Киева. В этих статьях комментировался снова, не знаю, апокрифический приказ Деникина или настоящий о том, что Деникин назначает себя главнокомандующим всех сил, оперирующих против большевиков. Потом шли толки о том, что Деникин заявил, что будто все те офицеры, которые не признают власти Деникина, будут преданы полковым офицерским судам и т. д. В результате, одни части объявили себя приверженцами Деникина, другие остались на моей точке зрения. Из-за всех бестактностей не берусь здесь определенно сказать, отчего в простое, ясное для всех дело внесен был разлагающий яд. Среди частей, признавших Деникина, пошла агитация против существующего правительства. Вообще, в такую трудную минуту все, что я старался всячески избежать, соображая положение таким образом, чтобы все имели возможности принять участие в этой столь благородной и важной работе, все, что я старался избежать, как назло, искусственно провоцировалось. Я звал к себе начальников, но они твердо стояли на своем»³¹.

Правда, серед частин Національної гвардії були й підрозділи, сформовані українськими патріотами. Ці поодинокі частини під час Протигетьманського повстання одразу перейшли на бік Директорії.

На закінчення також слід згадати про те, що восени 1918 року гетьман П. П. Скоропадський здійснив спробу відтворити Українське Козацтво, яке теж мусило мати мілітарну організацію та власну уніформу. Але фактично програму з відтворення Українського Козацтва, причому лише в Харківській губернії, було реалізовано вже за часів Директорії.

БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКІ КОРДОНИ

Прихід до влади гетьмана П. П. Скоропадського збігся із закінченням збройної боротьби українських військ з більшовиками. Оскільки Окрема Запорізька дивізія Центральної Ради діяла спільно з військами Німеччини та Австро-Угорщини, вона просунулася на території, які формально не належали до складу УНР. Перш за все — до Криму, юридичний статус якого в українських статутних документах був не визначений.

У складі Окремої Запорізької дивізії діяли Слов'янська та Севастопольська групи. Перша з них просувалася у бік земель Війська Донського, та 30 квітня вийшла на державний кордон, зайнявши станцію Колпаково. Друга група у 20-х числах квітня несподівано для Центральної Ради та німецького командування опинилася у Криму.

Формально частини Окремої Запорізької дивізії в оперативному відношенні мали підлягати німецькому командуванню. Але фактично таких випадків майже не було. Саме тому командири Слов'янської та Севастопольської груп діяли на власний розсуд. І коли перед командиром останньої — Петром Болбочаном, постала заманлива ідея оволодіти Кримським півостровом, він ані краплини не вагався. Тим паче, це давало можливість перебрати до рук української влади і Чорноморський флот, який перебував у бездіяльності у Севастополі.

Згодом похід Болбочана на Крим було докладно та яскраво описано у «Військово-науковому віснику Генерального штабу Української Держави»:

«Була темна ніч і попереду ешелону їхала дрезина з розвідниками й кулеметом. Прибувши на ст. Чангар, розвідка побачила, що більшовики займають ст. Сиваш із панцирним потягом.

Роблючи розвідку на дрезині, розвідників було обстріляно з цього потягу, але разом із тим було встановлено, що настрій у більшовиків полохливий і що вони наспіх лишають ст. Сиваш.

Їх одхід був остільки поспішний, що вони не вправилися зірвати міст через р. Сиваш і лише поспунали залізницю, яку розвідники за 3 години полагодили.

Почалося дальше переслідування ворога на плечах із метою не дати йому можливості зайняти добру позицію біля ст. Джанкой.

Скоро ст. Джанкой занято було без бою, але дальший рух на ст. Сарабуз ішов із перестрілками, які одначе не могли перешкодити наступанню, бо більшовики держалися зовсім не міцно.

21-го квітня було здобуто й ст. Сарабуз, мешканці якої гостинно зустріли прибувших.

Тут було складено панцирний потяг, із яким і продовжувалось переслідування на Симферопіль.

У цей час стало відомо, що з боку Симферополю рушив панцирний потяг більшовиків, але на роз'їзді цей потяг затримала 4-та сотня 2-го Запорізького полку, яку було вперед вислано. Більшовики не прийняли бою й, зіпсувавши в двох місцях шлях, одійшли назад до Симферополю. Проїхавши 8 верстов по напрямку до ст. Кара-Кіят, український ешелон дістав от татар відомости, що ззаду з'явилася більшовицька кіннота. Негайно було вжито заходи противлення: було післано гурток, який після рушничної перестрілки, розігнав її й до селища Сарабуз Болгарський одступити примусив.

Необхідно завважити, що татарське населення ставилося зі співчуттям і доброзичливо до українського війська й виявляло це головним чином тим, що з охотою і цілком добровільно давали указівки про рухи й росташовування більшовиків.

Від татар, наприклад, було одержано відомости, що від Симферополю знову з'явився панцирний потяг більшовиків.

Українські частини вишикувалися до бою й повели наступання, уживши мір до розвідки.

Справді на шляху залізниці було завважено 3 панцирних потяги, з яких вилізла без усякого порядку юрба до 500 людей.

Гуртки полковника Балбачана розпочали рух в обхід, одкривши вогонь, але більшовики помітили цей маневр і одступили з своїми потягами, зірвавши за собою залізницю.

Як видно з вищенаведеного, опір більшовиків не був серйозний до цього часу, вони виявляли себе або дуже обережно, або зовсім полохливо і уникали великих сутичок.

Німецький вартвий на Думській площі зупиняє машину для перевірки документів
(фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Про те інтенсивність наступання й його безупинність із одного боку, а також часті появи супротивника в тилу з другого, вимогали від українського війська виявлення найвищого напруження; йшли без одпочинку й удень і вночі.

Цілком природня втома примусила полковника Балабачана трохи припинити наступання, аби відпочинути козакам, але наступ усеж таки продовжувався.

Так, вигрузивши в Сарабузі один панцирний автомобіль і дві санітарні біди (двуколки), українські частини відокремили на розвідку до Симферополю 30 козаків із кулеметом; окрім того було випроваджено кінну сотню з 70 козаків.

Мабуть більшовики були вражені несподіваним наскоком цієї розвідки, бо жахливо кинулись тікати до Симферополю, давши розвідникам можливість полагодити зіпсований міст і залізницю, після чого українські частини рушили далі.

Командир 2-го Запорізького полку Петро Болбочан в уніформі, затвердженій військовим міністром Центральної Ради О. Жуковським 1.04.1918. На лівому рукаві — відзнаки отамана бригади, які використовувалися з грудня 1917 року. Подібна уніформа використовувалась військовослужбовцями Армії Української Держави до моменту виготовлення нових відзнак наприкінці червня — у липні 1918 року. П. Болбочан зображений у Бахчисараї, де перебували підрозділи Окремої Запорізької дивізії військ Центральної Ради у 20-х числах квітня 1918 року.

Гетьман Української Держави П. П. Скоропадський

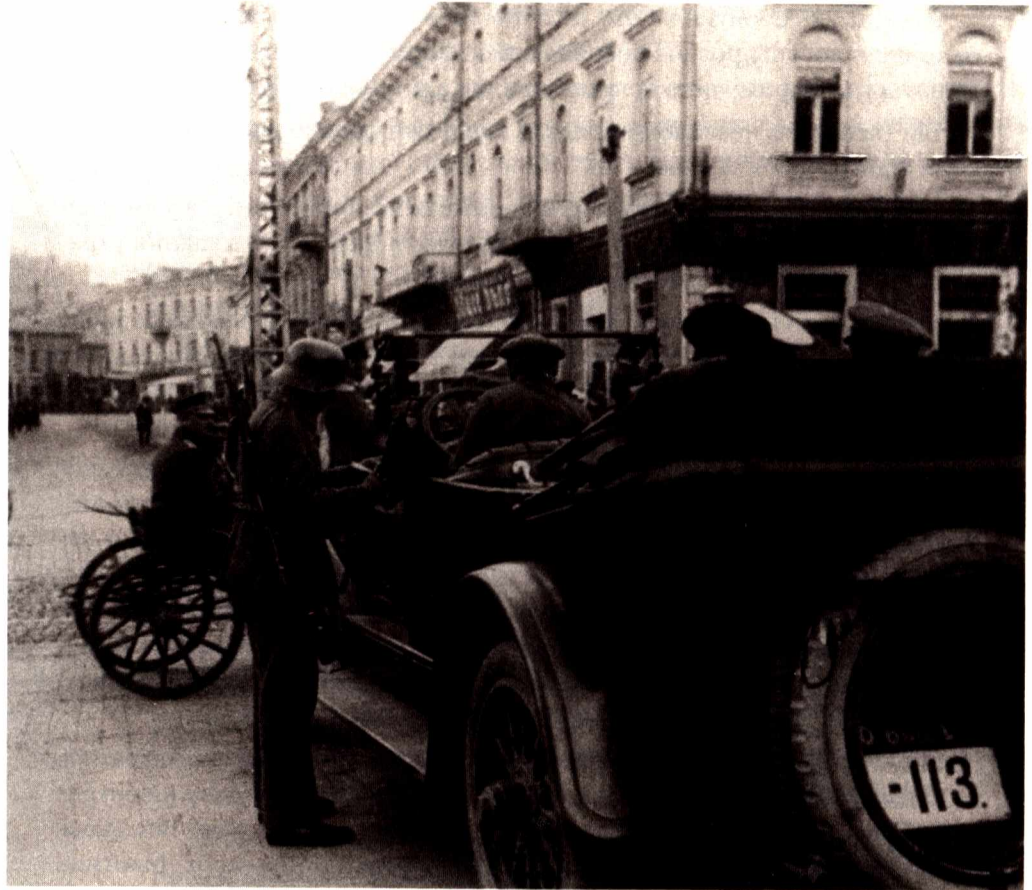
у черкесці, шапці, з шашкою кавказького зразка та погонах генерального бунчужного, запровадженими 21.06.1918. Одяг кавказького зразка П. П., Скоропадський використовував з весни 1918 року. П.П. Скоропадського зображено на фоні машини зі знаком Штабу Ясновельможного Пана Гетьмана на дверцятах. Тло малюнку — вул. Миколаївська (нині — Городецького) у Києві, на якій знаходився цирк Крутікова, де відбулися вибори гетьмана Української Держави (тепер на місці цирку кінотеатр «Україна»)

Особистий осавул Ясновельможного Пана Гетьмана (у званні сотника). Вsupереч наказу ч. 290 про запровадження уніформи Штабу та Конвою Ясновельможного Пана Гетьмана, його особисті осавули носили не чорні, а білі хутряні шапки, Київ, Маріїнський палац, літо–осінь 1918 року

**Старшина Лубенського
Сердюцького
кінно-козачого полку**
у парадній формі своєї частини,
запровадженій 21.08.1918, на
Софійській площі у Києві, де
відбувався парад сердюків.

Німецькій вартовий на Думській площі переглядає документи у водія
(фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Місто Симферопіль більшовики залишили без бою над вечір 21-го квітня й українське військо було зустрінуто з захопленням і оваціями численного населення, яке було стомлене від невпинного мурдування, що встановили були більшовицькі загони.

Зараз же в напрямі до Севастополю було вислано розвідку, яка, не доїжджаючи 1-єї верстви до найближчого роз'їзду, знайшла панцирний потяг більшовиків.

Сміливо кинувшись уперед, розвідчики зав'язали бій із більшовиками, що виграли з нього й нанесли їм величезні втрати. Потяг утік, залишивши без допомоги недобитків загону, які невправилися в нього вскочити, а на плечах тікаючих більшовиків розвідочний гурток досяг трохи не до ст. Альма, де окопався й усю ніч вів перестрілку.

У цей перестрілці потім приняла участь уся частина полковника Балабачана разом із панцирним потягом.

Ранком 22-го квітня з боку більшовиків з'явився панцирний потяг і, одкривши вогонь, розбив зрядом платформу українського панцирного потягу, що примусило останній одійти для лагодження.

Бій тягнувся з неослабною силою, аби незабаром більшовиків примусили відійти до ст. Альма.

У цій бої більшовики виявили впертість і робили контр-атаки, очевидно рішившись, так чи инакше, а задержати дальше наступання українського війська до портів кримського берегу.

Особливого напруження досяг бій над вечір, коли більшовики знову повели наступання, але непохитні славні козаки мужньо відбили атаки й вели бій аж поки їх не змінили німецькі частини й коли було одержано розпорядження по політичним міркуванням залишити межі Криму»³².

Отож, коли група Петра Болбочана була вже недалеко від Севастополя, німці раптом збагнули, що до українських рук може потрапити півострів та Чорноморський флот. Німецьке командування негайно зажадало виїзду Окремої Запорізької дивізії з Криму. Оскільки це був час, коли Центральна Рада була вже безсилою, українським частинам нічого не залишилося, як покинути Крим. 12 травня 1918 року Севастопольська група переїхала до Олександрівська, де на деяких час зупинилась на відпочинок.

Але гетьман П. П. Скоропадський не збирався так просто здаватися із Кримом. Він намагався домовитись з німцями про передачу півострова в його розпорядження. Більше того, ще у квітні 1918 року Військове міністерство УНР передбачило у Криму формування двох піхотних полків — 65-го Перекопського та 66-го Кримського. Перший з них мав комплектуватись мешканцями Симферопольського, Євпаторійського та Перекопського повітів, другий — Ялтинського та решти регіонів Криму»³³.

Та німці не пішли на поступки гетьманському урядові ані в питанні передачі Українській Державі Кримського півострова, ані у справі повернення кораблів Чорноморського флоту. Незабаром на півострові за благословення німецького командування було створено власний — Кримський краєвий уряд на чолі з генералом старої російської армії, мусульманином М. О. Сулькевичем.

У червні 1918 року Окрему Запорізьку дивізію планувалось використати на іншій території, яка могла належати Українській Державі, а саме — на Кубані. Ось що про це згадував П. П. Скоропадський: «Я хотел отправить дивизию Натиева на Кубань и формировать еще части для посылки в Черноморье. Тогда же я и начал формирование Черноморского коша в Бердичеве, но немцы мешали; постоянно были какие-то затруднения, которые им препятствовали определенно высказаться по этому поводу. А Черноморье прислало ко мне очень толковую депутацию, с которой у нас был разработан весь план действий для борьбы с большевиками.

Когда же все свои недоразумения немцы выяснили, было уже поздно. Они сами были в периоде разложения»³⁴.

Насправді, формування Чорноморського коша почалося лише у серпні 1918 року, коли для Кубані українська підмога була вже не актуальною. У той час на допомогу повсталим проти більшовицької влади кубанським козакам прийшла білогвардійська Добровольча армія. Командування цієї армії не визнавало української незалежності, отже, не допустило б на Кубані, яка тепер була суто «білою» територією, жодних збройних формувань гетьмана П. П. Скоропадського.

Більш успішною виявилася справа з деякими територіями, які не належали до українських губерній, але які захопили німецькі війська і потім передали у розпорядження гетьманської адміністрації. Йдеться про землі, які зараз належать Польщі, Білорусії та Росії. Список повітів, підлеглих гетьманові Української Держави станом на осінь 1918 року, бачимо у переліку територій, які контролювалися командувачами восьми українських корпусів:

I (Волинський) корпус

Повіти: Луцький, Рівненський, Ковельський, Володимир-Волинський, Холмський, Замостський, Томашівський, Грубешівський, Кобринський, Брест-Литовський (Берестейський), Влодавський, Острозький, Дубненський, Кременецький, Ізяславський, Новоград-Волинський (Звягельський), Старокостянтинівський, Житомирський, Овруцький.

Частини повітів: Пружанського, Костянтинівського, Радомського, Красноставського та Білограйського.

II (Подільський) корпус

Повіти: Проскурівський, Кам'янець-Подільський, Летичівський, Новоушицький, Літинський, Вінницький, Могилів-Подільський, Ямпільський, Гайсинський, Брацлавський, Балтський, Ольгопільський.

III (Херсонський) корпус

Повіти: Тираспільський, Ананьївський, Одеський, Дніпровський, Лісаветградський, Олександрівський, Херсонський.

IV (Київський) корпус

Повіти: Пинський, Мозирський, Річицький, Радомисльський, Бердичівський, Сквирський, Київський, Уманський, Липовецький, Таращанський, Канівський, Васильківський, Звенигородський, Чигиринський, Черкаський.

Частини повітів: Бобруйського, Слуцького.

V (Чернігівський) корпус

Повіти: Гомельський, Чернігівський, Городнянський, Остерський, Ніжинський, Козелецький, Прилуцький, Переяславський, Пирятинський,

Новозибківський, Стародубський, Новгород-Сіверський, Сосницький, Кролевецький, Глухівський, Путивльський, Конотопський, Борзненський, Суражський, Рильський.

Частини повітів: Рогачівського, Мглинського, Трубчевського, Севського, Дмитрівського.

VI (Полтавський) корпус

Повіти: Зіньківський, Полтавський, Костянтиноградський, Лебединський, Суджанський, Богодухівський, Ахтирський, Грайворонський, Роменський, Лохвицький, Гадяцький, Лубенський, Миргородський, Хорольський, Золотоноський, Кременчуцький, Кобеляцький, Обоянський, Сумський.

Частини повітів: Льговського, Курського, Тімського.

VII (Харківський) корпус

Повіти: Бирюцький, Валуйський, Куп'янський, Ізюмський, Старобільський, Харківський, Волчанський, Корочанський, Білгородський, Балкський, Зміївський, Ново-Оскольський, Острозький, Богучарський.

Частини повітів: Коротоярського, Старо-Оскольського.

VIII (Катеринославський) корпус

Повіти: Верхньодніпровський, Новомосковський, Катеринославський, Мелітопольський, Бердянський, Слав'яно-Сербський, Бахмутський, Павлоградський, Олександрівський, Маріупольський.

Отож, де-факто у складі Української Держави перебували деякі землі Курської та Воронізької губерній Росії та частина Гродненської, Мінської та Гомельської губерній. Причому навіть у Гомелі перебували гетьманські урядовці. Фортеця Брест-Литовськ (Берестя) також вважалася українською територією. Зокрема, 21 червня 1918 року полковник Басков та військовий старшина Сперанський отримали наказ оглянути фортецю, аби визначити можливість її придатності для Армії Української Держави³⁵. У фортеці планувалось розташувати один із піших полків.

Але якщо західні та північні кордони України були цілком забезпечені, то північно-східні, що межували з Радянською Росією, раз по раз зазнавали нападів ворога. Поміж Українською Державою та Радянською Росією було встановлено 15-кілометрову Нейтральну зону, до якої не мала права заходити жодна зі сторін. Але фактично у цій зоні накопичувались різні повстанські загони більшовицького спрямування. Частина з них прибула з України влітку 1918 року: це були селяни-повстанці, які зі зброєю в руках піднялися проти німецьких окупантів та свавілля гетьманської адміністрації, що повертала поміщикам землю та примусово збирала продукти харчування. І цей, український за змістом, але соціалістичний за духом елемент потрапляв у руки більшовицьких агітаторів.

Саксонський військовий оркестр грає для киян на Думській площі
(фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Серед повстанців, що перейшли до Нейтральної зони, було чимало осіб, які свого часу підтримували Центральну Раду. Були навіть колишні вояки Окремої Запорізької дивізії, які вважали себе соціалістами та не змирилися з появою в Україні монархії.

Заворушення у Запорізькій дивізії почались ще у травні 1918 року: багато козаків не визнавали влади гетьмана та не хотіли присягати йому. Найбільш антигетьманські були налаштовані 3-й Гайдамацький, 1-й Кінно-гайдамацький ім. К. Гордієнка полки, інженерний курінь, панцирні дивізіони та деякі інші підрозділи. Через відверті протигетьманські випадки австро-угорськими військами було майже одразу роззброєно панцирні дивізіони, а деякого з їх особового складу страчено.

26–27 червня 1918 р. у слободі Білокуракіно Старобільського повіту Харківської губернії вояки 1-го Кінного ім. К. Гордієнка полку здійснили

публічний виступ проти гетьмана, німецької окупації, повернення поміщикам землі тощо³⁶. Потому цей полк було розформовано, а вслід за ним демобілізовано більшість вояків і зі складу 3-го Гайдамацького полку. Нарешті, у жовтні 1918 року було розформовано інженерний курінь Окремої Запорізької дивізії, а його особовий склад вліто до 6-го інженерного куреня у Полтаві³⁷. Гетьман Скоропадський згадував про це: «У меня была бригада, бывшая Натиева, которого я теперь уволил и назначил вместо него генерала Бочковского, очень надежного начальника дивизии, служившего раньше в 8-м корпусе, которым я временно командовал в отсутствие генерала Деникина. Ему было приказано удалить все неподходящие элементы из бригады и привести в должный вид, не стесняясь средствами»³⁸.

Уже наприкінці літа більшовицькі загони почали турбувати північно-східні кордони Української Держави. На боротьбу з ними було кинуту Окрему Запорізьку дивізію. Її штаб розташувався у Сумах, 1-й Запорізький полк став у Суджі, 2-й Запорізький — на ст. Коренево, 3-й Гайдамацький — у с. Ракитне, 4-й Запорізький — у Білгороді (Курської губернії). Охорону кордонів, що межували з Чернігівською губернією, було доручено 1-й Козацько-стрілецькій (Сірожупанній) дивізії.

15–16 вересня 1918 року червоні повстанці здійснили напад на станцію Хутір Михайлівський, де ними було обстріляно пасажирський потяг, а згодом — підірвано будівлю телеграфу та залізничний міст. Негайно до Хутора Михайлівського прибули німці, які обстріляли з гармат місця дислокації радянських партизанів³⁹.

8 жовтня 1918 року більшовицькі загони вийшли з Нейтральної зони та напали на Камінську слободу, де перебувала невеличка українська залога зі складу 2-го Запорізького полку. Після завзятого бою за допомогою німців червоні війська вдалося витіснити назад до Нейтральної зони.

У бою з більшовиками підрозділи 2-го Запорізького полку зазнали важких утрат. Ось що доповідав про цей бій один з його активних учасників хорунжий Шепель:

«Реляція бою в Камінській слободі.

8-го Жовтня 1918-го року.

8-го жовтня о 4 годині ранку варта, стоявши на Гремячськiм, Очкiнськiм та Каменськiм напрямках, донесла, що велика сила большевикiв насуває на Каменську слободу. К часу бою наш бойовий склад був таких: в двох сотнях по 45 багнетiв (в тому числi i 20 чоловiк молодих необучених некрутiв), при 6 кулеметах „Максiма“, 4 — „Левiса“ та 2 гарматах. Пан Курiнний Зелiнськiй наказав заняти позицiю за слободою: 1-й сотнi на Камен-Очкiнськiм, а 4-й сотнi — на Камен-Гремячськiм напрямках, де i трималися до одержання вiд п. Курiнного наказу про вiд-

Будівля на Хрещатику, де у 1918 році розміщувалась німецька комендатура (фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

хід за слободу в напрямках на Колпiнську; цей наказ був одержан о 5 годинi ранку. В мент вiдходу большевики почали тiснити нас з трьох бокiв (з боку Очкiна, Камня, Гремяча та Михальчиної слободи); до цього часу большевики з боку Михальчиної слободи замiченi не були, позаяк ця сторона знаходить ся за бугром. Вiдходити приходилося з боем, бо з боку Очкiна большевики зайняли Колпiнськiй шляховий путь, по котрому 1-а сотня могла прорватись з найменшим уроном. 4-а сотня прорватись-же без урону не могла, дякуючи тому, що їй прийшлося би три рукопашнi схватки з набiгшими зо всiх сторiн в великiй кiлькостi большевиками; все-ж таки решта захопивши 3 кулемети „Максiма“ пробилась до водяного млина, де Сотник Гоженко i Пiвсотенний Ольшановськiй, подавши зразок смiливостi та стойкостi, були важно пораненi. Сотник Гоженко, не бажаючи вiддатися живим в полон большевикам, взiрвав себе рушною гранатою, а пiвсотенного

Ольшановського, козаки поспіли вивести по за межі бою. 1-а сотня досягнувши половини дороги на Колпінку, була затримана наблизившись з двох сторін Очкінській та Михальчинській — красногвардейцями, але кинувшись в атаку, вона пробилась, зробивши два прориви на Колпінську та на Михальчину слободу. Підводи з кулеметами та набоями вивезти не представлялось можливим, бо всі стримлення до цього були паралізовані тим, що старі загартовані в боях та традиціях Запорозжці помітно вибували з рядів, а коні, запряжені в підводи були перебиті як більшовиками, так і козаками, котрі стріляли з винтовок та лишившегося цілим кулемета „Левіса“ по більшовиках ховавшихся за підводами. Гарматчики, не маючи змоги стріляти з міста стоянки в слободі, дякуючи тактичеським свойствам гармат, думали прорватись за слободу, але це успіла зробити прислуга тільки першої гармати, а прислуга другої гармати, обрізавши постронки, вивела тільки коней з гарматним замком, а сама гармата лишилась у руках більшовиків.

Після прориву за слободу були зібрані послідки 1-ї та 4-ї сотен, вільні гарматчики, телефоністи, фельшера і т. инш. приведені до бойової поготівлі і всі рушили назад на слободу, з метою виручити зіставлене майно та козаків, котрі, дякуючи поранам та иньшим причинам, не успіли або-ж не змогли пробитись через великі сили більшовиків, але цей план змінило появлення сотні німців з боку Колпінки. Як тільки надійшли німці, то по між п. Курінним та Комендантом сотні був вироблен новий плян, по котрому німці мусили ідти з того боку, з котрого раніш поришили йти ми, себто з боку Колпінки, а ми в обхід більшовикам в тил по маршруту: в напрямку на Михальчину слободу через глибокий яр, потім за яром змінити напрям на Гремяч, вийти на Гремячсько-Каменський шлях, пройти в поперек Каменської слободи на проти лежачий бік. Цей плян точно виконан; більшовики, помітивші обхід, почали спішно відходити по ріжним напрямкам: Камень, Михальчину слободу та Гремяч. Тоді, аби пересікти ім усі шляхи для відвороту, решта зайняла західний вихід із Каменської слободи, з відки зручно вже було обстрілювати усі ці шляхи. Під час заняття цього виходу фізично потомившимися козаками, їх моральне почування неможно описати. Таке тяжке становище вияснюється тим, що з самого ранку ніхто з них проковтнути ні хліба не води, аби знищити голос та жадобу, позаяк цілий день приходилось робити ріжні маневри, по маючимся навколо слободу горах та ярах, де б зайняти найвигіднішу позицію, аби менше затратити людей при такому колосальному числу більшовиків, кількисть котрих була майже в двадцять два рази більше кількисті козаків. Більшовики виходили по двом напрямкам: через Камень вздовж яру, та на Михальчину слободу через горб на шлях, котріх вів з Каменської слободи на Михальчину. Як ті, так і другі були обстріляні нами з великим для них уроном, бо дезорганізовані обходом

їх в тил большевицької банди йшли купами, а не лавою. Одна з таких банд, на половину одягнена в свитки та лапті і маючи на меті просковзнути на Камень, заховавалась в рівчаку біля греблі і з відти почала стріляти по засівших козаках. Аби вибити цю банду, треба було обійти їх крила, бо з фронту вони були захищені маленьким горбком, уявлявшим собою ніби-то брусфер і рівночасно відтягати їх увагу фронтовим огнем. Виконати це завдання було не легко, бо значні купи більшовиків безперестанно йшли на нашу лаву, з метою прорватися на Камень.

Тоді п. Курінний Зелінській почав обстрілювати банду з фронту. Сотник 1-ї сотні Шепель — з крила, а козаки складали лаву, котра загроджувала шлях для відвороту більшовикам. З числа засівших бандитів була перебита тільки половина, а останні не знищені тільки тому, що було одержано донесення о тяжком пораненні п. Курінного Зелінського, а після цієї сумної звістки операція була препинена, бо убиті горім Запорозжці були зайняті другим важним ділом — ділом ратування свого орла-старшини, під керуванням котрого з дня сходу зірки визволення України було зроблено так багато славних діл для її слави і самостійности, а також для слави рідного полку.

Становище не великих послідків було трогичне, бо окрім ранення Курінного моральне почування козаків було пригнічено невивстачею набоїв, як у кулемета „Левіса“, так і у стрильців. Тоді не зріла грізна проблема перед самим, виносу важко пораненого п. Курінного і виводу двох легко поранених козаків. Лава була направлена на дві наближавшіся партії більшовиків силою приблизно коло 150 людей кожна, з метою рішити багнетом: бути чи не бути. П. Курінний Зелінській, помітивши з носилок, зроблених з двох шинелей, таке становище, почав прохати, аби його, під час прориву, не лишали, а застрелили або ж закололи. Був один вихід: покласти пораненого п. Курінного на землю, продовжити лаву козаками, котри несли його, легким пораненням та побільшими інтервалами між козаками лави, щоб примусити більшовиків думати о великій кількості українців. Дійсно, після випущених козаками останніх набоїв, більшовики змінили під простим кутом напрямком на Михальчину слободу, і кинулись тікати, лишивши декілька забитих. Після цього лава з Паном курінним на носилках рушила до яру на з'єднання з німцями, але з'єднались не доходя до яру, бо німці показали на тім боці яру, до котрого рушили й ми. Пану курінному і иншим пораненим була зроблена перевязка, а після перевязки всі поранені о 6 годині вечера були відправлені до перевязочного пункту в село Будіще. Після відправки пана курінного, сотник 1-ї сотні Шепель з 23 козаками пристав до надійшедшого німецького батальону і ввійшов під владу коменданта батальону. В 6 ½ годин вечера по дорученні Коменданта батальону Сотник Шепель з козаками ходив в розвідку в Михальчину слободу для утвердження міста большевицької лави, а після виконання цього завдання був відозван в Каменську слободу.

Осінь 1918 року у Києві, Царська (нині — Європейська) площа.
Озброєні міліціонери та громадськість; посередині — старшина в уніформі Армії Української Держави (фото з приватної колекції)

По приході в слободу було приступлено до збору вбитих за весь день козаків. Усі тіла були знівичині озвірілими більшовиками до непознаваемости; у де котрих були відняті носи, вуха, поколоті багнетами, та порубані шаблями груди, руки, ноги, виколоті очі, перебиті черепи і т. инш. Більшість козаків була опізнана по обмундірованію, бо кишені у всіх були вивернуті. Після допиту жителів, та полонених, виявилось, що в наступу на Каменську слободу приймав участь в повному складі 1-й червоно-козацтва полк, 2 батальони 2-го червоно-козацтва полку при 20 кулеметах, численністю до 1500 чоловік, артилерія стріляла до Очкіна

і випустила всього 10 знарядів. Жителі Каменської слободи охоче допомагали більшовикам в вивозі зіставленого нами майна, а також указували міста, де лежали важко поранені козаки. Ця пригода виявляється, що в ряди більшовицьких банд до 40 чоловік с цієї слободи було мобілізовано більшовиками ще до приходу Українців. В сім з половиною вечера Сотник Шепель зо всіма козаками направився в Колпінку для слідування далі в Костобобр, де одержавши розпорядження Пана Отамана, виступив в Воронок по маршруту: Костобобр-Азарівка-Демьянки-Панурівка-Воронок; в останній прибув 10 жовтня ц.р. о 8-й годині ранку.

10 жовтня 1918 року п<осад> Воронок.

Сотенний 1 сотні 2 пішого Запорозького полку Хорунжий Шепель.

З оригіналом згідно:

Полковий Осаул 2-го пішого

Запорожського полку Литовчик (підпис)»⁴⁰.

Після бою у Камінській слободі мав відбутися спільний наступ українських та німецьких підрозділів на с. Михальчино, де засіли рештки виступаючих червоних. Але вони вирішили залишити Михальчино без бою та потому знов повернулися до Нейтральної зони.

Значно доповнює реляцію Шепеля рапорт військового старшини Фідлера, який виконував обов'язки старшини для зв'язку при 41-му німецькому корпусі у Гомелі. Ось що він доповідав 18 жовтня 1918 року:

«Предположительное общее наступление на село Михальчино (30 верст севернее Новгород-Северска) 10 октября не состоялось, в виду добровольного ухода большевистских банд на север, за демаркационную полосу. По показаниям пленных, которых было захвачено 13 человек и потом расстреляно, банда была силою в 1400 человек с 20-ью пулеметами и состояла из 1-го Червоннаго казачьего полка и II батальона 2-го Червоннаго казачьего полка; полки эти, якобы, ничего общего с советскими войсками не имеют. Действительные потери 2-го Запорожского каз. полка были очень тяжелые: убито 30 казаков и один тяжело раненый офицер, чтобы не попасть живым в руки „червонных“, покончил с собою, взорвав положенную себе под мышку ручную гранату, и ранено 1 офицер и 15 казаков и потеряно 1 орудие, 9 пулеметов, 600 легких снарядов, 3 повозки и 5 лошадей.

Командир 41-го германского корпуса в приказах по корпусу выразил свое большое восхищение и глубокую благодарность запорожцам за их блестящие геройские боевые действия. На рассвете 12-го октября было произведено новое нападение большого отряда „червонных казаков“, силою 600 пеших и 100 конных людей с 10 пулеметами и 3-мя легкими орудиями на IV батальон 2-го Запорожского полка в дер. Карпушин, что 10 верст южнее Стародуба. Несмотря на свое большое численное превосходство, банда „червонных“ принуждена была бежать, после непродолжительного, но жестокого боя, в направлении дер. Мишковка и Дахновичи. „Червонные“ потеряли 50 человек убитыми и много раненых; на нашей стороне убиты один офицер и 4 казака и ранено 17 казаков. В тот же день Стародуб был обстрелян легкой артиллерией, причем было выпущено около 60 снарядов, не причинивших никакого вреда. Немецкая артиллерия привела стреляющую батарею „червоных“ к молчанию.

13-го октября дер. Карпушин вновь стала обстреливаться со стороны Дахновичи артиллерией и пулеметами. Перешедшие в наступление запорожцы заставили червоных прекратить стрельбу и бежать за демаркационную полосу. Потерь у нас не было. После обеда 14-го октября

вновь было пущено по Стародубу 48 легких снарядов, а утром 15-го 35 снарядов, не причинив нам никакого вреда»⁴¹.

Гетьман П. П. Скоропадський високо оцінив звитягу та жертвовність вояків 2-го Запорізького полку. Козакам було оголошено подяку, особовому складу полку запроваджено нагрудний знак до ношення на грудях. Що ж до командира полку, Петра Болбочана, то хоч він і не брав безпосередньої участі у боях, але наказом ч. 659 Військової офіції від 5.11.1918 дістав звання полковника (Першу світову війну Болбочан закінчив капітаном, тобто — сотником).

Про амбіції гетьмана П. П. Скоропадського щодо розширення кордонів Української Держави свідчать і деякі інші заходи у військовій галузі. Крім Окремого Чорноморського коша, призначеного для походу на Кубань, восени 1918 року почали формуватись ще два військові підрозділи:

- Окремий загін низових запорожців у Могильові-Подільському — з уродженців Бессарабії, задля звільнення цього регіону від румунів які ввійшли сюди на початку 1918 року;
- Окремий загін січових стрільців у Білій Церкві — з галичан, колишніх військовослужбовців австро-угорської армії.

Штатна чисельність Окремого Чорноморського коша мала дорівнювати 109 старшинам, 9 урядовцям, 2837 козакам, 151 верховому та 438 запряжним коням. Тобто, виходячи з цього штату, це мав бути полк піхоти з кінною сотнею та гарматним дивізіоном. У загонах низових запорожців та січових стрільців мало бути по 72 старшини, 8 урядовців, 2350 козаків, 82 верхових та 236 запряжних коней. Це — по повнокровному піхотному полкові з кінною розвідкою та гарматною батареєю⁴².

Якщо формування чорноморців та низових запорожців не викликало з боку окупаційного командування особливих заперечень, то справа відновлення січових стрільців була значно складнішою. Поперше, це були у більшості австро-угорські підлегли, які мали б повернутися до лав власних збройних сил. Якщо ж вони залишалися в Україні, то напевно могли бути використані у боротьбі за Східну Галичину. Гетьман П. П. Скоропадський у своїх спогадах не пише прямо про мету формування цього підрозділу: «Сечевиков решено было восстановить. Ко мне явился Коновалец, их глава, и дал формальное обещание верно служить Украине и мне. Он привел с собой депутацию из своих офицеров, которая подтвердила его слова. Я верил, что против большевиков они будут хорошо драться. Что же касается внутренней политики, то я несколько опасался их за их склонности, но, с другой стороны, их обещание и, главное, приказ формироваться не в Киеве, где было до 15 тысяч офицеров, а в Белой Церкви давал мне уверенность, что ничего опасного этот элемент для существующего

правительства сделать не может, тем более, что их было не более 1800 человек»⁴³.

У документах, які збереглися з 1918 року, також немає прямих вказівок щодо потреби у формуваннях січових стрільців. Але в офіційній документації замість Євгена Коновальця як командир загону січових стрільців фігурує «генерал Романов»⁴⁴. Отож, можемо з цього зробити висновок, що гетьманська адміністрація намагалася приховати від німців та австрійців обставини формування загону січових стрільців.

Усі зусилля щодо розширення кордонів Української Держави з поразкою Німеччини та Австро-Угорщини зійшли нанівець. Незабаром упав і гетьманський режим, а нова влада — Директорія, змушена була вже боротись за те, аби бодай зберегти етнічні українські кордони.

Крах останнього Гетьманату в Україні почався разом із поразкою держав Четверного союзу у Першій світовій війні. 29 вересня оголосила про перемир'я Болгарія, 30 жовтня — Туреччина, 3 листопада — Австро-Угорщина, нарешті, 11 листопада — Німеччина.

Українське селянство у своїй масі палало ненавистю до П. П. Скоропадського за повернення землі поміщикам та за брутальну поведінку його охоронних загонів, які насильно забирали збіжжя, худобу та інші продукти харчування.

Злякавшись селянства, гетьман вирішив шукати порятунку серед білогвардійськи налаштованої публіки та, зокрема — офіцерства. Згодом П. П. Скоропадський згадував про це так:

«Наконец, наступило девятое ноября, день, который я всегда считал последним днем моего Гетманства. Через четыре дня после этого обстоятельства так трагически сложилось, что фактически власть была вырвана у меня из рук. Я надеялся хотя бы временно спасти положение, но вышло иначе. В этот день я, во-первых, получил подробное извещение от барона Штейнгеля из Берлина, в котором он давал подробный отчет о том, что в Германии произошла революция и что императорская власть свержена. С другой стороны, некоторые украинцы принесли мне прокламацию Украинского Национального Союза, в которой они созывали на 17-ое ноября Украинский Национальный Конгресс, причем из рассмотрения программы и предстоящих прений и из состава самого Конгресса я понял, что дело ясно и определенно идет о свержении Гетманства. (...)

13 числа в Совете Министров обсуждался вопрос, допустит или не допустит Конгресс. Восемью голосами против семи допущение Конгресса в данное время было решено отрицательно. Я согласился

с этим решением, но так как ясно было, что при недопущении Конгресса немедленно же левые украинские партии примут агрессивные меры, мне необходимо было создать более решительный кабинет и более подходящие для этого военные силы, на которые я решил опереться на русский офицерский состав и на свою Сердюцкую дивизию, на которую я при всех условиях рассчитывал. Для офицерства русского состава я должен был немедленно объявить федерацию, так как мне уши прожужжали, что если это будет сделано, то весь офицерский состав станет горой, ради России, за гетманскую Украину. 13 числа я распустил кабинет и тут же с Палтовым написал грамоту, в которой я, твердо стоя на почве политического, культурного и экономического развития Украины, объявлял, что отныне мы должны работать для будущей федерации с Россией»⁴⁵.

Щойно було опубліковано універсал про федерацію з Росією, як у Білій Церкві під Києвом зорганізувалась українська Директорія на чолі з колишніми лідерами Центральної Ради Володимиром Винниченком та Симоном Петлюрою. На бік Директорії одразу перейшли: Окремий загін січових стрільців, Запорізька та 1-ша Козацько-стрілецька дивізії, Чорноморський кіш, кадри 2-го Подільського корпусу, а пізніше — і деякі інші військові формування.

17 листопада 1918 року поміж українською Директорією та Великою радою німецьких солдатів Києва було підписано угоду про невтручання окупаційних військ у внутрішню боротьбу за владу в Україні⁴⁶. Ще за кілька днів Київ, який захищали офіцерські частини, що оголосили себе складовою білогвардійської Добровольчої армії генерала А. І. Денікіна, було взято в облогу військами Директорії.

На заваді взяттю Києва стояли німецькі війська, які поставили вимогу Директорії ввійти до столиці України лише після їх повної евакуації на батьківщину. Минуло ще кілька тижнів, і 14 грудня 1918 року війська Директорії вступили до Києва. П. П. Скоропадський потайки утік з міста, залишивши перед тим Директорії грамоту про зречення від влади. Отже, почався новий період в історії України.

ЗАПРОВАДЖЕННЯ ОСНОВНИХ ЗНАКІВ РОЗРІЗНЕННЯ АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Тривалий час після державного перевороту українські війська як знаки розрізнення вживали кокарду Центральної Ради — щиток з Архистратигом Михайлом, а також відзнаки та уніформу, запровадженні наказами військового міністра УНР Олександра Жуківського.

Лише 5 червня 1918 року було видано наказ Військовій офіції ч. 205, в якому військовослужбовцям пропонувалося припинити робити замовлення на виготовлення уніформи часів Центральної Ради, оскільки розробляється новий її варіант⁴⁷.

6 червня 1918 року наказом ч. 207 в Армії Української Держави було введено кокарду нового зразка:

«Кокарда головного убору для всіх частин війська, Управлінь і Установ Військової Офіції, для муштрових, затверджена Ясновельможним паном Гетьманом 17 Травня 1918 року.

Кокарда уявляє з себе золоту опуклу ребристу зірочку круглої форми з радіально-роскладеними реберцями. На зірочку накладено блакитного емальового кружка з вузьким золотим обідком. На блакитному фоні кружка накладено золотого герба Української Держави.

Діаметр зірочки — 27 міліметрів, високість її — 5 ½ міліметрів; діаметр емальового кружка — 18 міліметрів, товстість — 1 ½ міліметра.

До задньої поверхні кокарди припаяна одна мідна вдвоє складена бляшка завширки в 2 міліметра, завдовжки 4 ½ — 5 міліметрів. Ця бляшка має зрізані навкісь кінці, складена вдвоє і припаяна до кокарди серединою, саме тим місцем, де її (бляшку) складено вдвоє.

Кокарда металюва, штампована, штампівка повинна бути по певному зразку.

Бойовий військовий старшина, нагороджений обома найвищими відзнаками російської армії: орденом Святого Георгія 4-го ступеня та Георгіївською зброєю (праворуч) з українською молоддю. Посередині — молодий чоловік у військовому френчі з відзнакою Легіону УСС на кишені. Старшина одягнений в уніформу, запроваджену навесні 1918 року у військах Центральної Ради, але з погонами та кокардою нового зразка, Київ, літо 1918 року (фото з приватної колекції)

Для козаків такаж сама кокарда, тилько замість емалі — фарба.

Фарбування кружка кокарди блакитною міцною лаковою фарбою, котра б не відставала від кружка (металл).

Кольор емалі чи фарби по зразку»⁴⁸.

15 та 16 червня 1918 року було видано два базових накази чч. 221 та 222 (з додатками) про скасування всіх попередніх відзнак та повернення погонів, але не старого – російського, а нового зразка:

Наказ

Військовій Офіції Української Держави.

Ч.221.

16-го червня 1918 року.

(По всім Управлінням)

Большовицький рух, вносячи цілковиту анархію та нелад у всі галузі державного життя, звернув перед усім свої зусилля на знищення армії, яка є стовпом державного порядку.

Дісципліна, підчинення, почитанне, ранг, бойові відзнаки, бойові традиції — ці основні підвалини без яких нормально організована армія неможлива — знищені декретами большевицької влади.

Приступаючи після вказівок Ясновельможного Пана Гетьмана до утворення сильної армії, яка б стояла на сторожі честі і достоїнства України, маємо завдання повернути найперше ці (здорові) підвалини, які були знищені большевиками — найбільшими ворогами самостійної України та українського народу.

ЯСНОВЕЛЬМОЖНИЙ ПАН ГЕТЬМАН наказав:

1) Повернути усім військово-служачим України ті ранги і стани, які вони займали до большевицького перевороту.

Примітка: 1) під військово-служачими належить розуміти ранги офіцерські всіх родів військ, Генерального Штабу, корпусу військових топографів, корпусу військових інженерів і управлінь: військово-судового та інтендантського, а також медичних і ветеринарних лікарів та фармацевтів.

Примітка: 2) Військово-медичним і ветеринарним лікарям, а також фармацевтам приписується назва санітарних старшин.

2) Доказом права на відповідний стан або ранг служать накази, службові реєстри, короткі записки службової, а в крайнім разі відпускні білеті з підписом Начальника Частини і відбитком печатки.

3) Військово-служачі, що загубили всі свої документи мають для повернення їм прав, предложити офіційальне посвідчення Начальника

Хорунжий 5-го пішого Дубенського полку Порфирій Подгурський
(фото з фондів РГАК)

останнього місяця своєї служби, або офіційальне посвідчення, не менше як трьох осіб, які є на дійсній службі Української Армії та займають посаду не нижче начальника осібної частини, за їх особистою відповідальністю.

4) Військово-служачі, що заслужили право на наступаючий вищий ранг, але яких не було пересунено в наслідок большевицького перевороту, можуть користуватись з нього, наколи предложать безсумнівні докази своїх прав.

5) Необхідні документи, згідно п.п. 3–4, надсилати до Головного Штабу, якому, про розгляді документів, в випадку безсумнівного права цієї особи на відповідний ранг або стан складати проект наказу на ствердження ПАНА ГЕТЬМАНА.

6) В сумнівних случаях порішення питань надсилати на розгляд Військовій Раді.

7) Правом на ранги і стани згідно цього наказу, можуть користуватись як ті, що пробувають на дійсній службі, так і відставлені, які принесли присягу на вірність Українській Державі.

8) Особи на громадянській Державній службі наколи перейдуть до військової служби на посади старшинські в військово-судовій і медичній офіції, переіменуються на відповідні військові ранги, згідно табелі.

9) Назва рангів і станів вказана в табелі, яка прикладається;

10) Зовнішньою ознакою рангів і станів служать погони, згідно прикладаемому опису з відзнаками, показаними в прикладаемій табелі.

11) Погони мають носитися, поки не буде заведена осібна форма Української Армії, на китику або френчі а також на плащі зразків бувшої російської армії, або згідно наказу В. О. с. р. Ч. 142, але при ношенню погонів всі відзнаки на петлицях, заведені наказом Ч.142 касуються.

12) Всім військово-служачим дійсної служби в військах, або установах військової офіції Української Армії мати при собі посвідчення начальства, якому підлягають, з докладним означенням рангу, посади, імені, по батькові, та прізвище, з підписом, печаткою та фотографією.

13) Військово-служачим відставленим, що принесли присягу на вірність Українській Державі, при ношенню форми мати такі самі посвідчення відповідних військових начальників.

14) Ношення форми иньшої, як встановленого зразку, заборонити.

15) Комендантам міст, губерніяльним і повітовим комендантам мати догляд за тим, аби заведеної форми не носили ті, що не мають на це права. Осіб, які носитимуть невстановлену форму, або носитимуть її направно, потягнути до судової відповідальности.

16) Всім військово-служачим, що носять встановлену форму бути на вулиці з холодною зброєю (шашкою або кортиком) і мати о тім застереження в посвідченні, вказаннім у точці 12-ій на право ношення зброї.

17) Установити обов'язкове взаїмне привітання між усіми військово-служачими, при чім молодші рангом мають перші вітати старших.

18) Взаїмне привітання обов'язкове також між старшинами Української і здружених армій.

19) Про право і порядок ношення бойових відзнак буде осібне розпорядження.

20) Про форму одягу для військових урядовців буде видано додаткове оголошення.

Підписав: Військовий Міністр Отаман Рогоза.

З оригіналом згідно:

Т.в.о. Начальника Канцелярії Військового Міністерства
Отаман Ковалевський.

Додаток Ч.1 до наказу Ч.221.

Назва рангів Армії Української Держави.

Ранги Української Армії.	Яким рангам бувшої російської армії відповідають.
Генеральний Бунчужний	Полный Генерал, Действ. Тайный Советник
Генеральний Значковий	Генерал-Лейтенант, Тайный Советник
Генеральний Хорунжий	Генерал-Майор, Действ. Стат. Советн.
Полковник	Полковник, Статский Советник
Військовий Старшина	Подполковник, Надворный Советник
Сотник	Капитан, Ротмистр, Штабс-Ротмистр, Штабс-Капитан з двома повними годами старшинства в чині, Коллежский Ассесор
Значковий	Штабс-Капитан, Штабс-Ротмистр, що не мають повних 2 років старшинства, Поручик, Титулярний Советник
Хорунжий	Подпоручик, Корнет, Коллежский Секретарь, Губ. Секретарь

Підписав: Військовий Міністр Отаман Рогоза.

З оригіналом згідно:

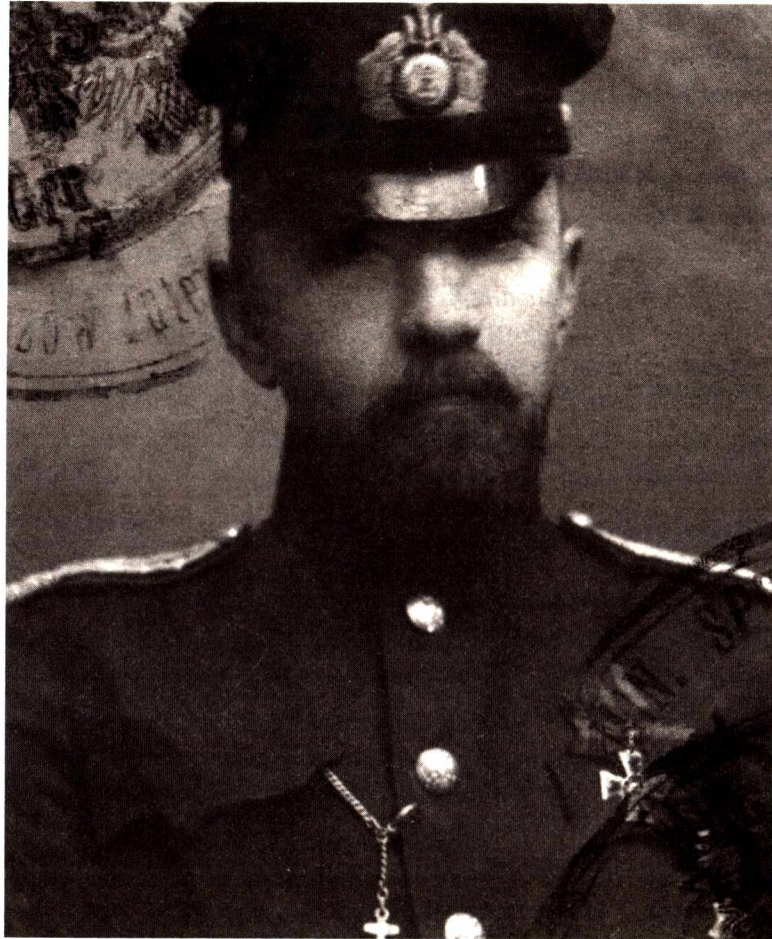
Т. в. о. Начальника Канцелярії Військового Міністерства
Отаман Ковалевський.

Додаток 2-й

До наказу Військовій Офіції.
Ч.221.

16-го червня 1918 року.

Комісією по проектуванню й виробу зразків нових уніформ Української Армії й флоту вироблено слідуочі зразки погон для старшин Української Армії.

Старшина флоту Володимир Савченко-Більський з кокардою та погонами, запровадженими за часів Української Держави (фото з фондів ГДАСБУ)

Погон зроблено з золотого й срібного брузументового шнуру. Брузументний шнур повинен мати вширки 6 міліметрів, четверореберного січіння, злегка придавлений. Брузумент ялинкового плетіння з ялинкою яка сходиться по середині грані: ця грань рахується лицевою; в ялинку на відлеглості 15 мм. один від одного вилетені сині шовкові нитки по-лоскою вширки з ½ міліметра в тому ж ялинковому напрямкові.

В срібний брузумент, поруч з синьою ниткою влітається тим же плетінням і золоті канітельні нитки, завширки в 1 міліметр.

Для обер-старшинський рангів — погон робиться з вище зазначеного брузументу, з якого положено 4 рядки щільно, без зазорів, з перегибом в верхньому кінці, при чому верхній шнур обгинає серединний, таким чином, що верхній кінець погона закінчується півколом.

Для штаб-старшин погон робиться з такого ж шнуру; складається з коси, яку, ще обгинає шнур. Верхній кінець закінчується півколом. Коса складається з трьох стренг, при чому на протязі 10 сантиметрів переплітання повинно скластися 8–9 вітв коси.

Для генеральних старшин — погон робиться з того ж брузументу: складеться з коси, такого ж плетіння, як для штаб-старшин. Коса складена вдвоє с перегинанням поверху. Погон закінчується півколом.

Складений вище показаним робом шнур накладається на сукняний погон відповідно родам зброї, таким чином, що кінець шнура внизу зароблюється від сукно погона, — розмір сукняного погона повинен бути таки, щоб кінці його виходили з під шнура не більше як на два міліметра, і загальна ширина погона обер-старшин не повинна бути більше як 28 міліметрів, штаб-старшин не більше, як 34 мм. й генеральних старшин не більше як 40 мм.

Погон прикріплюється в верхньому своєму кінці круглим метальовим гудзиком, по кольору прибора, діаметром в 18 мм., злегка підвищеним з виштампованим, але ж не накладним гербом Української Держави. На погонах ранги визначаються ромбовидними зірками, що покладені в одну лінію, або булавами. Розмір зірки по діагоналям — 10 на 15 міліметрів. Грубість зірочки до 3-х мм. Деталі зірки, згідно прикладеного чертежа. Зірки й булави металу протилежного прибору частини.

Відзнаки в рангах згідно слідуючої таблиці:

Табель

ВІДЗНАКІВ, РАНГІВ (до п. 10 наказу під ч. 221)

	Ранг	Погон
Обер-старшина:	хорунжий	без зірок
	значковий	з одною зіркою
	сотник	з двома зірками
Штаб-старшина	Військов. старшина	з одною зіркою
	Полковник	з двома зірками
Генеральна старшина	Генеральн. хорунжий	без булави
	Генеральн. значковий	з одною булавою
	Генеральн. бунчужний	з двома бул. нахр.

Кольор брузументного шнура і кольор приборного сукна для погон, згідно слідуючої таблиці:

Таблиця

З вказівкою кольора приборного сукна й кольора
брузументного шнура для погон.

Роди військ, штаби, управління, установи й заклади Військової Офіції	Кольор приборного сукна	Кольор брузументу шнура
<i>Піхота</i>	Малиновий	Золотий
<i>Артилерія</i>	Червоний	Золотий
<i>Кіннота</i>	Жовтий	Золотий для непаристих дівізій і окремої кінної бригади а для парист. дівіз. срібний
<i>Інженери й технічне військо</i>	Червоний	Срібний
<i>Штаб Ясновельможного П. Гетьмана</i>	Краповий	Золотий
<i>Старшини корпусу Генер. Штабу</i>	Білий	Золотий
<i>Військові інженери</i>	Червоний з чорним кантом	Срібний
<i>Всі головні Управління Військового Мініст. (крім головного Військово-Юридичн. Управління)</i>	Червоний з білим кантом	Срібний
<i>Штаби й військова Шкільна Офіція</i>	Малиновий	Срібний
<i>Інтендантське Управління (крім Головн.) установи та заклади</i>	Бірюзовий з червоним кантом	Срібний
<i>Головне Військ.-Юридичне Управління та Військово-Судові установи</i>	Малиновий з темно-зеленим кантом	Срібний

Бунчужний Сердюцької дивізії

на чатах на початку вул. Інституцької. Ліворуч на задньому плані добре видно будівлю Генерального штабу Української Держави (до того — штаб Київської військової округи), праворуч — будинок архітектора Городецького. У радянські часи будинок Генерального штабу було перебудовано на помпезну будівлю ЦК КПУ, нині — Адміністрація Президента України.

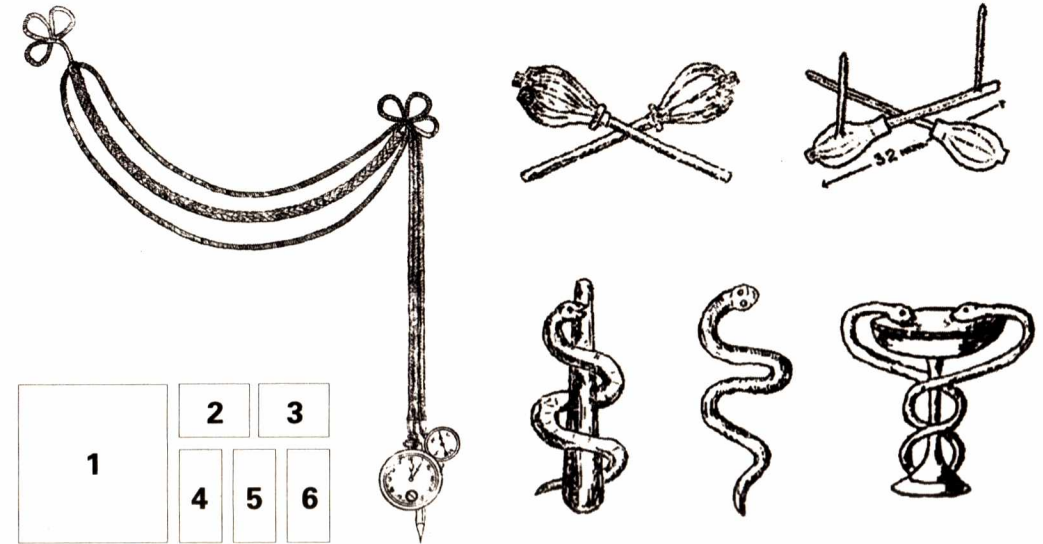
Чотовий 1-ї Козацько-стрілецької (Сірожупанної) дивізії проїздом у Чернігові, вересень 1918 року. Уніформа та відзнаки на комірі — власного зразка, на грудях — нагрудний знак з'єднання.

Командувач 8-го (Катеринославського) корпусу генеральний хорунжий Гнат Васильченко біля Потьомкінського палацу у Катеринославі, де знаходився штаб об'єднання. Васильченко зображений у генеральській загальновійськовій формі Армії Української Держави з білими облямітками на уніформі — для представників генерального штабу. На мундирі — нагрудний знак за закінчення Миколаївської військової академії Генерального штабу Російської імперії.

Козак 3-го кінно-козачого
Київського полку
в уніформі загальновійськового
зразка, запровадженій
21.08.1918, м. Васильків

1. Аксельбант для значкових (малюнок з фондів ЦДАВОУ)
 2, 3. Знак для військовослужбовців Штабу та Конвою —
 дві перехрещені булави, які кріпилися на кокарді (малюнок з фондів ЦДАВОУ)
 4–6. Відзнаки на погони для медичного персоналу (малюнки з фондів ЦДАВОУ)

Санітарні старшини муштров. частин і штабів	Форма військ. частини, або Штабу з медичн. емблем., котра буде оголошен.	
Санітарні старшини санітарних і ветеринарних установ та закладів	(Коричневий) Цінамоновий	Срібний з медичною емблем. котра буде оголошена
Летчики	Чорний	Срібний
Військові вчені геодезисти і геодезисти	Темно-синій	Срібний

Кольорові сукна повинні бути відтінків, установлених в Військовій Офіції.

Підписав: За Військового Міністра

Генеральний Хорунжий Лігнау

З оригіналом згідно: Т. в. о. Начальника Канцелярії

Військового Міністерства полковник Ковалевський.

Вибух артилерійських складів на Звіринці у Києві,
фото з німецького літака
(фото з приватної колекції)

Додаток 3-й

До Наказу Військовій Офіції.

Ч.221.

16-го червня 1918 року.

Тим, які лічаються по роду зброї в піхоті, кінноті й гарматі, присвоюється золоте наряддя зі слідуючими випушками на погоні (кантами):

піхота — малиновими,

кіннота — жовтими,

гармата — червоними (алими).

Тим, які лічаються в інженерних і технічних військових частинах — присвоюється срібне наряддя з червоною (алою) випушкою (кантами) на погоні, але всім без шифра.

Комендантам станцій залізниць, при виконанні служби, належить носити червоний кашкет з Українською кокардою.

Підписав:

Військовий Міністр Генеральний Бунчужний Рогоза.

З оригіналом згідно:

Т. в. о. Начальника Канцелярії Військового Міністерства,

Полковник Ковалевський.

Наказ

Військовій Офіції Української Держави.

Ч.222.

15-го червня 1918 року.

(По Техничному Комітету Головного Інтендантського Управління).

Комісія по проектуванню і вибору зразків нових уніформ Української Армії і Фльоту ухвалила слідуючі зразки похідних погон для старшин Української Армії.

Погон зроблений із захисного сукна, верхній кінець цього погона закруглений радіусом в два з половиною сантиметра. Бокові сторони погона окреслені простими лініями, касательними вищеповказаної дуги і проходять таким зразком, що на відлеглісти 10ти сантиметрів од верхнього краю погон має завширки п'ять з половиною сантиметрів. Такої форми вирізується два куски захисного сукна; по краю помеж ними прокладається кант кольору по родам зброї і прошивається ниткою захисного кольору так, щоб шов сей стояв од краю захисного погону 2–3 міліметра й утворювався кант завширки 8 міліметрів. Штаб-старшинські ранги мають таких дві стрічки, що нашиті на протязі помеж серединними краями в 1 ½ сантиметра.

1. Вартові Інструкторської школи старшин біля будівлі школи після вибуху на Звіринці, кадр кінохроніки (з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

2. Слухачі Інструкторської школи старшин розбирають гарматні набої, які залишились по вибуху складів на Звіринці, кадр кінохроніки (з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Ранги визначаються зірками, що положені вздовж по середині погона в одну лінію:

Обер-старшина: хорунжий — погон без зірок.

значковий — погон з одною зіркою.

сотник — погон з двома зірками.

Штаб-старшина: Військовий старшина — з одною зіркою.

Полковник — з двома зірками.

Генеральна старшина має погон такої ж форми з кривулька-зразковою вишивкою захистним оксамитом, згідно малюнку. Кривулька робиться з двох полосок, вишитих гладью з росташуванням ниток в ялинку; ширина кожної полоски — ¼ міліметра, так що ширина всієї кривульки є 1 ½ міліметра.

Ранги визначаються так:

Генеральний хорунжий — без булави.

Генеральний значковий — одна булава.

Генеральний бунчужний — дві булави навхрест.

Зірки й булави робляться металови оксидіровані, згідно малюнку.

Верхній кінець погона прикріплюється гудзиком до плеча коло коміра, а нижчий кінець вишивається на плечі в рукав. Гудзики для прикріплення погона можуть бути круглі металови оксидіровані діаметром 18 міліметрів, злегка видатні з виштампованим, але накладним гербом Української Держави.

Гудзики можуть також бути костяні або ремінні, похідного до погона відтінок.

По роду зброї військові частини відрізняються кантом навкруги погона слідуючих кольорів:

Штаб Ясновельможного Пана Гетьмана — краповий.

Піхота — малиновий.

Кінниця — жовтий.

Гарматні й інженерні частини — червоний і на погонах відповідна арматура.

Корпус Генерального Штабу — білий.

Військове Міністерство, Управління, Інституції й Заклади Військової Офіції — червоний.

Військово-судові інституції — темно-зелений.

Військові Інженери — чорний.

Корпус топографів — синій.

Інженерні й технічні війська, військові інженери, лікарі, ветеринари й фармацевти носять на погонах оксидовану належачу арматуру.

Підписав:

Військовий Міністр Отаман Рогоза.

З оригіналом згідно:

Т. в. о. Начальника Канцелярії Військового Міністерства Отаман Ковалевський⁴⁹.

У наказах Військовій офіції було також опубліковано порівняльну таблицю цивільних звань, які існували у Російській імперії, та їх відповідники — що запроваджуються в Українській Державі:⁵⁰

цивільні чини Російської імперії	урядові звання Гетьманату	військові звання Гетьманату
Дійсний таємний советник	державний адміністратор	генеральний бунчужний
таємний советник	державний дорадчий	генеральний значковий
дійсний статський советник	державний ранговий	генеральний хорунжий
колезький советник	старший адміністратор	полковник
надворний советник	старший дорадчий	військовий старшина
колезький ассесор	адміністратор	сотник
титлярний ассесор	дорадчий	значковий
колезький секретар		

губернський секретар	ранговий	хорунжий
колезький регістратор		

Наказом ч. 265 від 28.06.1918 на погонах лікарів, ветеринарів та фармацевтів запроваджувались особливі знаки. Для лікарів — ескулаповий жезл у 30 мм довжиною, який накладався посередині погона вздовж нього. Для ветеринарів — знак у вигляді змія (30 мм довжиною), для фармацевтів — чашу з двома зміями. Відзнаки мали бути кольору протилежного від того, яким було поле погону (золотого або срібного)⁵¹.

Згідно з наказом ч. 274 від 28.06.1918 на погонах військовослужбовців, що рахувалися у корпусних штабах, вводилася шифровка з номерами корпусів римськими цифрами. Військовослужбовці дивізій отримували на погонах шифровки з арабськими номерами своїх дивізій⁵².

Треба сказати, що, як видно з фотоматеріалів часів Української Держави, всупереч з цим наказом у піших полках носили шифровку з арабськими цифрами, але не за номерами дивізій, а за номерами полків. Тобто, так само, як це було у старій російській армії.

Наказом ч. 343 від 20.08.1918 було внесено деякі додатки до наказу ч. 221. Кінній артилерії встановлювалась на погонах червона підбійка з жовтим кантом, а панцирним дивізіонам — чорна підбійка. Крім того, кінно-гарматні частини та панцирні дивізіони мали носити на погонах відповідні до свого роду зброї знаки⁵³.

Наказом ч. 246 від 17.06.1918 було також запроваджено аксельбант особливого зразка для ад'ютантів. В оригіналі документа було помилково опубліковано слово «бунчужних». Але бунчужний — це підстаршина. Напевно, оригінал наказу було написано російською мовою, й потому перекладено тлумачем на українську. Останній до слова «ад'ютант» підібрав найближчий на його думку відповідник — «бунчужний». І... помилився. Однак, з цією помилкою наказ пішов у друк.

Отже, ад'ютантам було запроваджено аксельбант зі шнура діаметром в 6 мм., сплетеного з 4-х стренг. З 3-х шнурів плелися косиці не менше 36 сантиметрів довжиною та 3 см завтовшки. Навколо косиць пускався шнур у 78 см довжиною. На кінцях шнура кріпився компас, годинник та олівець.

Ад'ютанти піхоти мали носити малинові аксельбанти, кінноти — жовті, гарматних частин — червоний, інженерних — блакитний⁵⁴.

Цікаво, що того ж дня, 17 червня, побачив світ наказ ч. 244, в якому йшлося про те, що всіх значкових (а не бунчужних!), які обіймають посади ад'ютантів, треба називати осаулами. Отож, протягом одного дня у двох наказах Військовій офіції було наведено різні варіанти нової назви для ад'ютантів.

УНІФОРМА ШТАБУ ГЕТЬМАНА, КОНВОЮ ТА ЧАСТИН СЕРДЮЦЬКОЇ ДИВІЗІЇ

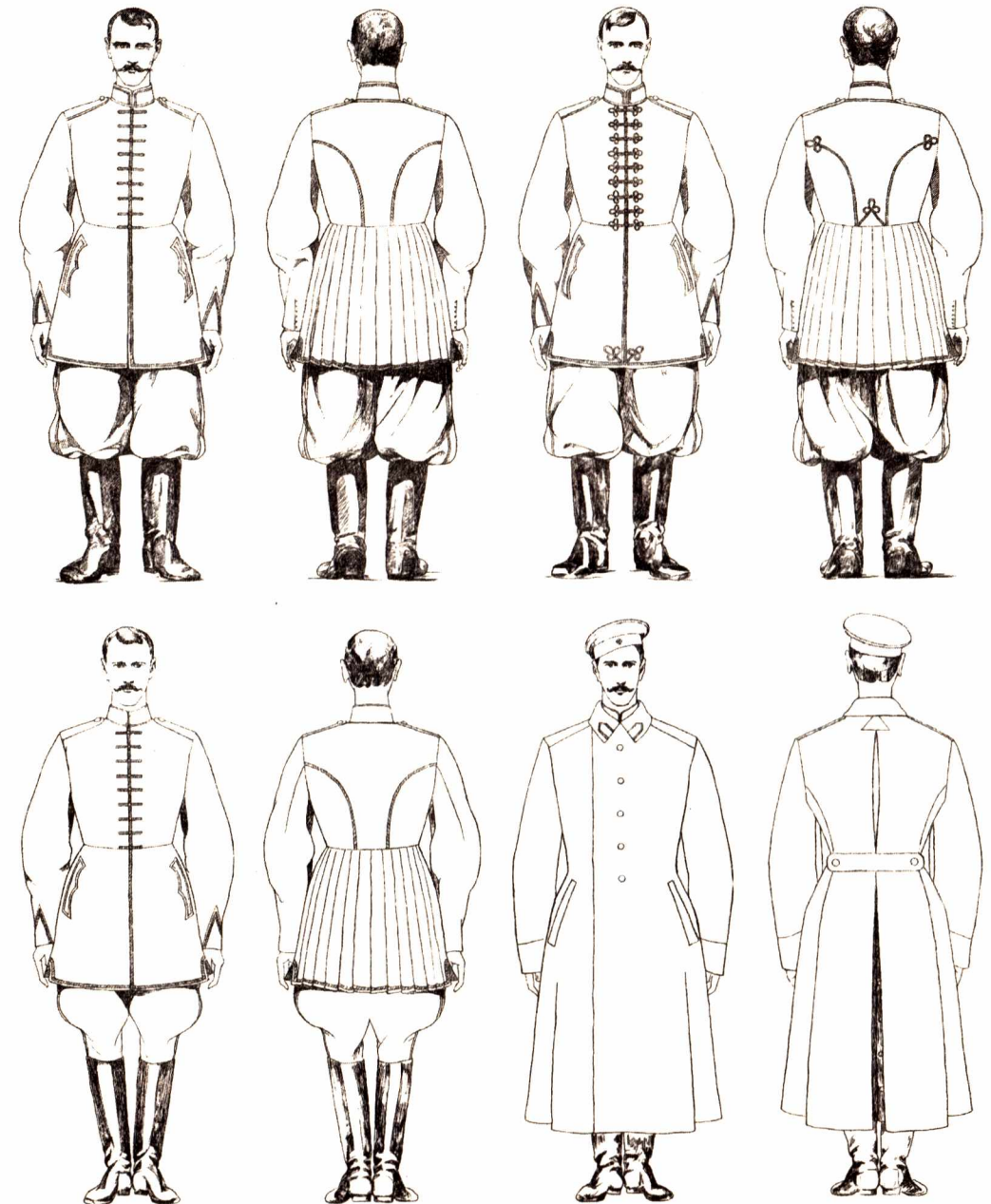
Відбірні частини гетьмана П. П. Скоропадського — його власний Штаб, Конвой, а також підрозділи Сердюцької дивізії, мушили мати особливу форму, яка б відрізнялася від вбрання інших військ. Військовим міністерством було підготовлено кілька наказів, якими запроваджувалася така уніформа.

Спочатку 27 червня 1918 року наказом ч. 264 старшинам Штабу та Конвою Ясновельможного Пана Гетьмана було введено кокарду особливого зразка. В основі її була звичайна кругла золота кокарда, але на неї накладалися дві перехрещені булави, кожна — 32 мм довжиною⁵⁵.

На початку липня наказом ч. 290 було запроваджено особливу уніформу для Штабу та Конвою. Ця уніформа складалася з жупана, шароварів (або бриджів) та шапки-мазепинки (або кашкетки):

«Старшини. Жупан захистного кольору з краповим кантом на погонах і стоячого коміра по низу. Верхня частина мундиру до пояса й полів до бокових швів підбивається підбійкою захистного кольору. Комір стоячий твердий підбивається тим же сукном і застібкується на два галличка. Сам комір захистного сукна, та має 5 см. вгору.

Жупан застібкується зліва праворуч на 5 потайних гудзиків. На борті от коміра до поясу нашивається 9 захистних кулястих гудзиків, що застібуються петлями захистного шовкового шнуру. Рукава звужаються до кисті руки з напуском і ушиті одним швом і мають внизу розріз, що закінчується закріпкою, та застібається на 4 кнопки в об'язку у кисті руки. Рукав робиться з нашитими трикутним чохлаю клапаном високістю 15 см. та виширки 10 см. Вгорі цей клапан застібкується одною кнопкою. Мундир з трьох частин: спинки та двох грудей. У талії пришиваються спереду прями борти так

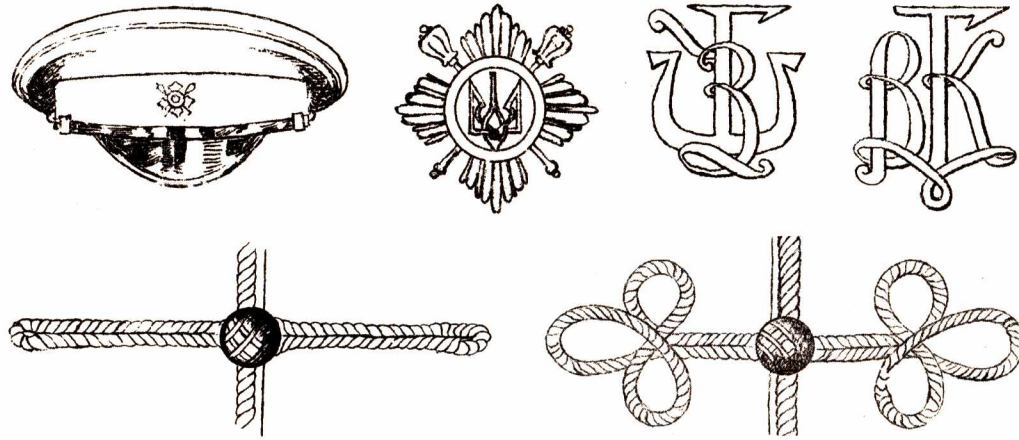
1, 2. Малюнок форми конвою Ясновельможного Пана Гетьмана, вид спереду та зі спини (документ з фондів ЦДАВОУ)

3, 4. Малюнок форми осавулів гетьмана П. П. Скоропадського, вид спереду та зі спини (документ з фондів ЦДАВОУ)

5, 6. Малюнок літньої форми вояків Сердюцької дивізії, вид спереду та зі спини (документ з фондів ЦДАВОУ)

7, 8. Малюнок зимової форми вояків Сердюцької дивізії, вид спереду та зі спини (документ з фондів ЦДАВОУ)

1	2	3	4
5	6	7	8

1. Малюнок кашкета для старшин Сердюцької дивізії
(документ з фондів ЦДАВОУ)

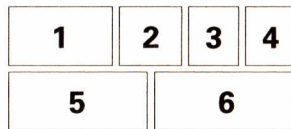
2. Малюнок кокарди для військовослужбовців Сердюцької дивізії
(документ з фондів ЦДАВОУ)

3. Малюнок вензеля на погони військовослужбовців штабу Ясновельможного Пана Гетьмана
(документ з фондів ЦДАВОУ)

4. Малюнок вензеля на погони старшин та козаків Власного Гетьмана Конвою
(документ з фондів ЦДАВОУ)

5. Малюнок шитва на мундирі для військовослужбовців Конвою та Сердюцької дивізії
(документ з фондів ЦДАВОУ)

6. Малюнок шитва на мундирі для особистих осавулів гетьмана П. П. Скоропадського
(документ з фондів ЦДАВОУ)

навширки, що бокові кишені цілком уміщуються на полах і бокові шви ідуть поза кишенями в відлеглості 6 см. Кишені проризаються в борта навкіс та покриваються фігурним клапаном довжиною в 20 см., навширки в 5 см. В боковім шві внизу робиться розріз, вздовжиною 12–15 см., а позаду поміж бортів ушивається такої широкості шмат без підбійки, щоб виходило на цій протязі 14 складок глибиною в 2 ½ — 3 см. Внизу мундир підрублюється на ½–1 см. Мундири бувають 6 зрістів, і повинні бути шиті на машинці: руками робляться гудзики, запошивки та закріпки.

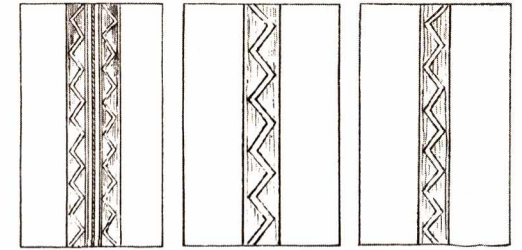
Мундир для штабу та конвою обшивається шовковим шнуром захисного кольору в 2 ½ — 3 мм. Для застібання на гудзики нашивається 9 петель (довжина 5 см.).

Для осавулів у кінцях швів нашиваються петлі.

Урядовці штабу носять мундир без погон, а козаки мундир на 8 см. менш.

Шаровари для старшин з сіро-синього кольору, з краповим кантом. Шаровари складаються з двох штанин, кожна сшита з передньої та задньої половинок.

До верхніх частин задніх половинок пришивається по половині пояса; для стягання його пришиваються й 4 петлі. Попереду робиться 2 кишені з підкладного полотна. Для козаків шаровари без кантів, для урядовців довгі штани на випуск (з кантом)⁵⁶.

1. Малюнок лампасів на шаровари генералів
(документ з фондів ЦДАВОУ)

2. Малюнок лампасів на штани штаб-старшин Сердюцької дивізії
(документ з фондів ЦДАВОУ)

3. Малюнок лампасів на штани обер-старшин Сердюцької дивізії
(документ з фондів ЦДАВОУ)

Шаровари мали бути сіро-синього кольору. У старшин на шароварах було нашито краповий кант. Козацькі шаровари були без кантів. Урядовці Штабу погонів не мали, а шаровари з краповим кантом носили на випуск.

Шапка-мазепинка, запроваджена для осавулів та вояків Власного Гетьмана Конвою, виготовлялася з чорного хутра. Ззаду вона була 8 см заввишки, а спереду мала трикутну виїмку. Верх шапки мав бути білого кольору. До нижнього кута виїмки кріпився білий султан 20 см заввишки⁵⁷.

Крім того, військовослужбовцям Штабу та Конвою було запроваджено вензеля на погони окремого зразка.

Наказом ч. 508 від 21.08.1918 було встановлено особливу уніформу для Лубенського Сердюцького кінно-козачого полку. Цим наказом запроваджувалась парадна та звичайна уніформи для старшин та козаків.

«1) Для козаків (парадний).

Мундир одnobортний синього кольору. Борта від коміра до талії краються прямим по „отвесу“, при чому під правий борт от коміра до талії підшивається одним своїм краєм смужка із сукна тогож кольору, в 7 см. шириною, так щоб вільна сторона її заходила під лівий борт на 4 см., і нишим своїм краєм, на висоті талії, пришивається до юбки (правого боку).

Стан мундира складається із трьох частин: спинки й двох „ліфровок“. Довжина талії визначається ростом людини. Юбка без складок з чотирьох одрізів сукна: два пришиваються до „ліфровки“, а два до спинки (у талії), при чому лівий одрізок накладається на правий і вільні кінці одрізків не шиваються, а підрубуються. Поли не повинні сходитись, і ліва повинна прикривати праву. На юбіці по боках на два см. ніжче талії маютья косі кишені без клапанів, довжиною 17 см. До кінців кишень в середину підшивають сукно синього кольору шириною в 4 см., самі кишені

Конвой Ясновельможного Пана Гетьмана очікує на нього у дворі губернаторського палацу. На передньому плані — старшина у шапці та черкесці російського козацького зразка, але вже в українських погонах, кадр кінохроніки (з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

робляться з підкладочного полотна довжиною в 28 см. та шириною 16 см.; вони пришиваються верхнім кінцем до талії мундира, а кінцями розрізу до країв розрізу юбки.

Рукави з двох половинок. Чохли із сукна синього кольору, пристроюються до рукава так, щоб шов чохла совпадав з заднім швом рукава.

Комір стоячий, твердий, висотою біля 5 см., сукна синього кольору, підбит тим же сукном; застібається внизу тільки одним гапличком, вгорі повинен розходитись.

Підкладка під рукавами, під спинкою і під ліфковкою — із підкладочного полотна, доходить тільки до талії.

Плечеві погони із білого шерстяного жгута, зложеного вдвоє з петлею внизу та гудзиком вгорі.

По правому борту мундира до талії та по лівому борту, на чохлах рукавів, на кишнях, на комірі (вгорі і внизу), на подолі юбки і на грудях нашиваються білі, шерстяні жгутики.

Ззаду по швам спинки нашивається такий же жгут, який переходить у фалд юбки в три жгути. Товстість жгутиків (на погоні також) 2 см. в окружності. Ззаду коло талії пришивають 2 гудзики.

Мундир застібуються на гаплички, що пришиваються в перемішку на обох бортах 4 см. один од другого. Верхній гаплик пришивається на відлеглості 2 см. від коміра, а нижчий у талії.

На правий борт нашивається 5 нікельованих костилів гусарського зразку, що застібуються на петлі лівого борту із білого та шерстяного жгута.

Гаплички повинні бути пришиті так, щоб борти зходились без просвіту.

Примітка: Ройовий, Чотовий та бунчужний мають на рукавах та поверх коміра срібний басон шириною 1,8 см. На погонах ройового маєтись одна гайка з переплетаючимися жовтими та блакитними нитками, у чотового дві гайки, у бунчужного три.

2) Мундир для старшин.

Мундир такого ж покрою з слідуючими відмінами:

Генеральний хорунжий Костянтин Середін, генерал-ад'ютант П. П. Скоропадського, в уніформі штабу Ясновельможного Пана Гетьмана, 1918 рік (фото з часопису «Око»)

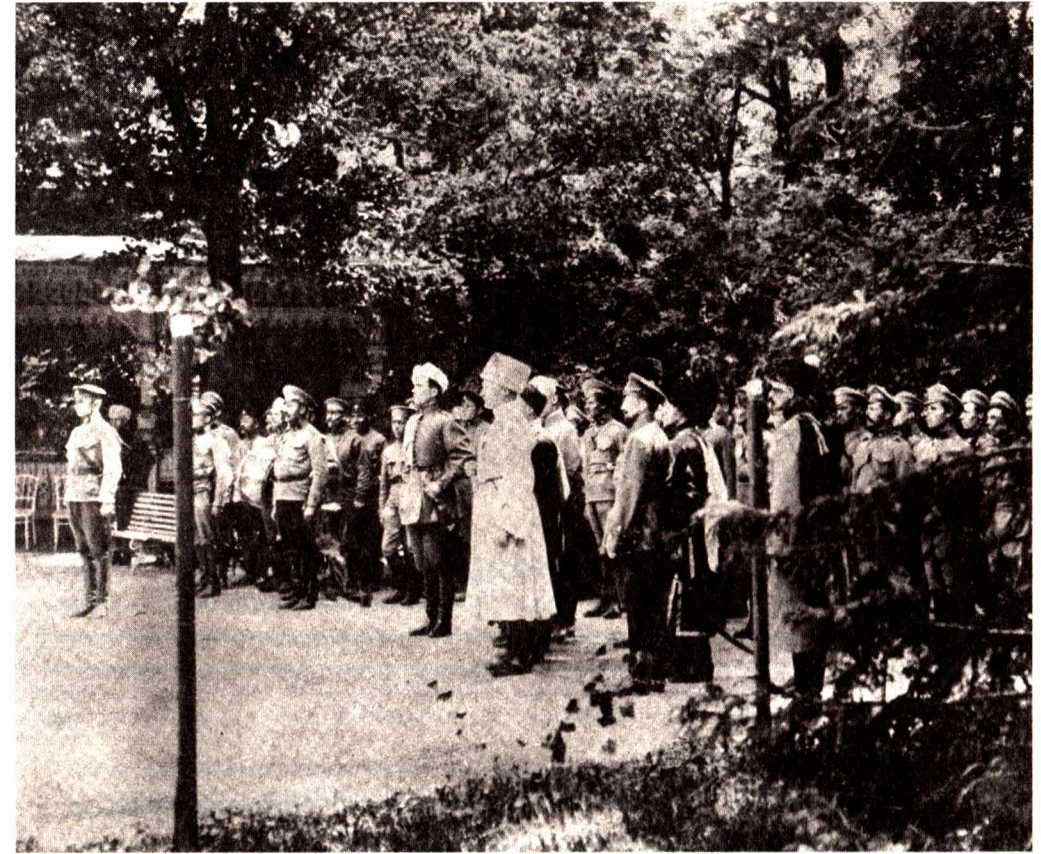
Сотник Василь Кочубей в уніформі особистого осавула гетьмана П. П. Скоропадського відвідує табори військовополонених вояків-українців у Німеччині, вересень 1918 року (фото з часопису «Літопис Червоної Калини»)

- 1) Жгути срібні з ушитими жовтими та блакитними нитками,
- 2) на нижніх завитках ззаду 6 гудзиків;
- 3) Погони із срібного жгута,
 - хорунжий — погон без гаек,
 - значковий — срібна гайка з золотою зіркою,
 - сотник — дві гайки.

4) Мундир штаб-старшин: на комірі та рукавах сердюцький бурзумент з зігзагом 2,2 см. (срібний) й на рукавах, замість жгута, петлі з тонкого срібного шнура. На погонах військових старшин одна гайка як у значкового, у полковника дві гайки як у сотника.

Жупан підперезується кушаком, згідно наказу по Воен. відомству Ч. 186 — 1859 року. У старшин кушак срібний.

Лядунка.

Скоропадський та його оточення на чолі конвою!

Попереду стоїть старшина у новій формі, запровадженій для військовослужбовців конвою Ясновельможного Пана Гетьмана (фото з часопису «Око»)

Лядунка з перев'яззю срібна з зігзагами на перев'язі, підбій краповий, на лядунці зірка.

Опис кашкета для старшин і козаків.

1) Для козаків.

Кашкет без козирка; околиці жовтий, верх синій з трьома білими випушками. Туля кашкета викроюється із чотирьох шматків сукна, рівних приблизно завбільшки, вишиною ж від околиця, в отдільці, 1 1/8 вершк. Туля по верху таких розмірів, щоб до неї можна було пришити кругле дно в діаметрі 6 вершк. До нижнього краю тульї пришивається околиця з цільного сукна шириною 3/4 вершка (з випушками), а довжиною по розміру голови. Шов околиця робиться спереду, проти відповідного шва тульї. В середину околиця вишивається шкіряний підтульник. На шві околиця присажується кокарда. Туля і донце кашкета повинні бути м'які без прокладки.

Примітка: Бунчужний має кашкет з козирком.

2) Для старшин.

Кашкет має козирек.

Опис парадної шапки.

1) Для козаків.

Шапка робиться з білого смушку ягняти, вишиною ззаду 8 см., та з виемками спереду. Зірка прикріплюється спереду. Султан волосяний білий, довжиною в 20 см., прикріплюється супроти зірочки. Султан трубача червоний. Верх шапки жовтий, має 4 шви, куди нашивається вузька біла тасьма.

2) Для старшин.

1) По швам верха нашивається вузькій срібний галун з зігзагом.

2) У командира полку замість султана два страусових пера.

Опис чакчир парадних.

1. Для козаків.

Штани двохшовві з крапового сукна, можуть мати пришиті доверху задніх половинок клиннтя й закінчуватися поясом, пришиваним вгладь без усяких складок. В кроці задньої половинки можуть мати клиннтя. Спереду штани мають розріз, краї котрого підшиваються планками, ззаду ж мається розріз, для стягування котрого в відповідних місцях пришити планки. Штани мають дві бокові кишені й кишеню для індивідуального пакету.

Штани клиннтя й пояс. Кожна штанина шивається по бокових швах із двох половинок — передньої й задньої. Для догоди раскроя задні половинки можуть мати по одній підставці в кроку, це є клиннтя довжиною в готовому виді не більше 35 см., лічучи по лінії пришива їх до задніх половинок. До верхніх частин задніх половинок пришиваються клиннтя вгладь, це є без складок. До кожної штанини пришивається по половині пояса так, щоб передні їх краї в готовим виді були продовженням переднього розрізу за штани. Штани ззаду зістаються не шитими примірно на продовженні 12 см., рахуючи од верхнього краю пояса, зоставши-

1. Козаки Лубенського сердюцького кінно-козачого полку на чолі зі своїм старшиною (попереду) вишикувались для участі в параді,
 2. Стрій сердюків крокує Софійською площею,
 3. Військовий міністр генеральний бунчужний О. Ф. Рогоза спілкується зі старшинами під час парадну на Софійській площі,
 4. Українські та німецькі старшини — глядачі парадну на Софійській площі,
 5. Гетьман П. П. Скоропадський відїжджає до свого помешкання по закінченні парадну на Софійській площі,
 6. Відїзд П. П. Скоропадського, на дверцятах його машини добре видно щиток з символом штабу Ясновельможного Пана Гетьмана,
 7. Генеральний бунчужний О. Ф. Рогоза відїжджає з Софійської площі по закінченні парадну,
 8. Машини розїжджаються, серед юрби добре видно старшин у мундирах старого та нового зразка, у погонах та без них, з російськими та українськими кокардами.
- Кадри кінохроніки (з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)*

їся не шитими. Кінці пояса й клиннтя в цьому місці підгинаються в середину й пристрочуються, кінець же шивного шва скріплюється нитяною закріпкою. Довжина лівої половинки поясу положена в готовому виді менше правої, так як передній кінець її загинається для петель прим. на 9 см. і пристрочується з підгібом вільного краю, прикриваючого підкладку. Замість загиба поясу можна мати підбивку з окр. Шматка ткани. Верхні й бокові кінці половин пояса й передній край лівої половинки, коли кінець її підбивається окремими шматками ткани, загинається в середину на ½ — 1 см. На лівій половині пояса спереду прометуються дві петлі, котрі знаходяться на долечині 1 см. од переднього краю і 2 см. од верхнього і нижнього країв пояса. Поверхові (наружні) шви штанців не доходять до нижнього краю на 18 см. і закріплюються поперечною нитяною закріпкою.

Запряжники. Для стягування штанів ззаду пришивається два запряжники. До вузьких вільних кінцем запряжників кріпко пришивається по одному мідному кільцю, діаметром 1,5–2 см., другими ж широкими кінцями запряжники пришиваються ззаду штанів на долечині 3–5 см. од поверхових бокових швів сквозною строчкою так, щоб середня лінія довжини запряжника проходила по нижньому пришиву пояса.

По поверховому шву шива половинок прикріплена біла тесьма шириною біля 1,8 см.

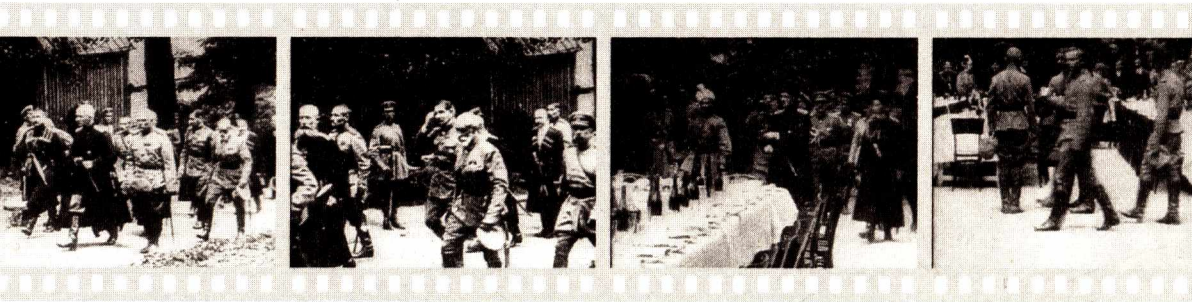

Генерали Армії Української Держави розмовляють з осавулом Лубенського сердюцького кінно-козачого полку, одягнутим у встановлену для своєї частини уніформу, кадр кінохроніки (з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Планки. Спереду вгорі штани мають розріз, причому по довжині розрізу край лівої передньої половинки загинається в середину на 4–5 см., роблячи планку, котра пристрочується вздовж по краям з підгибом вільного краю тканини; в середину ж, в тому місці, де закінчується передній розріз, планка пристрочується двома поперечними строчками на далечині 1,1–1,5 см. одна від другої. Друга планка (праворуч) з підгибом обрізного краї ткани підшивається знизу підкладкою; в середині цієї планки пришивається навскрізь підкладки один металевий або другий кріпкий гудзик. Із середини лівої планки в відповідному гудзику місці, пристрочується (по верху і низу) вдвоє зложений обрізок ткани, довжиною 7 см. і шириною — по ширині планки. По середині планки — поперечна петля.

Заступник міністра іноземних справ Української Держави Палтов в уніформі свого відомства, німецький старшина граф Альвенслебен, генеральний хорунжий Генерального штабу у мундирі нового зразка (фото з приватної колекції)

1. Гетьман П. П. Скоропадський зі своїм оточенням прямує на банкет на честь 2-го випуску Інструкторської школи старшин, праворуч від нього — Іван Полтавець-Остряниця, 6 серпня 1918 року, кадр кінохроніки (з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)
2. Старшини штабу Ясновельможного Пана Гетьмана та Сердюцької дивізії прямують на банкет, на задньому плані — сердюки у своїй новій уніформі, озброєні кавалерійськими карабінами, кадр кінохроніки (з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)
3. П. П. Скоропадський готується сісти за стіл. Ліворуч від нього — Зеленевський, праворуч — особистий ад'ютант в уніформі штабу Ясновельможного Пана Гетьмана, кадр кінохроніки (з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)
4. Випускники Інструкторської школи старшин чекають на запрошення сісти за святковий стіл, кадр кінохроніки (з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

До пояса нашивається 4 перемички (шириною 1–1,5 см., довжиною — 5–6 см.). Для зав'язування штанів внизу коло середніх швів на далечині 2–3 см. пришивається обрізок в 54 см. Кишені на далечині 22–27 см. від верхнього краю.

Опис куртки звичайної форми.

1) Для козаків.

Куртка такаж як і жупан, синього кольору, може бути менше парадного жупана. Шнурами білими обшиваються кишені, чохла, комір й подол юбки.

Погони такіж як і парадні. Ззаду розрізу нема. У ройового, чотового та бунчужного на комірі й рукавах срібний басон; погони з гайками.

2) Для старшин.

1) Довжина має бути на 8–10 см. мени.

2) Жеутами (як на парадному жупані) ошиті: кишені, комір, подол юбки, борти й обшлага рукавів.

Штаб-старшини на жупані мають також відзнаки як і на парадному жупані.

На парадних чакчирах для старшин мають срібний басон з зігзагом в 2,2 см.

При звичайній формі козаки носять також як при параді. Старшини носять або такі, як при параді, або сині рейтузи»⁵⁸.

Особистий осавул гетьмана П. П. Скоропадського та старшина штабу Ясновельможного Пана Гетьмана у мундирах нового зразка під час урочистостей з нагоди випуску Інструкторської школи старшин, кадр кінохроніки (з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

31 серпня 1918 року наказом ч. 461 було запроваджено особливу уніформу для частин Сердюцької дивізії. Вона складалася з жупану (запровадженого наказом ч. 290), але з такими відмінностями:

а) По верхньому краю коміра вшивався синій кант, а по нижньому — кант прикладного (полкового) кольору. Комір був без шнуру та бурзументу.

б) Підбійка та просвіти старшинських погонів мали бути прикладного (полкового) кольору. Погони для козаків — прикладного кольору, але з кантом по роду зброї.

в) У козаків жупан обшивався гарусним шнуром.

Штани запроваджувались сіро-сині, зразка бриджів, але з такими відмінностями:

а) генерали носили на штанах дворядний лампас приборного металу. Навколо лампасу нашивався кант прикладного (полкового) кольору. Ширина кожного ряду лампасів — 22 мм.

б) штаб-старшини мали однорядний лампас шириною 22 мм.

в) обер-старшини носили лампас завширшки 18 мм.

Козаки також носили сіро-сині штани з кантом полкового кольору.

Кашкетка шилася з сіро-синього сукна. Околиш — полкових кольорів, у інженерів та гармашів — з чорного оксамиту. Кашкетки старшин та надстрокових підстаршин робилися з чорним козирком та чорним підбородним ременем з двома муфточками з бурзументу відповідно до приборного металу. На кашкетках сердюки мали носити кокарду особливого зразка — т.зв. «зорю».

Поза службою старшини мали право носити штани на випуск сіро-синього сукна, з кантом полкового кольору.

Шинель залишалася старого російського зразка. Комір старшин мав бути обшитий кантом прикладного (полкового) кольору. На комірі нашивалися петлиці особливої форми. У піхоти — полкових кольорів, у гарматного полку та інженерної сотні — чорного оксамиту. Всі петлиці обшивалися синім кантом. Петлиця мала форму розтягнутого п'ятикутника з двома паралельними боками. Ширина петлиць — 3 см., довжина — 8–10 см. Вгорі петлиця закінчувалася прямим кутком. Козаки носили петлиці без гудзиків, а підстаршини та старшини — з гудзиками⁵⁹.

У частинах Сердюцької дивізії запроваджувалися такі полкові кольори та приборний метал:

1-й Сердюцький полк	краповий	золотий
2-й Сердюцький полк	краповий	срібний
3-й Сердюцький полк	померанчовий	золотий
4-й Сердюцький полк	померанчовий	срібний
Сердюцький гарматний полк	чорний	золотий
Сердюцька інженерна сотня	чорний	срібний

У наказах Військової офіції зовсім не було згадок про уніформу Сердюцького кінного дивізіону сотника М. Аркаса. Напевно, її не встигли затвердити офіційно. Як видно з наявних матеріалів, вояки цього дивізіону носили захисну уніформу російського зразка, але — з сіро-синіми шароварами. Збереглося клопотання М. М. Аркаса від 4.06.1918 про негайний відпуск його дивізіону 360 штук сіро-синіх шароварів⁶⁰.

УНІФОРМА ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВОГО ЗРАЗКА

21 серпня 1918 року наказом ч. 534 було запроваджено похідну форму загальновійськового зразка.

Для козаків встановлювалася «сорочка-френч» з сукна захисного кольору, з розрізом донизу у кінноті та кінній артилерії та з розрізом до пояса в інших частинах. Мундир, який розстібався до низу, застібався на 5 гудзиків, а той, який розстібався лише до половини — на 4 гудзики. На грудях «сорочки-френча» нашивалися дві кишені з клапанами, але без складок. Комір мав бути стоячим, м'яким, та застібався на 2 гудзики. По низу коміра та навкруги клапанів кишень вшивався кант того ж кольору, що й колір погонів. Погони мали бути пришиті. На манжети рукавів нашивалися «чохла» — обшлаг, у формі кута (як у Сердюцькій дивізії).

Мундир старшин робився зі стоячим, але відложним (закотистим) коміром. Спина — у збірку, а в талії — кльошем. Застібався зліва направо на п'ять захисних гудзиків. Ззаду на талії пристібався на гудзики прямий клапан з полукруглими кінцями. Під час походу клапан знімався, а гудзики мали підтримувати ремінь. На мундир нашивалося чотири кишені зі складками. Нижні кишені мали бути пришиті так, щоб передні бокові шви були на одній лінії зі швами верхніх кишень. На рукави нашивалися «чохла» (обшлаг) кутком, з маленьким хлястиком, пришитим з одного боку, та застібнутим на гудзик з другого. Комір по долу, клапани верхніх кишень, «чохла» обшивалися кантом відповідно до кольору погонів. По талії робиться шов. Комір та чохла дозволялося робити з темнішого сукна, ніж мундир.

Штани для старшин та козаків мали бути зроблені покромю напівгаліфе, але з легким бриджем. Колір штанів та колір канту для старшин, а також колір штанів козаків (кант їм було не дозволено), запроваджувався такий:

Генералітет Армії Української Держави під час з'їзду начальників корпусів у Києві.

Всі — з відзнаками нового зразка.

Сидять: німецький офіцер, генеральний хорунжий Олександр Лігнау (начальник 7-го Харківського корпусу), німецький офіцер, генеральний бунчужний Олександр Рогоза (військовий міністр), генерал Ганс фон Кірбах (командувач німецьких окупаційних військ в Україні), генеральний бунчужний Володимир Слюсаренко (начальник 6-го Полтавського корпусу), генерал Вільгельм Гренер (начальник штабу німецьких окупаційних військ в Україні), генеральний значковий Олександр Березовський (начальник III Херсонського корпусу).
Стоять: генеральний хорунжий Петро Єрошевич (начальник II Подільського корпусу),

генеральний хорунжий Олександр Дорошкевич (начальник V Чернігівського корпусу), полковник Олександр Сливинський (начальник Генерального штабу), німецький офіцер, генеральний хорунжий Іван Барбович (начальник 3-ї кінної дивізії), генеральний хорунжий Сергій Дядюша (начальник I Волинського корпусу), генеральний хорунжий Віктор Клименко (начальник Сердюцької дивізії), генеральний хорунжий Гнат Васильченко (начальник VIII Катеринославського корпусу). Інші генерали — невідомі.

Сидять на землі: генеральний хорунжий Сергій Кульжинський (начальник 4-ї кінної дивізії), генеральний хорунжий Василь Чеславський (начальник 2-ї кінної дивізії), німецький офіцер (фото з фондів Державного архіву Російської Федерації)

Рід зброї	Козаки	Старшини
штаб та конвой	сіро-синій	сіро-синій з краповим
піхота	захисний	захисний з малиновим
артилерія	сіро-синій	сіро-синій з червоним
кінна артилерія	сіро-синій	сіро-синій з жовтим
кіннота	сіро-синій	сіро-синій з жовтим
панцирні дивізіони	сіро-синій	сіро-синій з червоним
старшини Генерального штабу	сіро-синій	сіро-синій з малиновим дворянним лампасом
понтонери	сіро-синій	сіро-синій з червоним
інженерні війська	захисний	захисний з червоним
воєнні інженери	—	сіро-синій з червоним
усі Головні управління, крім Судового	сіро-синій	сіро-синій з червоним
штаби і шкільні інституції	сіро-синій	сіро-синій з червоним
інтендантські управління	сіро-синій	сіро-синій з червоним
судові установи	сіро-синій	сіро-синій з малиновим
лікарі у військових частинах	—	кольору своїх частин
лікарі у госпіталях	—	сіро-синій з коричневим
авіаційні частини	чорний	чорний
топографи та геодезисти	сіро-синій	сіро-синій з синім
ті, що рахуються по родах військ	—	сіро-синій з малиновим та червоним
ті, що рахуються по кінноті	—	краповий, на штанах золотий гусарський бурзумент, у старшин — 2 см., у генералів — 3 см.

Старшина штабу Сердюцької дивізії Петро Левчук в уніформі та з відзнаками, присвоєними Генеральному штабу Української Держави (фото з колекції О. І. Рудіченка)

кашкетка робилася з захисного сукна, англійського зразка, зі шкіряним підборідним ременем. По тулії вшивався кант роду зброї. Околиш було зроблено з твердого полотна, прострошеного п'ятьма швами. Козирок був шкіряний або фетровий. Тимчасово можна було пришивати сукняний козирок з чотирма швами.

Цим же наказом встановлювалися похідні погони для козаків та знаки розрізнення для підстаршин. На погонах у ройового нашивалася дугою зелена тасьма завширшки 0,8 см (від місця пришиву до середини погона); у чотового навколо всього погона робилася зелена тасьма. Бунчужний мав на погонах дві тасьми: одну таку, як у ройового, та одну велику — як у чотового. Верхній кінець захисних погонів пристьобувався до мундира гудзиком, нижній вшивався у плече.

Колір петлиць на шинелі мав бути згідно з кольором роду зброї. У старшин комір шинелі також мав обшиватися кантом кольору по роду зброї, крім того на петлицях вони мали гудзик (у козаків петлиці були без гудзика). На шинелях у генералів кантами кольорів роду зброї також обшивалися «чохла» та хлястик.

27.08.1918 у наказі ч. 451 було опубліковано опис шкіряної портупеї для старшин Армії Української Держави.

Портупея складалася з поясного, плечового, переднього та заднього пасових ременів.

Поясний ремінь мав довжину 120 см та ширину — 5 см.

Плечовий ремінь складався з двох частин: одна завдовжки 104 см, друга — 26 см. Ширина плечового ремня становила 2,2 см.

Передній пасовий ремінь був довжиною 30 см та завширшки 2,2 см.

Задній пасовий ремінь був завдовжки 50 см та шириною 2, 2 см.

Велика рухома муфта на поясному ремені була завдовжки 12 см та завширшки 13 см.

Мала рухома муфта поясного ремня була довжиною всього 2,2 см та шириною 15 см.

Рухома муфта на плечовому ремені: довжина 1,5 см та ширина 7 см.

Рухома муфта на задньому ремені: довжина 1,5 см та ширина 7 см.

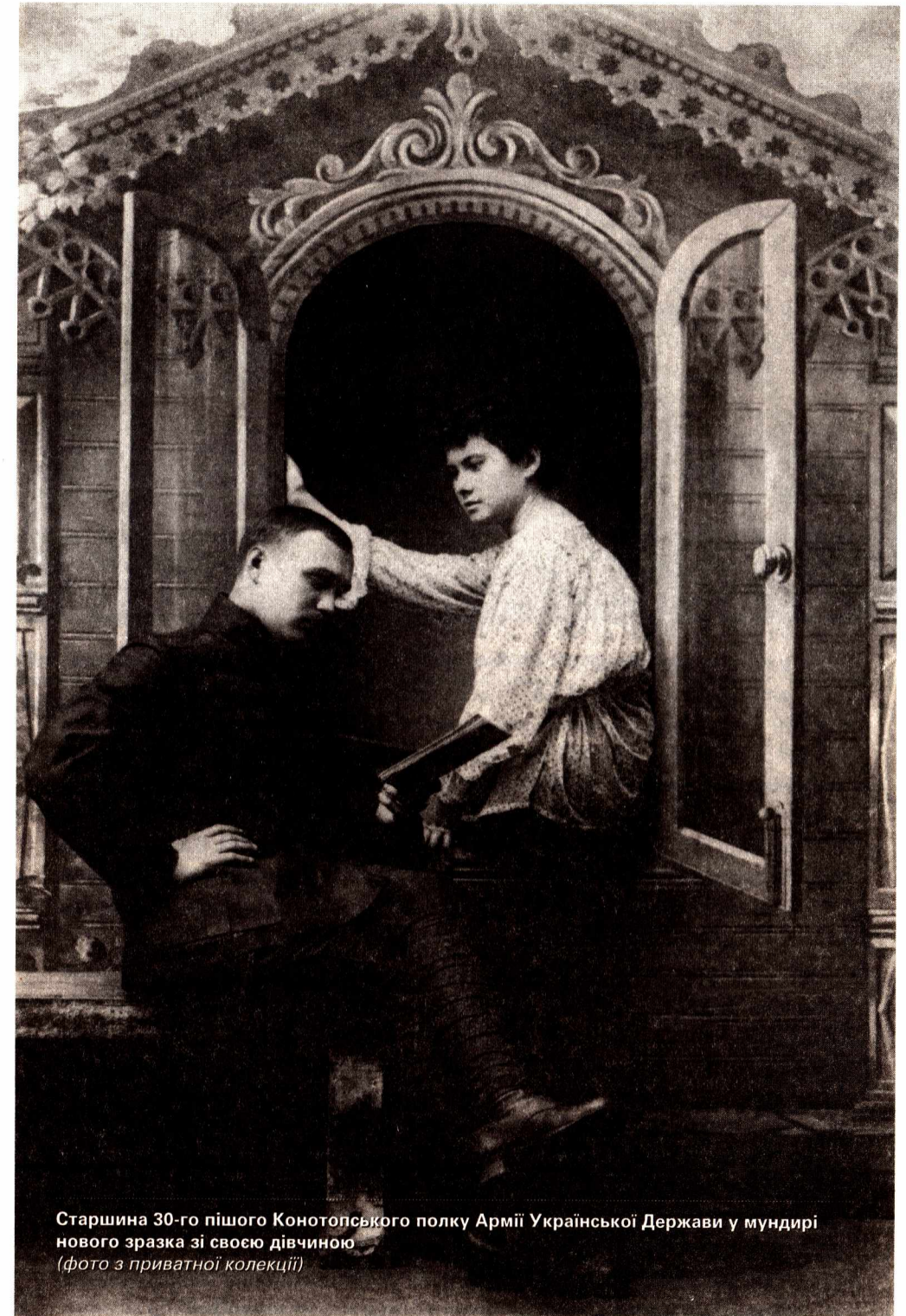
Нерухома муфта на поясному ремені: довжина 1,7 см та ширина 10 см.

Шкіра ременів мала бути з глянцевою поверхнею захисного кольору.

Пряжка до поясу запроваджувалась довжиною 3,3 см та шириною 6 см. Вона мала виготовлятися з круглого дроту діаметром 0,4 см.

Пряжка задня мала бути чотирикутною, завдовжки 4 см та завширшки 3 см. Ця пряжка робилася з круглого дроту діаметром 0,3 см.

Кільця, які зв'язували муфту з пасовими ременями, а також інші частини ремня проміж себе, мали бути чотирикутні, довжиною 3 см, шириною 2 см. Вони робилися з дроту діаметром 0,3 см.

Старшина 30-го пішого Конотопського полку Армії Української Держави у мундирі нового зразка зі своєю дівчиною (фото з приватної колекції)

До кільця, що на передньому пасі, припаювалася підвіска з трьох кілець діаметром 1,2 см, яка закінчувалася гачком, на який чіплялася шабля.

На ремені також кріпилося 5 цвяшків діаметром 1,3 см, розташованих один від одного на відстані 0,8 см.

Кільце, яке зв'язувало плечовий ремінь з малою муфтою, було півкруглим, діаметром 3 см, виготовлене з дроту діаметром 0,3 см.

Металевий прилад до пояса мав бути мідним або залізним та нікельованим.

У наказі ч. 460 від 31.08.1918 містилося уточнення щодо уніформи та кольорів дворянних лампасів для генералів. Вони мали носити похідний генеральський мундир зразка, затвердженого для штабу та конвою, з відповідними кантами кольору лампасів на шароварах. Шаровари сіро-сині, на них — дворянний лампас старого російського зразка таких кольорів:

- Генеральний штаб, піхота, військово-судові інституції — малиновий;
- кіннота — жовтий;
- топографи та геодезисти — синій;
- лікарі та фармацевти — цінамоновий (коричневий);
- артилеристи, інженери, головні управи, штаби, шкільні інституції — червоний.

Поза муштровою службою дозволяється носити штани навипуск⁶¹.

Наказом ч. 515 від 20.08.1918 запроваджувались погони для поверхстрокових підстаршин. Вони мали виготовлятися з захисного сукна, верхній кінець закруглений з радіусом 2 см. На 10 см від верхнього краю має ширину 5 см. По боках має кант захисного кольору у 2 мм (робиться ниткою — швом). У ройового «рядом за кантом на погонах» — жовта стрічка 0,7 см завширки; у чотового, крім того, по середині повздовжня стрічка; у бунчужного — дві поперечних стрічки в 1 см завширки, нашитих на відстані 4,5 см від верхнього краю. Ёдзик круглий металевий оксидований, розміром 1,8 см, з накладним гербом. Ёдзики могли бути прості — косяні або ремінні.

30 вересня 1918 року вийшов наказ ч. 569, який стосувався відмінностей в уніформі для генералів медицини, що перебували при штабах військових частин. Їм вводились сіро-сині штани з дворянним лампасом з кольором відповідно до частин, в яких вони перебувають. Генерали медицини, що служили у центральних військових управліннях (але не медичному), мали сіро-сині штани з чорним лампасом. Генералам медичного управління запроваджувався лампас коричневого кольору⁶².

Нарешті, наказом ч. 691 від 9.11.1918 вносилися уточнення щодо відзнак на шинелі старшин Генерального штабу. Навколо коміра шинелі вони мали носити білий кант, а генерали Генерального штабу до того ж мусили попідкуватися про те, щоб нашити собі білі канти не тільки на коміри, а ще й навкруги хлястика та по верхньому краю «чохлів».

Весільне фото сотника 1-го Залізничного полку Григорія Калиновського. Наречений — у мундирі та з погнами українського зразка (фото з приватної колекції)

Наказом ч. 700 від 9 листопада 1918 року було запроваджено уніформу та знаки розрізнення для викладачів та вихованців військових шкіл. Вся форма залишалася загальновійськового зразка. Френч та сіро-сині штани стройових старшин та викладачів мали обшиватись малиновим кантом. По тулії та околиці кашкетки також вшивалися малинові канти.

Колір околиці був такий:

- у піхотних школах — малиновий,
 - у кінної — жовтий,
 - в інженерної та гарматних шкіл — чорний.
- Погони мали бути загальноармійського зразка, але таких кольорів:
- у піхотних шкіл — малиновий,
 - у кінної — жовтий,
 - в інженерної та гарматних — червоний.

Всі юнацькі погони обшивалися кантом чорного кольору та золотим галуном 15 мм завтовшки. Поміж кантом та галуном вшивалася малинова смужка в 2 мм. Вихованці інженерної школи носили на погнах білий кант та срібний галун.

Звання юнаків військових шкіл мали зазначатись не дугами, як це було передбачено в Армії Української Держави, а смугами (личками) старого російського зразка 10 мм завтовшки, які мали нашиватися на відстані 4 см від верхнього краю погона. Позначення звань юнаків були такими:

ройовий — дві смуги,

чотовий — три,

бунчужний — широкий галун у 3 см завтовшки.

На погони накладалася шифровка з номером школи арабськими цифрами, приборного металу, у 3 см довжиною.

Шинель — старого російського зразка, з петлицями за формою такими, як у Сердюцькій дивізії, з гудзиком та чорним кантом. Колір петлиць — згідно з кольором погонів.

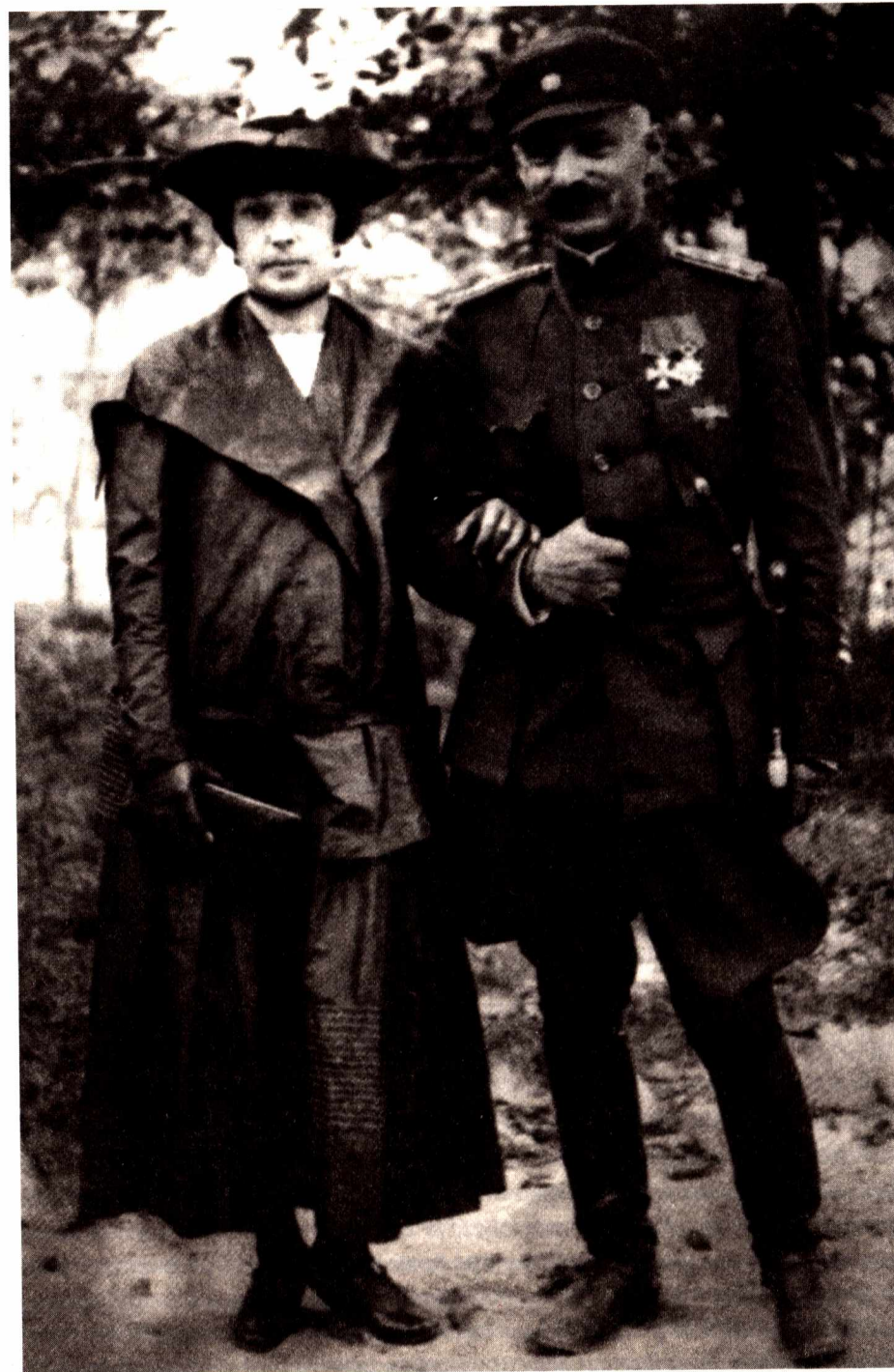
Пояс — білого кольору з пряжкою у 4 см завширшки.

У наказі також зазначалося, що старшини та юнаки мають право доношувати стару російську форму, але обов'язково — з новими українськими погонами⁶³. Трохи раніше було встановлено відзнаку для вихованців військових бурс (кадетських корпусів), які залишались в Україні. Їх викладачам та вихованцям було дозволено доношувати стару російську форму. Але, відповідно до резолюції генерального бунчужного О. Ф. Рогози від 3.08.1918: «Погони дасть с эмблемой Украины»⁶⁴.

Було також встановлено знаки розрізнення для деяких інших військових частин Армії Української Держави. Зокрема, уніформа полків морської охорони мала бути загальноармійського зразка, але — зі своїми відмінами. Полкам було присвоєно власний прикладний колір — чорний, та приборний метал — срібний. На погонах військовослужбовці морської охорони мали носити особливий знак — золотий морський якор.

Окремому Чорноморському кошу згідно з наказом ч. 554 від 3.09.1918 було також присвоєно загальноармійську форму, але з власним прикладним кольором — малиновим, та приборним металом — золотим.

Достеменних даних про уніформу Окремої Запорізької дивізії та загону січових стрільців ми не маємо. Можемо судити про неї лише з фотографій, що збереглися. В Окремій Запорізькій дивізії тривалий час використовували уніформу, яку носили за часів Центральної Ради — включаючи кокарди з Архистратигом Михайлом, відзнаки на комірах та рукавах, шапки зі шликами. Влітку уніформу було замінено на ту, що була прийнята для всієї Армії Української Держави. Піші полки Запорізької дивізії носили уніформу та відзнаки загальновійськового зразка — з польовими погонами, на яких містилися арабські цифри (за номерами полків). Окремий загін січових стрільців також носив уніформу загальноармійського зразка та з гетьманськими погонами.

Начальник Окремої Запорізької дивізії генеральний хорунжий Олександр Натівс зі своєю дружиною
(фото з альбому В. Жуменка «Белая армия»)

Документи, що збереглися, свідчать про те, що в штабах, управліннях та військових частинах намагалися насамперед запровадити погони нового зразка, а вже потім — решту нових відзнак, та, власне, уніформу. Зокрема, начальник 1-го генерал-квартирмейстерства Генерального штабу генеральний хорунжий Левко Дроздовський в окремому наказі вимагав від підлеглих: «Наказую всім старшинам дорученого мені Управління не пізніше 20 цього липня одягнути погони, відповідальні новим рангам старшин Української Держави. На погони для заказу записуваться у мого діловода. Вартість погон 9–10 карбованців, готові 6 карбованців, 50 копійок»⁶⁵.

Як видно з внутрішньої документації Генерального штабу, виготовлення уніформи для його працівників було більш тривалим, ніж придбання погонів. Лише у жовтні 1918 року в управліннях Генерального штабу почали складати списки для замовлення старшинам та урядовцям відповідного сукна та іншої тканини до пошиття мундирів. У листопаді 1918 року тривали розрахунки з постачальниками тканини. Тому до часу вступу військ Директорії до Києва Генеральний штаб устиг придбати відповідну кількість тканини, проте зорганізувати централізоване пошиття мундирів він вже не зміг. Очевидно, уніформу нового зразка замовляли лише окремі генерали та старшини — яким було не шкода власних грошей (причому — досить значних) на цю справу.

Докладно характеризує справу ношення погонів військовослужбовцями Армії Української Держави заява на ім'я начальника Генерального штабу військового старшини Євгена Мешківського від 11 листопада 1918 року:

«Вчора, 10 листопаду в 17 годин в клубу „Родина“ полковник Міляшкевич, бувший командир Куріня Смерті, дав поцічину сотнику Монтуляку.

Сотник Монтуляк, мабуть, ніяк на це, відомо, не реагував. Позаяк сотник Монтуляк був в погонах старшини Генерального Штабу (білі канти), то полагав би необхідним:

1) Зробить об'яву в частинах, що сотник Монтуляк ніякого відношення до Генерального Штабу не має і носив неприсвоєну йому форму.

2) Вжити заходи, щоб комендант городу більш звертав увагу на носящих форму, щоб осаули більш спрашували посвідчення у старшин»⁶⁶.

У пересічних кадрових частинах Армії Української Держави всі накази про зміну уніформи та відзнак також сумлінно виконувались. Старшини шили собі нові мундири, носили круглі кокарди з тризубом та погони встановленого зразка. Ось що згадував про свою службу у 1918 році сотник Іван Людвигович Пассет — старшина німецького походження, який до 1921 року служив в Армії УНР. До 1914 р. Пассет служив у Жмеринці, у 12-му стрілецькому полкові, в його складі провоював всю Першу світову війну, потім — залишився в українізованому 12-му стрілецькому полкові, з ним перейшов спочатку до 16-го пішого Бережського, а потім — 11-го Уманського полків Армії Української Держави. В його простому оповіданні про долю

свого полку у 1918 р. є кілька фактичних помилок, але набагато цінніше інше — погляд на спроби формування української кадрової армії та на запровадження нових відзнак очима пересічного старшини:

«В январе 1918 года полки по приказу армейского комитета снялись с фронта и стали уходить в Россию. Ушла 3-я Сибирская, 3-я Финляндская и последняя на этом участке, наша. На Могилев-Подольский пройти не удалось. Румыны разоружили 9-й и 10-й полки, а 11-й и 12-й прижимали к морю, но мы все же вышли на линию Тирасполя и дальше пешим порядком на Жмеринку. В Киеве в это время была Центральная Рада. В Жмеринку мы пришли 6 марта 18 г. и застали в городе городское самоуправление в лице Городского Совета с гр-ном Месяцем во главе. Никаких деректив гр-н Месяц не имел и полку содействия оказать не мог. Полк пришел в составе 400 ч. солдат и человек 40–50 офицеров. Солдат пришлось распустить, т. к. истосковались по дому и были уже непризывного возраста, эти солдаты были Подольской, Волынской, Екатеринославской и Херсонской губерний. Часть офицеров разъехались по домам. В полку остались только те, кто имел семью и квартиру там в полку. Полк, приступив к ликвидации, образовал ликвидационную комиссию, куда вошел и я. Через некоторое время пришла из Киева бумажка — копия сношения о том, что все войска, стоящие на Украине в мирное время, переходят к Украине, и вторая бумажка о том, что 12-й Стр. полк переименовывается в 16-й Бережский. Кругом на Подолии было тихо. Командиром полка остался полковник Архангельский, полковым адъютантом штабс-капитан Грибовский. Командирами батальонов Юркевич и Клот. Начхозполк полк. Мелега. Командирами рот кадровые офицеры: 1. Ратманн, 2. Маиго, 3. Козловский, 4. Молодкин (остальных не помню). Ходили все в военной старой форме, но без погон, а на кокарде был щиток с Архангелом Михаилом. Всех оставшихся за штатом рот распределили, как младших офицеров. Из денег от ликвидации имущества давали единовременные пособия. В полк приезжали комиссары Центральной Рады, рассматривали, говорили, забрали деньги и уехали. По приходе австрийцев дело не изменилось. Выдали в мае месяце коричневое сукно на френчи. Все время при Центральной Раде с 6-го марта и по июнь я находился в Жмеринке и нигде не уходил. В полку была пара

Старшина 2-го Запорізького полку з польовими погонями гетьманського зразка
(фото з часопису «Літопис Червоної Калини»)

лошадей и коляска, на которых разъезжали полковые дамы. С приходом гетмана и с выдачей приказа сразу стали прибывать офицеры, ранее служившие в 12-м полку и не служившие, появились подпрапорщики и стали платить жалованье гривнами, не помню сколько. Стали ремонтировать казармы. Появилась форма. Одели франчи с погонами в виде язычка и большие звездочки, на фуражках появились круглые золотые кокарды с трезубцами. Пошли ссоры из-за чинов, т. к. приказ предусматривал, что и капитан может быть подполковником, если имеет 2 года старшинства, и может быть штабс-капитан сотником, если имеет старшинство, а если нет — то поручиком. Полк как и при Центральной Раде остался 16-м Бережским. Согласно приказа о службе в Гетманских войсках, я должен был пройти в Киеве Украинско-Инструкторские курсы для неподготовленного офицерства военного времени, имеющие Георгиевский крест или Золотое оружие, а остальные офицеры военного времени, не имеющие среднего образования, в кадре служить не могли. В июле или в августе я был командирован в Киев, это было 1 ½ или 2 месяца после взрыва. Приехав на курсы, абсолютно ничего не понимал, т. к. лекции читали Галицкие офицеры и на Галицком языке. Пробыв 2–3 недели на курсах, я откомандировался обратно в полк, т. к. ничего не понимал. Приехав в Жмеринку, полка не застал — он переехал в Умань, а на место его был какой-то другой полк. Побыв дома, я поехал в Умань, но и из Умани полк перешел в Житомир. В Умани я застал только начальника хозяйства полковника Мелегу. Получив от Мелеги поручение относительно зерна, я поехал через Христиновку и Вапнярку на Жмеринку. В Браилове продал зерно и уехал в полк. Полк стоял на Врангелевке и имел только офицерский состав. Шел ремонт казарм. Часть казарм занимали немцы, которые куда-то собирались уходить. Пробыв в полку некоторое время. Стали упорно ходить слухи о восстании в Белой Церкви. Скоро восстание достигло Житомира — подступы к Житомиру охраняли немцы, которые вооруженных людей в город не пускали, но на этот раз немцы пропустили петлюровцев в Житомир. Вся форма у военных была такая же, как и у Гетманцев. Только под кокардами были красные розетки. Когда петлюровцы пришли на Врангелевку, то я был на дворе, и у меня красовалось золотое оружие, увидев меня, ко мне подошла группа и стали меня о чем-то спрашивать. Я им ответил по-русски, тогда меня до выяснения личности потащили в город»⁶⁷.

УНІФОРМА ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ ФОРМУВАНЬ, СТВОРЕНИХ ЗА ЧАСІВ ГЕТЬМАНАТУ

Свою особливу уніформу мала 1-ша Козацько-стрілецька (Сірожупанна) дивізія. Автором проекту цієї уніформи був старшина-сірожупанник Юрій Балицький. Для свого з'єднання він запропонував пошити короткі сірі жупани, сірі штани та біло-сірі шапки зі шликами (змінені потім на кашкетки). Як знаки розрізнення в дивізії було запроваджено петлиці австрійського зразка, на які нашивались срібні (у підстаршин), або золоті (у старшин) стилізовані колоски пшениці. Внутрішній край петлиць закінчувався продольною жовто-синьою смужкою. Колір петлиць був відповідно до кольору роду військ, а саме:

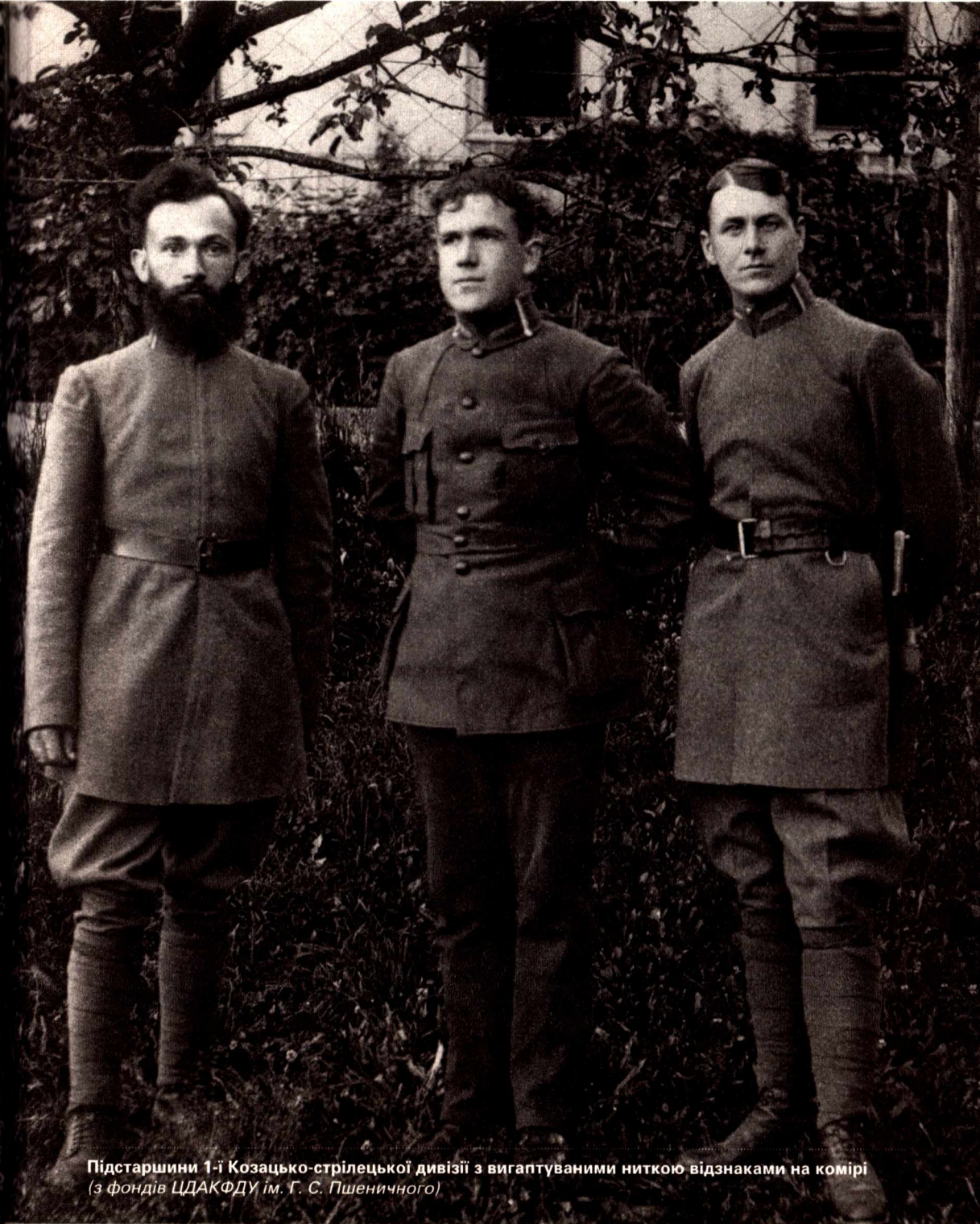
штаб, урядовці, лікарі, священники — малиновий,
піхота — зелений,
кіннота — жовтий,
артилерія — червоний,
інженери — чорний.

Священники замість колосків носили на петлицях срібний хрест, крім того, їх петлиці обшивалися срібним галуном. Звання (запроваджені Військовим міністерством Української Держави) зазначалися таким чином:

козаки та підстаршини (срібні колоски):
козак — чиста петлиця,
ройовий — 1 колосок,
чотовий — 2 колоски,
бунчужний — 3 колоски.
старшини (золоті колоски):
хорунжий — 1 колосок,

Старшини 1-ї Козацько-стрілецької дивізії у своїй уніформі з вигаптуваними на комірі колосками
(з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Підстаршини 1-ї Козацько-стрілецької дивізії з вигаптуваними ниткою відзнаками на комірі
(з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Сотник Петро Тарануценко — командир гарматного полку 1-ї Козацько-стрілецької дивізії
(фото з приватної колекції)

Юнак-ройовий Київської гарматної школи,
в уніформі згідно наказу від 9.11.1918.
На задньому плані — приміщення
колишнього Миколаївського
артилерійського училища,
збудованого у 1915 році. Нині тут
розташовується Національний
університет оборони України.

Обер-старшинський бурзументний погон (хорунжий піхоти)

Штаб-старшинський бурзументний погон (військовий старшина авіації)

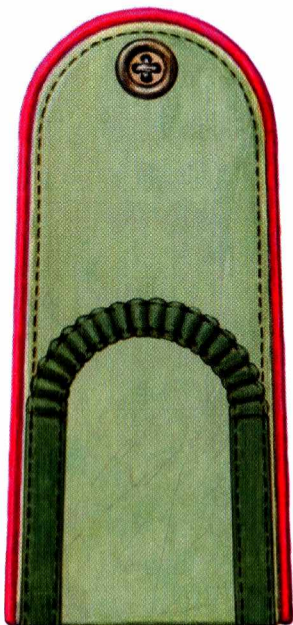
Бурзументний погон генеральної старшини (генеральний хорунжий генерального штабу)

Бурзументний погон гетьмана П. П. Скоропадського

Козак (тут і далі — піхота)

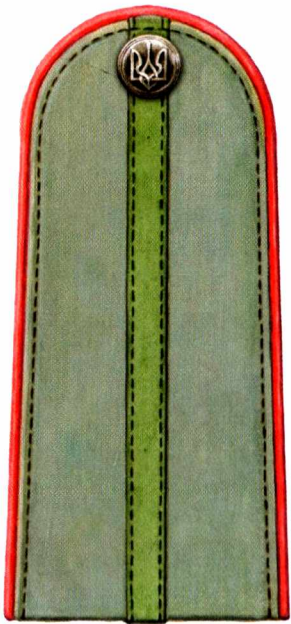
Ройовий

Чотовий

Бунчужний

Хорунжий

Значковий

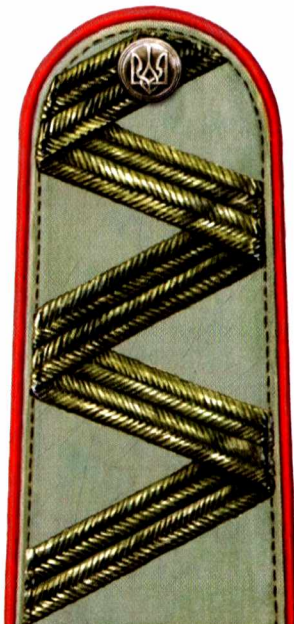
Сотник

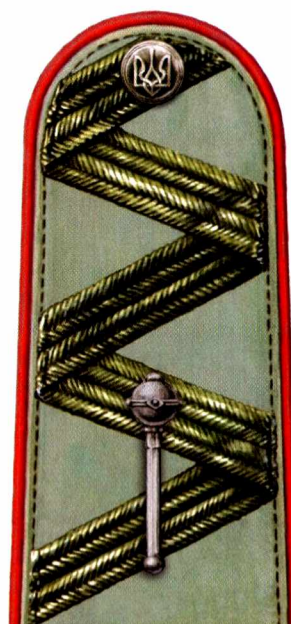
Військовий старшина

Полковник

Генеральний хорунжий

Генеральний значковий

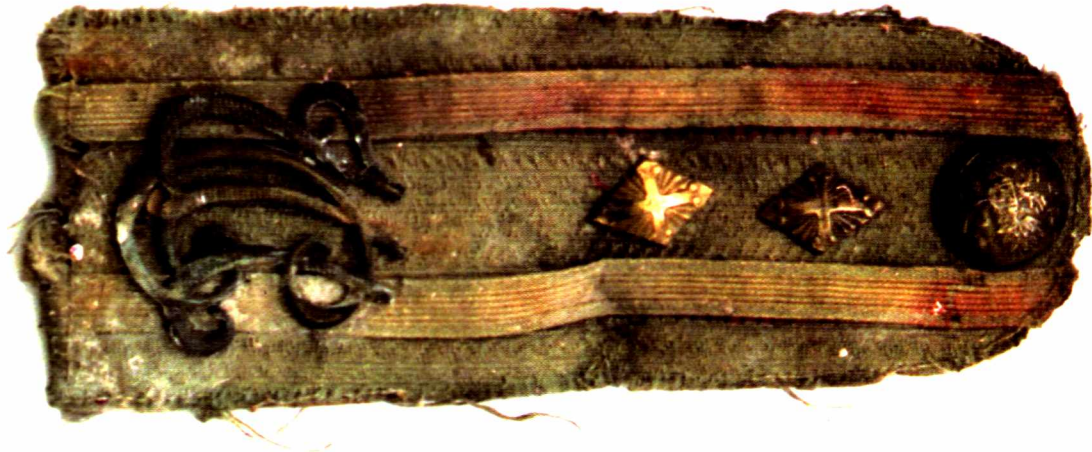
Генеральний бунчужний

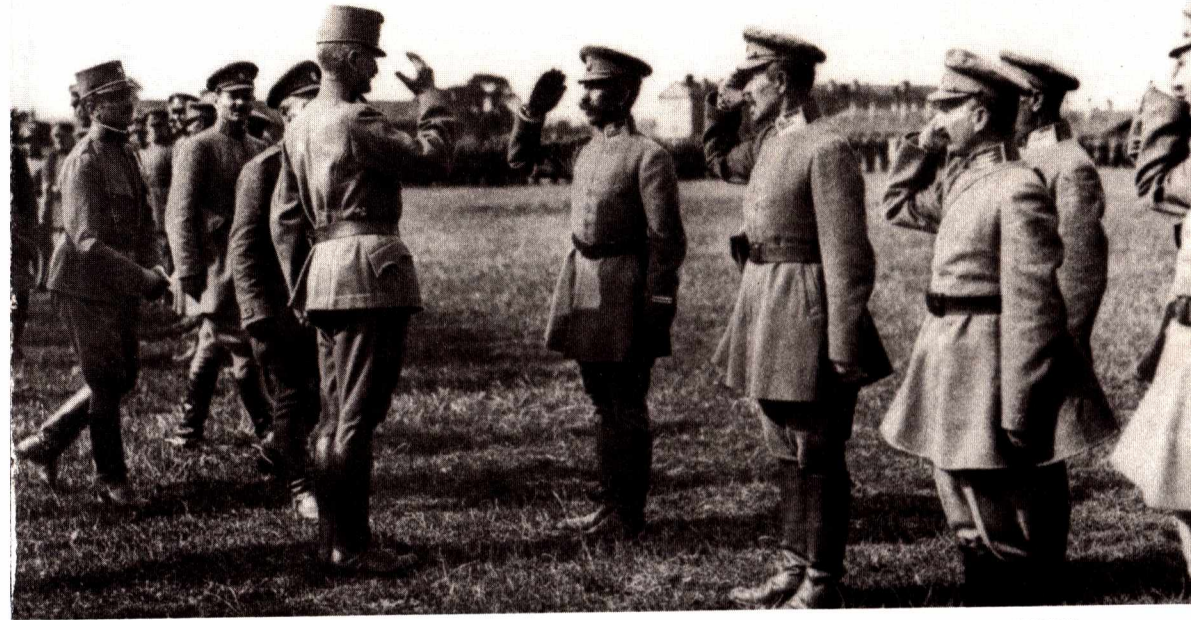
Погони командира гарматного полку 1-ї Козацько-стрілецької (Сірожупанної) дивізії сотника Петра Тарануценка (загинув у березні 1919 року). Погони мали сіре тло (за кольором мундирів дивізії), червоні просвіт та канти. Пара погонів була знайдена у Полтаві у 2005 р. у схованці будинку, де мешкала родина Тарануценків (приватна колекція)

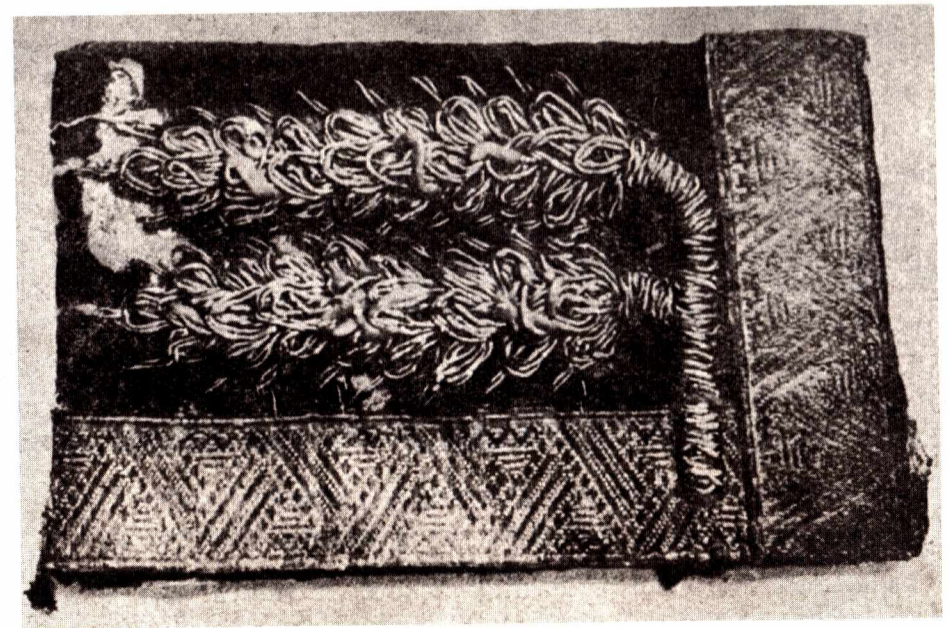
Погони полковника Інструкторської школи старшин.

Вони виготовлені (вирізані) з штаб-офіцерських погонів російської армії. Шифровка — «І.Ш.С.», вірогідно, була запроваджена ще за часів Центральної Ради. Погони були знайдені у 1999 р. під час реконструкції будівлі прокуратури Печерського району м. Києва, в якій у 1918 році знаходились помешкання викладачів Інструкторської школи старшин (експозиція Музею Однієї вулиці м. Києва)

Перегляд австро-угорським командуванням сірожупаників перед від'їздом їх до Києва
(з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Відзнака на комірі полковника 1-ї Козацько-стрілецької дивізії
(фото з часопису «Літопис Червоної Калини»)

Гетьман П. П. Скоропадський зі своїм штабом оглядає 1-шу Козацько-стрілецьку (Сірожупанну) дивізію, яка прибула до Києва (фото з приватної колекції)

поручик — 2 колоски,
 сотник — 3 колоски,
 військовий старшина — 2 колоски з золотим галуном по краю петлиці,
 полковник — 3 колоски з золотим галуном.
 генерал — державний герб (тризубець)⁶⁸.

Перші мундири для штабу та 1-го куреня 1-го полку було пошито вже наприкінці березня 1918 року. Вони дещо відрізнялися від тієї уніформи, яку згодом було виготовлено для всіх інших частин дивізії. По-перше, петлиці на комірі піхотинцев були не зеленого, а синього кольору, по-друге — підстаршинські відзнаки було вишито білою ниткою, а не сріблом, по-третє, замість кашкеток штабу та

Павло Скоропадський зі своїм оточенням та представниками німецького командування оглядає стрій та амуніцію сірожупанників (фото з приватної колекції)

1-му куреню було виготовлено невеличкі хутрянні шапки з зеленими шликами⁶⁹.

Як кокарди 1-ша Козацько-стрілецька дивізія тривалий час використовувала знак, виготовлений за проектом Юрія Балицького: золотистий щиток з червоним тлом (гарячої емалі) з Архистратигом Михайлом. Після того як Військовим міністерством Української Держави було запроваджено круглу кокарду, особовий склад дивізії став використовувати червоний щиток з Архистратигом як нагрудний знак. Восени 1918 року, коли сірожупанників було розташовано на Чернігівщині, вони також одягнули і погони. Щоправда, не польового (захисного), а сірого кольору (як і їх мундири).

Охоронні сотні та кінні команди, які масово створювались по всій Україні протягом весни-літа 1918 року, були, в цілому, досить одноманітно одягнуті — у стару російську уніформу з новими відзнаками. Але серед них траплялися винятки.

Досить цікаво був одягнений курінь імені Яна Кармелюка, сформований у лютому 1918 року у Кам'янці-Подільському. У квітні цей курінь як губернський охоронний підрозділ був переведений до Харкова. Вояки куреня імені Яна Кармелюка були одягнуті у сині або чорні черкаски та шапки кубанського зразка.

Вояки Лубенського охоронного куреня носили шапки з жовтими шликами та інший козацький стрій⁷⁰.

Надзвичайно оригінальний вигляд мала Галицька охоронна сотня у Полтаві. Ось що згадував про це один з її військовослужбовців: «Тоді не ще було приписаного однострою в українській армії й тому Самокішин придумав для своєї сотні зовсім оригінальну, та досі незнану форму однострою. Вбрав сотню в давній полевий одяг Полуботківців, змінюючи його в тому, що шаравари заступив козацькими штанами, а жупан дещо скоротив. Такої зміни вимагала свобода рухів при новочасних військових вправах. Та мимо того остали в ньому сліди давного козацького однострою, що нагадував колишні великі часи й відповідав сучасності хвилі. Цілий однострій був шитий з російського зеленого сукна й виглядав, як слідує: Козацькі штани, що їх вигідно міг носити піхотинець і кіннотчик, мали здовж зовнішніх швів пришиті сині, на два сантиметри широкі, паски, а короткий жупан, що сягав майже до половини стегна, напереді сходився й запинався рядом гачків аж до стану, та тісно обнимав тіло по пояс. Низче стану спадав зовсім свobodно, незапинаний. Зі заду творив три вільні фалди, зібрані округло без приклади, як жіночий верхній одяг, з чого опісля цивільне населення дало йому назву: «кофточка». Кишені жупана були вшиті скісно в середині з боків без накривок зі скісними отворами, обведеними синіми пружками. Такими самими пружками

Старшини Українського козацтва у Харкові
(фото з часопису «Око»)

були обведені всі краї жупана з виїмком спіднього краю. На ковнірі зпереду нашивано приписані петлиці. Були це дві перехресні рушниці, вигаптувані золотом на синьому полі. Старшини ріжнилися в одностроях від простих козаків лише тим, що на ковнірах коло петлиць мали старшинські відзнаки, а на штанах замість одного, два сині паски. Шапки носила ціла сотня такі самі, як київські С. С.-и, а на шапках зпереду видніли тризуби з хрестиками»⁷¹.

Свою особливу уніформу прагнули запровадити й Особливий та Сводний корпуси – офіцерські дружини, що формувалися у Києві та інших містах України восени 1918 року. Згідно з положенням про формування, Особливий корпус мав носити звичайну уніформу російської армії. Дружини Сводного корпусу носили фактично те саме: російські мундири, погони, кокарди. Після того, як керівники офіцерських дружин оголосили про приєднання до Добровольчої армії генерала А. І. Денікіна, вояки цих підрозділів нашили собі на лівих рукавах (вище ліктя) трикольорові нашивки, які були запроваджені у білогвардійських формуваннях.

Гетьманський уряд намагався протестувати проти такого стану речей. Так, 27 жовтня 1918 року київські газети повідомили, що ніяких інших відзнак, крім уніформи старої російської армії, частинам Особливого корпусу не вводилось. Щодо добровольчих частин з охорони міст (Сводного корпусу), то їм взагалі поки що ніяких відзнак запроваджувати не передбачається⁷².

Звичайно, фактичний стан речей був зовсім інший, і офіцерські дружини скрізь носили наруканні знаки Добровольчої армії. Лише напередодні взяття Києва військами Директорії, мабуть, бажаючи бути оригінальним, головнокомандувач офіцерськими дружинами генерал Долгоруков наказав полкам Окремого корпусу носити погони, канти та петлиці, того ж кольору, що були у 1-й та 2-й гвардійських дивізіях, а дружинам Сводного корпусу використовувати відзнаки стрілецьких частин російської імператорської армії⁷³.

Наказ Долгорукова не було запроваджено у життя, оскільки він з'явився ввечері 12 грудня, а вже за два дні всі офіцерські дружини капітулювали та були інтерновані військами Директорії.

ПРАПОРИ, ОРДЕНИ, НАГРУДНІ ЗНАКИ

Коли до влади прийшов гетьман П. П. Скоропадський, серед українських військових частин лише деякі полки Окремої Запорізької та 1-ї Української (Синьожупанної) дивізій мали власні прапори. По роззброєнні синьожупанників головний їх прапор було передано до українського військово-історичного музею, який організовувався у Києві. Туди ж потрапив і прапор 1-го Українського козацького полку ім. Б. Хмельницького.

Навесні 1918 року перед Військовим міністерством постало питання про розробку прапорів єдиного зразка. Ця справа була доручена військовій раді з організації української армії. Наприкінці квітня рада затвердила загальний зразок прапора. Ось що про це повідомляла преса: «Військовою Радою затверджено зразок полкової хоругви. Хоругва буде малинового кольору, кругом золота кайма, по кутах герби. На задній сторінці малюнок святого, залежно від назви полку. Написи на хоругві доручено розробити Науковому відділу Генерального Штабу»⁷⁴.

Після приходу до влади гетьмана П. П. Скоропадського справа з запровадженням полкових прапорів нового зразка була загальмована. Тому нових прапорів у військових частинах Армії Української Держави не з'явилося.

Проте за часів Гетьманщини були розроблені цікаві проекти українських нагород. Але дані про це у вітчизняних джерелах вичерпуються лише коротким повідомленням сотника Армії УНР Бориса Монкевича у праці «Організація регулярної армії Української Держави 1918 року»⁷⁵. Поміж іншим, Монкевич згадує, що головою комісії з вироблення військових орденів був полковник Галич.

Юрій Галич — це літературний псевдонім генерал-майора російської армії Георгія Івановича Гончаренка (1877–1940) — українського шляхтича та поміщика Полтавської губернії. Свого часу він був широковідомий, як талановитий військовий літератор та поет.

За своє життя генерал Гончаренко написав 14 книжок повістей, спогадів, збірників есе та віршів. Одна з них, автобіографічна повість «Красный Хоровод» — у 2-х частинах, повністю присвячена долі генерала у 1917–1919 роках. У цій книжці у тому числі є і розділ, присвячений розробці українських нагород за часів П. П. Скоропадського. Після його прочитання неважко дійти висновку, що саме з «Красного Хоровода» Борис Монкевич запозичив дані про українські відзнаки для своєї праці. Отже, спогади генерала Гончаренка — Юрія Галича, у цьому питанні є першоджерелом.

Галич залишив досить короткі, але надзвичайно змістовні дані про діяльність комісії, яку він очолював:

«Через несколько дней, генеральный хорунжий Стеллецкий снова вызвал меня в походную канцелярию и обратился со следующими словами:

Пан гетман возложил на вас поручение... Вы назначаетесь председателем комиссии по разработке украинских орденов!.. Вот общая схема!.. Члены по вашему усмотрению и по соглашению с министром „мистецтв“, Дорошенкой!..

Я принял это назначение.

Я готов был принять теперь какое угодно назначение, ибо в одинаковой мере стал утрачивать веру во все. И в то самое время, когда петлюровские банды шли первым походом на Киев, комиссия по разработке „Украинских Орденов“ приступила к выполнению возложенного на нее поручения.

Состав комиссии был невелик. Председатель, два члена — молодой историк Модзалевский и художник Георгий Нарбут, секретарь — капитан генерального штаба Вишневский.

Но зато схема была грандиозна.

По этой схеме предполагалась разработка статутів цілого ряду знаків отличий. „Железный Крест“, жалюемый за борьбу с большевиками, орден Ярослава Мудрого — за заслуги на гражданском поприще, дамский орден святой княгини Ольги, крест Володимира Святого, орден Архистратига Михаила — за боевые доблести и, наконец, крест Славы и Возрождения Украины, все это различных степеней, на различного цвета орденских ленточках, с дарованием кавалерам соответствующих привилегий.

Несколько заседаний было посвящено разработке общего плана. Модзалевский рылся в архивах и подводил под каждый проект историческое обоснование. Художник Нарбут воплощал его в красках на бристолевском картоне. Председатель критиковал и делал поправки. Секретарь вел журнал заседания и выдавал суточные карбованцы.

Работа довольно успешно продвигалась вперед.

Каждый из участников мог убедиться на этом наглядном примере, в продуктивности комиссий, составленных из ограниченного числа членов.

Гетьман
П. П. Скоропадський
розмовляє з німецьким
кайзером Вільгельмом під
час відвідування Берліна
у вересні 1918 року
(фотолистівка з приватної
колекції О. Шереметьєва)

Гетьман П. П. Скоропадський вітається з одним із вищих німецьких генералів
(фотолистівка з приватної колекції О. Шереметьєва)

Иногда, впрочем, возникали серьезные разногласия, на принципиальной почве. Модзалевский и Нарбут отстаивали национальную точку зрения, с уклоном в сторону самостийности. Председатель держался обратного взгляда, отстаивая по возможности российскую ориентацию, за что удостоился, не взирая на малорусское происхождение, клички «кацапа».

Таким образом крест Архистратига Михаила, аналогичный по своему значению ордену Георгия Победоносца, почти ничем от последнего не отличался, ни формой, ни цветом, ни видом орденской ленточки. То же самое можно сказать и в отношении ордена Володимира Святого.

Что же касается прочих знаков отличия, статуты которых разрабатывались впервые, здесь фантазия художника Нарбута получила полный простор.

В особенности великолепен был крест Славы и Возрождения Украины. Роскошные знаки состояли из голубой и желтой эмали, в золоте, в серебре, на широкой блакитно-желтой ленте, украшенной известной эмблемой, которую киевские шутники, в форме весьма оскорбительной для национального самолюбия, называли „комбинацией из трех пальцев“.

В результате соединенных усилий комиссии по разработке „Украинских Орденов“, за неделю до падения Киева, гетману был представлен на утверждение „Железный Крест“, изготовленный ювелирной фирмой

Члени української місії та німецькі старшини на чолі з гетьманом П. П. Скоропадським у Німеччині,
вересень 1918 року (фотолистівка з приватної колекції О. Шереметьєва)

Иосифа Маршака и оплаченный пятьюстами карбованцев из председателского кармана.

Крест получил одобрение и был утвержден. Председатель и члены комиссии получили светлейшую гетманскую благодарность. Дальнейшие события оборвали деятельность комиссии самым для нее образом...»⁷⁶.

На цьому спогади генерала Гончаренка (Юрія Галича) про українські нагороди вичерпуються. На останній фразі він закінчує свою першу книжку, а у другій вже ані словом не згадує про комісію, яку очолював за часів Скоропадського. Подальша доля Галича була такою: був заарештований військами УНР, сидів у в'язниці, потім виїхав до Одеси, звідти морем — спочатку до Туреччини, а потім — на Далекий Схід — до адмірала Колчака. Після поразки армій Колчака емігрував до Шанхаю, звідти — до Сінгапуру, побував в Африці, на початку 1922 року прибув до Латвії, де служив напередодні Першої світової війни. У Ризі займався літературною діяльністю, був популярним журналістом місцевої російської газети «Сегодня». У 1940 році, після вступу до Латвії радянських військ, повісився у власному помешканні — під час спроби арешту його органами НКВС.

Генерал Георгій Гончаренко (Юрій Галич), колишній голова комісії з вироблення українських нагород, фото 1920-х років (з колекції Олексія Зарайського, Москва)

Більш успішною була справа за провадження нагрудних полкових знаків. По-перше, було продовжено традицію виготовлення та вручення знака для випускників Інструкторської школи старшин. Цей знак був виготовлений ще за часів Центральної Ради та почав вручатись 1-му випуску, який відбувся 1 травня 1918 року. Згодом цей знак, але зі своїми відмінностями, отримали також випускники 2-го та 3-го випусків.

По-друге, затверджені проекти власних нагрудних знаків мали 1-й та 2-й Запорізькі полки. Першим до Військового міністерства надійшов проект нагрудного знака 2-го Запорізького полку за підписом його командира — Петра Болбочана. Проект знака було затверджено наказом Військовій офіції ч. 563 від 14 серпня 1918 року:

«Опис полкової відзнаки 2-го Запорізького полку.

Хрест бронзовий (або позолочений), масівний і випуклий, емалірований блакитною емалью (емаль повинна бути чиста і ясна). Сяйво з гербом України накладне, бронзове (або добре визолочене). Емаль на ньому темно-блакитна. Св. Михайло і орел (внизу) темно-оксидованого срібла. Лаврові листи срібні — накладні, навкруг з датою, прапор і бунчук позолочені, накладні і опуклі. Прапор покритий малиною емалью. Кайма на хресті бронзова або позолочена. Меч у Св. Михайла позолочений. Щит покритий жовто-блакитною емалью. Цифри написи і герб позолочені»⁷⁷.

Услід за цим свій проект полкового знака подав командир 1-го Запорізького полку Олександр Загородський. Цей полковий знак було затверджено наказом ч. 635 від 28 жовтня 1918 року. Опис знака додавався до наказу:

«ОДЗНАКА

Для 1-го пішого Запорізького імені Гетьмана Петра Дорошенка полку.

Одзнака складається із щита стародавніх Українських князів IX століття.

а) На щиті в нижній його частині в кружку має бути портрет Гетьмана Петра Дорошенка.

б) Над портретом — накладний, золотий, або мідний вензель: 1-й піший Запорізький.

в) Над вензелем — королівський герб Гетьмана Івана Мазепи; цей герб був також гербом Війська Запорізького.

г) По-над краєм щита з лівого боку напис: — імені Гетьмана Петра.

д) На верхній частині щита, також — по-над краєм, слово: — Дорошенка.

е) Нижче, на правому боці щита, під правою частиною слова: „Дорошенка“ і рівнобіжно йому, слово: полк.

ж) Під словом „полк“ — дата 1917–18 р.

Увесь щит повинен бути випуклий, зроблений із срібла, під колір старого срібла, або з бронзи кольору старої бронзи.

Портрет, герб, літери й дата повинні бути опуклими, вибиті на щитові, такого самого кольору, як і щит. Окрім цього, портрет може бути вставний, емальовий на білому фоні.

ЗНАЧІННЯ ЧАСТИН ОДЗНАКИ.

1) ЩИТ — під щитом розуміється полк, як захист і сила ДЕРЖАВИ.

2) КОРОЛІВСЬКИЙ ГЕРБ ГЕТЬМАНА ІВАНА МАЗЕПИ — Цей герб є емблема самостійності ДЕРЖАВИ, крім цього, такий герб був також гербом Війська Запорізького. На всіх прапорах і знаменах запорожців завше був хрест, повмісяць і зірка.

3) ВЕНЗЕЛЬ — 1-ий піший Запорізький.

4) ПОРТРЕТ ГЕТЬМАНА ПЕТРА ДОРОШЕНКА — Гетьман Петро Дорошенко шеф полку.

5) НАПИС НА ЩИТІ — Назва шефа полку.

6) ДАТА — Рік заснування полку й час боротьби його за відбудування УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

ПРИМІТКА: Портрет Гетьмана Дорошенка на відзнаці обов'язково повинен бути такий, який маєтья в історії України М. Грушевського на 354 сторінці, малюнок під числом 281.

Командир 1-го пішого Запорізького імені Гетьмана Петра Дорошенка полку

Полковник ЗАГРОДСЬКИЙ»⁷⁸.

Крім того, у 1-й Козацько-стрілецькій дивізії використовувався власний нагрудний знак — червоний щиток з Архистратигом Михайлом, про який вже згадувалось у попередньому розділі.

На жаль, у нас немає відомостей про виготовлення нагрудних знаків 1-го та 2-го Запорізьких піших полків. А тому проекти часів гетьманату П. П. Скоропадського у галузі фалеристики залишились переважно на папері.

Адреси військових установ та частин Української Держави у Києві⁷⁹

Штаб Ясновельможного Пана Гетьмана — вул. Інститутська, 40 (генерал-губернаторський палац).

Військове міністерство — вул. Банкова, 2.

Генеральний штаб — вул. Банкова, 11.

Головний штаб — вул. Велика Підвальна, 38 (перед тим — Олександрівська, 15).

Конвой Ясновельможного Пана Гетьмана — Інститутська, 22.

Штаб Сердюцької дивізії — вул. Лютеранська, 8.

Управління дивізійного інтенданта — вул. Львівська, 24.

1-й та 2-й Сердюцькі полки — Луцькі казарми на вул. Дегтярівській, 11.

3-й Сердюцький полк — вул. Львівська, 24.

4-й Сердюцький полк — Бендерські казарми на вул. Керосинній (пізніше: штаб полку — вул. Маріїнсько-Благовіщенська, 119; частини полку — Васильківське укріплення, редут №1).

Гарматний полк: штаб та 1-ша батарея — вул. Багговутівська, 11; 2-га та 3-тя батареї — Бендерські казарми на вул. Керосинній (пізніше — приміщення Київського гарматного училища).

Лубенський Сердюцький кінно-козацький полк: штаб — вул. Львівська, 54, полк — Бендерські казарми на вул. Дегтярівській, 22.

Сердюцька інженерна сотня — Бендерські казарми.

Штаб 7-ї пішої дивізії, 21-й піший полк — вул. Монастирська на Глубочиці, будинок Яскурської.

20-й піший полк — вул. В. Шияновська, 8.

Піші полки Армії Української Держави⁸⁰

старий №	новий №	українська назва полку	російська назва полку	заплановане місце дислокації
1	1	Луцький	41-й Селенгінський	Луцьк
2	2	Волинський	42-й Якутський	Володимир-Волинський
3	3	Брест-Литовський	43-й Охотський	Брест-Литовськ
4	4	Холмський	44-й Камчатський	Холм
5	5	Крем'янецький	413-й Порховський	Крем'янець
6		Дубенський	414-й Торопецький	Дубно
7	6	Житомирський	415-й Бахмутський	Житомир
8		Ізяславський	416-й Верхньодніпровський	Ізяслав
9	8	Проскурівський	45-й Азовський	Проскурів
10	7	Подільський	46-й Дніпровський	Кам'янець-Подільський
11	9	Вінницький	47-й Український	Вінниця
12		Могилівський	48-й Одеський	Могилів-Подільський
13	10	Липовецький	9-й стрілецький	Гайсин
14	11	Уманський	10-й стрілецький	Умань
15	12	Брацлавський	11-й стрілецький	Тульчин

16		Бережський	12-й стрілецький	Жмеринка
17	13	Тираспольський	13-й стрілецький	Тираспіль
18	14	Поморський	14-й стрілецький	Одеса
19	15	Одеський	15-й стрілецький	Одеса
20		Дніпровський	16-й стрілецький	Вознесенськ
21	16	Єлісаветградський	57-й Модлінський	Єлісаветград
22	17	Олександрійський	58-й Празький	Олександрія
23	18	Запорізький	59-й Люблінський	Миколаїв
24		Херсонський	60-й Люблінський	Херсон
25	19	Овруцький	129-й Бесарабський	Київ
26	20	Радомисльський	130-й Херсонський	Київ
27		Козятинський	131-й Тираспільський	Бердичів
28	21	Сквирський	132-й Бендерський	Київ
29	22	Васильківський	33-й Єлецький	Васильків
30		Каневський	34-й Севський	Біла Церква
31	23	Черкаський	35-й Брянський	Черкаси
32	24	Чигиринський	36-й Орловський	Звенигородка
33	25	Чернігівський	329-й Бузулукський	Гомель

34	26	Козелецький	330-й Златоустівський	Чернігів
35	27	Ніжинський	331-й Орський	Ніжин
36		Переяславський	332-й Обоянський	Бориспіль
37	28	Стародубський	517-й Батумський	Стародуб
38		Глухівський	518-й Алашкерський	Глухів
39	29	Борзненський	519-й Кизлярський	Борзна
40	30	Конотопський	520-й Фокшанський	Конотоп
41	31	Роменський	257-й Євпаторійський	Ромни
42	32	Сумський	258-й Кишинівський	Суми
43		Грайворонський	259-й Ольгопільський	Суджа
44	33	Ахтирський	127-й Путивльський	Охтирка
45	34	Лубенський	309-й Овруцький	Лубни
46		Миргородський	310-й Шацький	Лубни
47	35	Кременчуцький	311-й Кременецький	Кременчук
48	36	Полтавський	312-й Полтавський	Полтава
49	37	Бірючський	165-й Луцький	Бірючськ
50	38	Купянський	166-й Рівненський	Купянськ
51		Старобільський	167-й Острозький	Ізюм

52		Слов'яно-Сербський	168-й Миргородський	Луганськ
53	39	Харківський	121-й Пензенський	Білгород
54	41	Корочанський	122-й Тамбовський	Харків
55	42	Валкський	123-й Козловський	Харків
56	40	Ізюмський	124-й Воронізький	Харків
57	43	Катеринославський	489-й Рибинський	Катеринослав
58	44	Січковий	490-й Ржевський	Катеринослав
59		Мелітопольський	491-й Варнавинський	Мелітополь
60	45	Бердянський	492-й Барнаульський	Бердянськ
61		Павлоградський	125-й Курський	Павлоград
62	46	Бахмутський	506-й Почаївський	Бахмут
63	47	Олександрівський	507-й Речицький	Олександрівськ
64	48	Маріупольський	508-й Черкаський	Маріуполь
65		Перекопський	—	Сімферополь
66		Кримський	—	Севастопіль

Кінні, гарматні та технічні частини Армії Української Держави⁸¹

№	українська назва частини	російська назва частини	заплановане місце дислокації
Кінно-козачі полки			
1	Бузький	9-й уланський Бузький	Біла Церква
2	Чугуївський	11-й уланський Чугуївський	Київ, потім — Тираспіль
3	Київський	9-й гусарський Київський	Васильків
4	Ізюмський	11-й гусарський Ізюмський	Вознесенськ
5	Кінбурнський	7-й драгунський Кінбурнський	Житомир
6	Ольвіопольський	7-й уланський Ольвіопольський	Житомир
7	Володимир-Волинський	7-й гусарський Білоруський	Дубно
8	Український	15-й гусарський Український	Кременець
9	Тираспільський	8-й драгунський Астраханський	Тираспіль
10	Сумський	10-й драгунський Новгородський	Суми
11	Одеський	10-й уланський Одеський	Ахтирка
12	Полтавський	10-й гусарський Інгерманландський	Чугуїв
13	Стародубський	12-й драгунський Стародубівський	Волочиськ
14	Ахтирський	12-й гусарський Ахтирський	Меджибож

15	Білгородський	12-й уланський Білгородський	Проскурів
16	Вознесенський	8-й уланський Вознесенський	Могилів-Подільський
17	Чернігівський	17-й гусарський Чернігівський	Єлісаветград
18	Новоросійський	3-й драгунський Новоросійський	Катеринослав
19	Сумський	1-й гусарський Сумський	Одеса
20	Павлоградський	2-й гусарський Павлоградський	Чернігів
21	Ніжинський	18-й гусарський Ніжинський	Київ
22	Гродненський	Гвардії Гродненський гусарський	Полтава
1	запасний	—	Вознесенськ
2	запасний	—	Андрушево
3	запасний	5-й запасний кінний	Балаклія
4	запасний	8-й запасний кінний	Новогеоргіївськ
Гарматні бригади			
1	легка	11-та артилерійська бригада	Рівне
2	легка	5-та артилерійська бригада	Житомир
3	легка	12-та артилерійська бригада	Проскурів
4	легка	19-та артилерійська бригада	Вінниця
5	легка	4-та стрілецька артилерійська бригада	Одеса

6	легка	15-та артилерійська бригада	Миколаїв
7	легка	33-тя артилерійська бригада	Київ
8	легка	9-та артилерійська бригада	Бердичів
9	легка	83-тя артилерійська бригада	Ніжин
10	легка	130-та артилерійська бригада	Ніжин
11	легка	32-га артилерійська бригада	Полтава
12	легка	78-ма артилерійська бригада	Кременчук
13	легка	42-га артилерійська бригада	Ізюм
14	легка	31-ша артилерійська бригада	Білгород
15	легка	123-тя артилерійська бригада	Катеринослав
16	легка	44-та артилерійська бригада	Павлоград
1	важка	11-й мортирний дивізіон	Луцьк
2	важка	12-й мортирний дивізіон	Жмеринка
3	важка	—	Одеса
4	важка	32-й мортирний дивізіон	Київ
5	важка	—	Ніжин
6	важка	10-й мортирний дивізіон	Полтава
7	важка	—	Харків

8	важка	10-й Сибірський гірський дивізіон	Катеринослав
Інженерні частини			
1	інженерний полк	10-й інженерний полк	Рівне
2	інженерний полк	21-й інженерний полк	Вінниця
3	інженерний полк	11-й інженерний полк	Одеса
4	інженерний полк	7-й інженерний полк	Київ
5	інженерний полк	6-й інженерний полк	Чернігів
6	інженерний полк	52-й інженерний полк	Полтава
7	інженерний полк	21-й інженерний полк	Харків
8	інженерний полк	36-й інженерний полк	Катеринослав
1	понтонний курінь	5-й понтонний батальйон	Київ
2	понтонний курінь	11-й понтонний батальйон	Київ
Панцирні дивізіони			
1	панцирний дивізіон	панцирний дивізіон Окремої армії	Рівне
2	панцирний дивізіон	панцирний дивізіон 7-ї армії	Вінниця
3	панцирний дивізіон	панцирний дивізіон 4-ї армії	Одеса
4	панцирний дивізіон	панцирний дивізіон 11-ї армії	Київ
5	панцирний дивізіон	1-й кулеметно-панцирний дивізіон Запорізької дивізії	Чернігів

6	панцирний дивізіон	2-й кулеметно-панцирний дивізіон Запорізької дивізії	Полтава
7	панцирний дивізіон	панцирний дивізіон 9-ї армії	Харків
8	панцирний дивізіон	панцирний дивізіон 8-ї армії	Олександрівськ
Автомобільні частини			
1	автомобільна сотня	18-та автомобільна рота	Рівне
2	автомобільна сотня	12-та автомобільна рота	Вінниця
3	автомобільна сотня	14-та автомобільна рота	Одеса
4	автомобільна сотня	15-та автомобільна рота	Київ
5	автомобільна сотня	21-ша автомобільна рота	Чернігів
6	автомобільна сотня	9-та автомобільна рота	Полтава
7	автомобільна сотня	3-тя автомобільна рота	Харків
8	автомобільна сотня	8-ма автомобільна рота	Катеринослав
	автомобільний учбово-кадровий курінь	резервові автомобільні роти Південно-Західного та Румунського фронтів	Одеса
Рухомі майстерні			
	майстерня-потяг	3-тя майстерня-потяг	Київ
	майстерня-потяг	4-та майстерня-потяг	Вінниця
	майстерня-потяг	5-та майстерня-потяг	Харків

	майстерня-потяг	6-та майстерня-потяг	Ніжин
	автомайстерня	автомайстерня 4-ї армії	Одеса
	автомайстерня	автомайстерня Окремої армії	Рівне
Радіотелеграфні дивізіони			
1	радіотелеграфний	радіотелеграфний дивізіон Окремої армії	Рівне
2	радіотелеграфний	радіотелеграфні відділення 6-го, 26-го та 3-го кінного корпусів	Вінниця
3	радіотелеграфний	радіотелеграфні відділення 7-го та 8-го корпусів, 3-ї Донської, Заамурської кінної дивізій	Одеса
4	радіотелеграфний	радіотелеграфне відділення 6-го корпусу	Київ
5	радіотелеграфний	Радіотелеграфні відділення 2-го Гвардійського кінного корпусу, 2-ї гвардійської кавалерійської дивізії	Чернігів
6	радіотелеграфний	радіотелеграфні відділення 1-го Українського, 5-го, 11-го корпусів	Полтава
7	радіотелеграфний	радіотелеграфні відділення 25-го, 32-го та 5-го Сибірського корпусів	Харків
8	радіотелеграфний	радіотелеграфні відділення 23-го, 47-го корпусів, 6-ї та 12-ї кавалерійських дивізій	Катеринослав

Чисельність кадрових частин Армії Української Держави станом на 1 листопада 1918 року⁸²

Назва управлінь і частин	Старшини	Урядовці	Підстаршини	Козаки	Коні	
					Верхові	Запряжені
I Корпус						
Штаб корпусу (Житомир)	41	21	—	110		2
1 піша дивізія (Луцьк)	216	22	173	301		12
2 піша дивізія (Житомир)	259	38	263	312	1	43
Частини, які не входять до складу дивізій						
Важка гарматна бригада	4	—	5	12	—	—
Інженерний курінь	10	2	2	17	—	—
Автомобільна колона	5	4	1	86	—	—
Автопанцирний дивізіон	8	4	—	53	—	—
Радіодивізіон	5	1	1	18	—	—
II Корпус						
Штаб корпусу (Вінниця)	36	18	—	116	37	6

3 піша дивізія (Проскурів)	212	21	215	248	13	62
4 піша дивізія (Умань)	217	39	284	316	—	79
Частина, які не входять до складу дивізій						
Важка гарматна бригада	16	6	15	27	—	—
Автопанцирний дивізіон	12	3	31	20	—	—
Інженерний курінь	20	3	27	19	—	6
Автомобільна колона	5	4	6	68	—	—
Радіодивізіон	5	1	14	26	—	4
III Корпус						
Штаб корпусу (Одеса)	38	25	1	107	3	2
5 піша дивізія (Одеса)	256	29	173	220	—	2
6 піша дивізія (Єлісаветград)	312	24	153	228	2	3
Частина, які не входять до складу дивізій						
Важка гарматна бригада	11	1	—	—	—	—
Інженерний курінь	14	1	2	21	—	—
Автопанцирний дивізіон	11	4	15	54	—	—
Автомобільна колона	9	4	3	98	—	—
Потяг-майстерня	12	3	—	49	—	—

Радіодивізіон	7	1	—	31	—	—
IV Корпус						
Штаб корпусу (Київ)	24	32	—	209	—	—
7 піша дивізія	232	26	104	190	—	28
8 піша дивізія	160	12	87	182	—	2
Частина, які не входять до складу дивізій						
Важка гарматна бригада	—	—	—	—	—	—
Інженерний курінь	13	2	18	27	—	—
1 понтонний курінь	10	1	9	—	—	—
2 понтонний курінь	10	—	6	—	—	—
Автопанцирний дивізіон	11	3	—	—	—	—
Автомобільна колона	7	2	—	—	—	—
Радіодивізіон	10	1	—	35	—	—
Потяг-майстерня	1	2	—	25	—	—
V Корпус						
Штаб корпусу (Чернігів)	42	37	3	78	29	2
9 піша дивізія (Чернігів)	214	40	118	233	2	58
10 піша дивізія (Ніжин)	189	29	91	120	—	12
Частина, які не входять до складу дивізій*						

Інженерний курінь	10	2	8	9	—	—
Автомобільна колона	8	5	—	63	—	6
Радіодивізіон	5	1	10	16	—	—
VI Корпус						
Штаб корпусу (Полтава)	36	23	3	102	16	2
11 піша дивізія (Полтава)	254	37	148	219	3	39
12 піша дивізія (Лубни)	213	20	82	109	1	2
Частини, які не входять до складу дивізій						
Важка гарматна бригада	20	5	—	—	—	—
Інженерний курінь	10	2	16	22	—	4
Автопанцирний дивізіон	13	3	3	65	—	—
Автомобільна колона	9	4	1	64	—	—
Радіодивізіон	5	2	2	37	—	—
VII Корпус						
Штаб корпусу (Харків)	38	22	—	79	—	—
13 піша дивізія (Купянськ)	185	23	126	171	—	58
14 піша дивізія (Харків)	214	24	177	204	15	106
Частини, які не входять до складу дивізій						
Важка гарматна бригада	12	3	8	—	—	—

Інженерний курінь	11	2	7	31	—	—
Автомобільна колона	10	3	3	129	—	—
Автопанцирний дивізіон	9	4	39	52	—	—
Радіодивізіон	7	1	1	14	—	—
VIII Корпус						
Штаб корпусу (Катеринослав)	39	34	—	91	—	4
15 піша дивізія (Катеринослав)	251	28	85	291	—	56
16 піша дивізія (Олександрівськ)	160	24	76	250	1	12
Частини, які не входять до складу дивізій						
Важка гарматна бригада	12	1	3	30	—	—
Інженерний курінь	16	2	12	18	—	—
Автопанцирний дивізіон	11	3	2	71	—	—
Автомобільна колона	9	3	3	86	—	—
Радіодивізіон	5	1	2	37	—	—
Кіннота						
1 кінна дивізія (Київ)	88	16	—	71	—	7
2 кінна дивізія (Житомир)	99	28	47	59	—	—

3 кінна дивізія (Чугуїв)	95	23	168	69	10	9
4 кінна дивізія (Проскурів)	108	25	154	135	64	91
Окрема кінна бригада (Катеринослав)	34	8	28	22	8	5
1 запасний кінний полк	23	4	19	46	1	2
2 запасний кінний полк	18	3	14	43	—	1
3 запасний кінний полк	7	1	—	—	—	—
4 запасний кінний полк	12	1	—	6	—	—
Окрема Сердюцька дивізія						
Управління дивізії	15	9	4	62	—	74
Піші полки	218	11	223	4432	—	279
Кінний полк	27	5	28	517	274	26
Гарматний полк	32	3	39	630	13	173
Інженерна сотня	11	2	10	318	—	29
Окремий загін січових стрільців	53	6	—	1187	x/	x/
Окремий загін запорізьких низових козаків	29	2	7	292	x/	x/
Окремий Чорноморський кіш	92	9	10	174	x/	x/

Повітряний флот						
Авіація						
Ескадра повітряних кораблів	19	13	—	59	—	—
Київський авіапарк	18	15	—	299	—	—
Харківський авіапарк	16	20	3	363	—	—
Одеський авіапарк	20	29	—	116	—	—
Повітроплавання						
Управління Інспектора Повітроплавання України	—	—	—	—	—	—
Управління Інспектора Київського району	2	6	—	4	—	—
Управління Інспектора Одеського району	3	2	—	6	—	—
Київський повітропарк	20	15	—	293	—	—
Миколаївський повітропарк	13	3	—	18	—	—
Кієво-Полтавський науково-кадровий повітро-отряд	25	7	—	59	—	—
Чернігово-Волинський науково-кадровий повітро-отряд	14	6	—	25	—	—
Харківо-Катеринославський науково-кадровий повітро-отряд	23	5	1	80	—	—
Одесько-Подільський науково-кадровий повітро-отряд	19	7	5	20	—	—

1 авіадивізіон	7	1	1	17	—	—
2 авіадивізіон	—	—	—	—	—	—
3 авіадивізіон	30	2	1	76	—	—
4 авіадивізіон	—	—	—	—	—	—
5 авіадивізіон	—	—	—	—	—	—
6 авіадивізіон	—	—	—	—	—	—
7 авіадивізіон	35	15	2	92	—	—
8 авіадивізіон	30	15	5	100	—	—

Загалом: 5194 старшини, 904 урядовці, 3414 підстаршин, 13 979 козаків

x/ — відомості не одержано.

* — у документі пропущено важку гарматну бригаду

ПРИМІТКИ

Напередодні перевороту

1. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 180–181.
2. Там само. — С. 139.
3. Військово-науковий вістник Генерального Штабу. — Київ, 1918. — Ч. 1. — С. 57.
4. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 35. — С. 29.
5. Військово-науковий вістник Генерального Штабу. — Київ, 1918. — Ч. 2, С. 67.
6. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 142, 152.
7. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. - Оп. 1. — Спр. 35. — С. 266.
8. Військово-науковий вістник Генерального Штабу. — Київ, 1918. — Ч. 2, С. 68.

Гетьман П. П. Скоропадський та його оточення

9. Кочубей В. В. Генерал Павел Петрович Скоропадский // Военная Быль. — Париж, 1969. — № 96. — С. 6–7.
10. Там само. — С. 18.
11. Там само. — С. 19.
12. Там само. — С. 9.
13. Євтимович В. Олелько Сергієвич Остапура-Степовий // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1937. — Ч. 7–8. — С. 30.
14. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 82–84.

15. Там само. — С. 84.
 16. Військово-науковий вістник Генерального Штабу. — Київ, 1918. — Ч. 2. — С. 71–74.
 17. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 32. — С. 16–17.
 18. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 33. — С. 208–216.
 19. Там само. — С. 271.
 20. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 323.

Збройні сили Української Держави

21. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 179.
 22. Військово-науковий вістник Генерального Штабу. — Київ, 1918. — Ч. 2. — С. 66.
 23. Військово-науковий вістник Генерального Штабу. — Київ, 1918. — Ч. 1. — С. 53.
 24. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 188.
 25. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 33-а, доповідь 2-го генерал-квартирмейстера від 15.09.1918.
 26. 1-ша Стрілецько-козацька дивізія // Військово-науковий вістник Генерального Штабу. — Київ, 1918. — Ч. 3. — С. 64–65.
 27. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 189.
 28. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 38. — С. 76.
 29. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 35. — С. 510.
 30. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 225.
 31. Там само. — С. 298–299.

Боротьба за українські кордони

32. Військово-науковий вістник Генерального Штабу. — Київ, 1918. — Ч. 3. — С. 36–38.
 33. ЦДАВОУ. — Ф. 1078. — Оп. 2. — Спр. 34. — С. 121-зв.
 34. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 270.
 35. ЦДАВОУ. — Ф. 1078. — Оп. 1. — Спр. 74. — С. 45.
 36. Гражданская война на Украине, сборник документов. — Киев, 1967. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 195–196.
 37. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 2. — Спр. 3. — С. 259.
 38. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 270.
 39. Гражданская война на Украине, сборник документов. — Киев, 1967. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 347–348.

40. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 5. — Спр. 11. — С. 297–297-зв.
 41. Там само. — С. 298–298-зв.
 42. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 27. — С. 33-зв.
 43. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 270.
 44. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 33-а, доповідь 2-го генерал-квартирмейстера від 15.09.1918.
 45. Павло Скоропадський. Спогади. — Київ–Філадельфія, 1995. — С. 303, 305.
 46. Гражданская война на Украине, сборник документов. — Киев, 1967. — Т. 1. — Кн. 1. — С. 434–435.

Запровадження основних знаків розрізнення Армії Української Держави

47. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 2-а. — С. 98.
 48. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 5. — Спр. 10. — С. 134.
 49. Там само. — С. 145–151.
 50. Там само. — С. 127.
 51. Там само. — С. 187.
 52. Там само. — С. 194.
 53. Там само. — С. 258.
 54. Там само. — С. 169.

Уніформа Штабу Гетьмана, Конвою та частин Сердюцької дивізії

55. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 5. — Спр. 10. — С. 187.
 56. Там само. — С. 204–205.
 57. Там само. — С. 204–205.
 58. Там само. — С. 433–435.
 59. Там само. — С. 376–377.
 60. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 31. — С. 71; Спр. 33. — С. 114.

Уніформа загальновійськового зразка

61. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 5. — Спр. 10. — С. 450–453; Ф. 4586. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 16.
 62. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 5. — Спр. 10. — С. 479.
 63. Там само. — С. 553.
 64. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 2. — Спр. 4. — С. 55.

65. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 22. — С. 28.
 66. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 2. — Спр. 3. — С. 329.
 67. ДГАСБУ. — Фп. — Спр. 67 093. — Т. 2598. — С. 23–24-зв.

Уніформа інших військових формувань, створених за часів Гетьманату

68. Дубрівний П. Сірожупанники // За Державність. — Торонто, 1964. — Ч. 10. — С. 44, 70; Відзнаки дивізії Сірожупанників // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1931. — Ч. 7.
 69. Дубрівний П. Сірожупанники // За Державність. — Торонто, 1964. — Ч. 10. — С. 70.
 70. Петрів В. Спомини. — Львів, 1931. — Ч. 4. — С. 36, 45.
 71. Вінтоняк І. Український Галицький курінь у Полтаві 1918 р. // Український Скиталець. — Йозефів, 1922. — Ч. 13. — С. 2–3.
 72. Голос Києва. — 27 (14) октября 1918 года. — № 139.
 73. Слово. — Четвер, 12 грудня 1918 року. — Ч. 59.

Прапори, ордени, нагрудні знаки

74. Військово-науковий вістник Генерального Штабу. — Київ, 1918. — Ч. 1. — С. 53.
 75. Україна в минулому. — Київ–Львів, 1995. — Вип. VII. — С. 70–71.
 76. Галич Ю. Красный хорювод. — Рига, 1929. — Ч. 1. — С. 200–203.
 77. ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 5. — Спр. 10. — С. 334.
 78. ЦДАВОУ. — Ф. 1074. — Оп. 2. — Спр. 11. — С. 94–94-зв.

Адреси військових установ та частин Української Держави у Києві

79. Складено за: ЦДАВОУ. — Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 35. — С. 249; Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 9. — С. 1–4.

Піші полки Армії Української Держави

80. ЦДАВОУ. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 19. — С. 267; Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 43. — С. 11–14, наказ ч. 50 від 13.04.1918; Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 43. — С. 33–34.

Кінні, гарматні та технічні частини Армії Української Держави

81. ЦДАВОУ. — Ф. 1076. — Оп. 1. — Спр. 19. — С. 267; Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 43. — С. 11–14, наказ ч. 50 від 13.04.1918; Ф. 1077. — Оп. 1. — Спр. 43. — С. 33–34.

Чисельність кадрових частин Армії Української Держави станом на 1 листопада 1918 року

82. Таблиця публікується у скороченому вигляді за документом, що зберігається у ЦДАВОУ. — Ф. 1007. — Оп. 1. — Спр. 27. — С. 32–34. У повному вигляді таблицю опубліковано у виданні: Тинченко Я. Українські збройні сили, березень 1917 — листопад 1918 р. (організація, чисельність, бойові дії). — Київ, 2009. — С. 387–401.

TEMP
PORA

ТОВ «ТЕМПОРА»

Київ

01030, Київ, вул. Богдана Хмельницького, 32, оф. 4
Тел./факс: (044) 234-46-40, e-mail: tempora@ukr.net
www.tempora.com.ua

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК, № 2406 від 13.01.2006

Науково-популярне видання

Серія «MILITARIA UCRAINICA»

Тинченко Ярослав Юрійович

Війська Ясновельможного Пана Гетьмана.

Армія Української Держави, травень–грудень 1918 р.

Художні реконструкції — *Б. Піргач*

Редактор — *В. Олексієнко*

Комп'ютерна верстка та макет — *Ю. Жарков*

Підписано до друку 14.04.14. Формат 70×100^{1/16}

Умовн.-друк. арк. 12,31. Обл.-вид. арк. 10,29.

Папір офсетний. Гарнітура Ворнок.

Друк офсетний. Наклад 2000.

Зам. № 14-112.

Віддруковано в ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»

02094, м. Київ, вул. Віскозна, 8

Тел./факс: (044) 503-00-45

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:

ДК № 2715 від 07.12.2006

НБ ПНУС

807042

Ярослав Тинченко

Військовий історик, журналіст. Автор монографій: «Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття, 1917–1921 роки» (Київ, 1995), «Перша українсько-більшовицька війна, листопад 1917–березень 1918 років» (Київ, 1996), «Белая гвардия Михаила Булгакова» (Київ–Львів, 1997), «Голгофа русского офицерства в СССР, 1930–1931 годы» (Москва, 2000), «Армии Украины, 1917–1920» (Москва, 2002), «Офіцерський корпус Армії УНР, 1917–1921» (Київ, 2007), «Українські збройні сили, організація, чисельність, бойові дії, 1917–1918» (Київ, 2009), «Герої українського неба. Пілоти Визвольної війни, 1917–1920 рр.» (Київ, 2010), а також статей у періодичних і наукових виданнях.

Богдан Пірґач

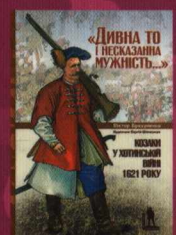
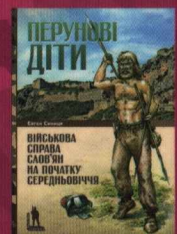
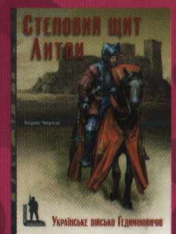
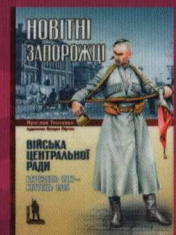
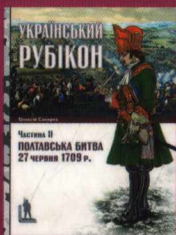
Народився 1963 року в місті Іркутську. Після закінчення Київського політехнічного інституту працював у видавничо-поліграфічній галузі. На даний час є директором студії військово-історичної мініатюри.

У СЕРІЇ

ЧИТАЙТЕ ТАКОЖ:

НЕ ПІЙС

807042

9 786175 691731

TEMPORA